

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN'IN TARIM POLİTİKALARI
BAĞLAMINDA MUKAYESELİ OLARAK İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS

Hacı ASLANLI

ŞUBAT-2025
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN'IN TARIM POLİTİKALARI
BAĞLAMINDA MUKAYESELİ OLARAK İNCELENMESİ**

**A COMPARATIVE EXAMINATION OF TURKEY AND AZERBAIJAN
IN CONTEXT OF AGRICULTURAL POLICIES**

YÜKSEK LİSANS

Hacı ASLANLI

**ŞUBAT-2025
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN'IN TARIM POLİTİKALARI
BAĞLAMINDA MUKAYESELİ OLARAK İNCELENMESİ**

**A COMPARATIVE EXAMINATION OF TURKEY AND AZERBAIJAN
IN CONTEXT OF AGRICULTURAL POLICIES**

YÜKSEK LİSANS

Hacı ASLANLI

Danışman: Doç. Dr. Emre CENGİZ

**ŞUBAT-2025
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Türkiye İle Azerbaycan’ın Tarım Politikaları Bağlamında Mukayeseli Olarak İncelenmesi**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttim ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

05/02/2025

.....
Hacı ASLANLI

TEŞEKKÜR

Bu çalışma boyunca akademik bilgi ve düşünceleriyle her zaman desteğini sunan danışmanım Sayın Doç. Dr. Emre CENGİZ hocama sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca eğitim sürecimde göstermiş olduğu destekten dolayı Araz ASLANLI hocama teşekkür ederim.

Hayatımın tüm alanlarında olduğu gibi eğitim sürecinde de hep yanımda olan ve desteklerini hiç esirgemeyen değerli aileme sevgi ve minnetdarlığımı sunarım. Son olarak akrabalarım ve dostlarıma da her şey teşekkür ederim.

Hacı ASLANLI
GÜMÜŞHANE – 2025

ÖZET

Türkiye ve Azerbaycan, tarım sektörünü desteklemek amacıyla farklı politikalar uygulamaktadır. Türkiye, özelleştirme ve destekleme politikalarıyla tarım sektöründe üretimi artırmayı hedeflerken, Azerbaycan ise tarım sektöründe devlet destekli projelere odaklanmaktadır. Tarımsal üretimde verimliliğin artırılmasına yönelik her iki ülke de farklı teşvikler ve destekler sağlamaktadır. Bu politika farklılıkları ve benzerlikleri üzerine yapılan çalışmalar, her iki ülkenin tarım politikalarının etkinliği ve sürdürülebilirliği hakkında önemli bir değerlendirme sunmaktadır.

Bu araştırma, Türkiye ve Azerbaycan'daki tarımsal politikaları, uygulamaları, potansiyelleri ve riskleri kalkınma bağlamında incelemek amacıyla yapılmıştır. İnceleme kapsamında literatür taraması yapılmış ve karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır. Tezin amacı, kapsamı ve sınırlılıkları göz önünde bulundurulduğunda, karşılaştırmalı yöntemin araştırma için uygun bir yöntem olduğu görülmektedir.

Azerbaycan'da sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlamanın önemli şartlarından biri, uluslararası işbölümüne aktif katılımıdır. Dünya ekonomik sistemiyle etkin ilişkiler kurulması, ekonomik istikrarın sağlanması, ülkenin dünya pazarındaki konumunun güçlendirilmesi ve döviz kazancının artırılması, derin yapısal ve teknolojik değişikliklerin uygulanmasını gerektirmektedir. Bu süreç, sürekli kalkınmayı destekleyecek şekilde şekillendirilmektedir. Tarımsal üretim de dahil olmak üzere ihracata yönelik üretim yapılmaktadır.

Türkiye'de sürdürülebilir tarımın gelişimi, tarım sektöründe uygulanan politika yönlendirmeleri ve uygulamalarının sonucudur. Bu gelişimde çevresel, ekonomik ve sosyal faktörler göz önünde bulundurulmaktadır. Sürdürülebilir tarım, üretimin çevreye zarar vermeden gerçekleştirilmesini ve doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır.

Türkiye tarımı, ülke ekonomisi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tarım sektörü, Türkiye'nin dış ticaret dengesini de belirleyen önemli bir faktördür. Tarımsal ürünlerin ihracatı ve ithalatı, ülke ekonomisini doğrudan etkilemektedir. Sonuç olarak, Türkiye'de tarım sektörü, ülke ekonomisinde gelir artışını sağlayan temel faktörlerdendir. Bu sektörün gelişimi aynı zamanda sosyal ve ekonomik dengenin korunmasına da katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Sürdürülebilirlik, Tarım politikası

SUMMARY

Turkey and Azerbaijan implement different policies to support the agricultural sector. While Turkey aims to increase production in the agricultural sector with privatization and support policies, Azerbaijan focuses on state-supported projects in the agricultural sector. Both countries provide different incentives and supports to increase efficiency in agricultural production. Studies on these policy differences and similarities provide an important assessment of the effectiveness and sustainability of agricultural policies of both countries.

This research was conducted to examine agricultural policies, practices, potentials and risks in Turkey and Azerbaijan in the context of development. A literature review was conducted within the scope of the review and a comparative method was used. Considering the purpose, scope and limitations of the thesis, it is seen that the comparative method is an appropriate method for the research.

One of the important conditions for ensuring sustainable economic development in Azerbaijan is active participation in the international division of labor. Establishing effective relations with the world economic system, ensuring economic stability, strengthening the country's position in the world market and increasing foreign exchange earnings require the implementation of deep structural and technological changes. This process is shaped in a way that supports continuous development. Production is carried out for export, including agricultural production.

The development of sustainable agriculture in Turkey is the result of policy orientations and practices implemented in the agricultural sector. Environmental, economic and social factors are taken into consideration in this development. Sustainable agriculture ensures that production is carried out without harming the environment and that natural resources are used in a sustainable manner.

Turkish agriculture has a significant impact on the country's economy. The agricultural sector is also an important factor determining Turkey's foreign trade balance. Export and import of agricultural products directly affect the country's economy. As a result, the agricultural sector in Turkey is one of the main factors that increase income in the country's economy. The development of this sector also contributes to the preservation of social and economic balance.

Keywords: Development, Sustainability, Agricultural policy

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	IV
TEŞEKKÜR	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ	XII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	XIII
1.GİRİŞ	1
1.1.Tezin Amacı ve Önemi	4
1.2.Tezin Konusu ve Sınırlılıkları	6
1.3.Materyal ve Yöntem.....	6
2.SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA	7
2.1.Sürdürülebilirlik Kavramı	7
2.2.Kalkınma Kavramı.....	7
2.3.Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkışı ve Özü	9
2.4.Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları	16
2.4.1.Ekonomik Boyut	16
2.4.2.Ekolojik – Çevresel Boyut.....	17
2.4.3.Sosyal – Kültürel Boyut	18
2.5.Kuramsal Sürdürülebilirlik	19
2.6.Teknolojik Sürdürülebilirlik	21
2.6.1.Çevresel Husus.....	22
2.6.2.Ekonomik Husus	22
2.6.3.Sosyal Husus.....	23
2.6.4.İnovasyon ve Araştırma.....	23
2.6.5.Dijital Dönüşüm.....	23
2.6.6.Sıfır Atık Yaklaşımı	23
2.7.Sürdürülebilir Kalkınmanın Hedefleri	24
2.7.1.Yoksulluğa Son.....	25
2.7.2.Açlığa Son	26
2.7.3.Sağlıklı Bieyler	27

2.7.4. Nitelikli Eğitim.....	27
2.7.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği.....	28
2.7.6. Temiz Su ve Sıhhi Koşulları	28
2.7.7. Erişebilirlik ve Temiz Enerji.....	29
2.7.8. İnsana Yakışır İş ve Ekonmik Büyüme	29
2.7.9. Sanayi, Yenilikçi ve Altyapı	30
2.7.10. Eşitsizliklerin Azaltılması	30
2.7.11. Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam Alanları.....	31
2.7.12. Sorumlu Tüketim ve Üretim	31
2.7.13. İklim Eylemi.....	32
2.7.14. Sudaki Yaşam.....	33
2.7.15. Karasal Yaşam.....	33
2.7.16. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar	34
2.7.17. Hedefler İçin Ortaklıklar	34
3.SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM VE KALKINMA ÜZERİNDE ETKİLERİ	36
3.1.Sürdürülebilir Tarım Kavramı	36
3.2.Sürdürülebilir Tarım Alanının Temelleri	37
3.2.1.Tarım Alanının Özellikleri ve Önemi	37
3.2.2.Tarımsal Alanın Tarihsel Gelişim Yönleri	40
3.3.Sürdürülebilir Tarımın Faydaları	41
3.4.Tarımsal Üretim Yapısının Çeşitlendirilmesinin Ekonomik İçeriği Ve Kalkınma Mekanizması.....	42
3.4.1.Tarımsal Üretim Yapısının Oluşum Mekanizması	42
3.4.2.Tarım Alanında Çeşitlendirme Kavramına İlişkin Teoriler	44
3.5.Tarımın Sürdürülebilir Gelişiminde Bilim, Teknoloji Ve İnovasyonun Rolü	46
3.5.1.Tarımsal İnovasyonlar ve Tarımsal İnovasyon Sistemleri	49
3.5.2.İnovasyonun Teşvikine Modern Yaklaşımlar.....	53
3.5.3.İnovasyonu Teşvik Etmek İçin En Etkili Beş Politika	55
3.6.Sürdürülebilir Tarımın İşlevselliği.....	56
3.6.1.Tarımsal Toprakların Sürdürülebilir Kullanımına Yönelik Mekanizmalar.....	56
3.6.1.1.Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Sorununun Çözümüne Yönelik Küresel Yaklaşımlar	57
3.6.1.2.Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanıma İlişkin Düzenlenmesi	59
3.6.1.3.Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımına Yönelik Yöntemlerin Uygulanmasının Desteklenmesi.....	60

4.AZERBAYCAN İLE TÜRKİYE’NİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM POLİTİKASI	63
4.1.Azerbaycan’da Sürdürülebilir Tarım	63
4.1.1. Genel Hatlarıyla Azerbaycan’da Sürdürülebilir Tarımın Gelişimi	64
4.1.2. Azerbaycan’da Tarım Sektörünün Özü ve Görevleri	67
4.1.3. Azerbaycan’da Tarım Sektörünün Ekonomik Gelişiminin Mevcut Durumu	72
4.1.4.Azerbaycan’da Tarım Sektöründe Uygulanan Ekonomik Reform Stratejisinin Temel Özellikleri	74
4.1.5.Azerbaycan’da Tarım Sektörünün Sürdürülebilir Kalkınmasının Sağlanması Yönünde Uygulanan Reformların Hukuki Mekanizmasının İyileştirilmesi Konuları	77
4.1.6.Azerbaycan’da Organik Tarım	82
4.2.Türkiye’de Sürdürülebilir Tarım	83
4.2.1.Genel Hatlarıyla Türkiye’de Sürdürülebilir Tarımın Gelişimi	87
4.2.2.Türkiye’de Tarım Sektörünün Özü ve Görevleri	90
4.2.3.Türkiye’de Tarım Sektörünün Ekonomik Gelişiminin Mevcut Durumu	93
4.2.4.Türkiye’de Tarım Sektöründe Uygulanan Ekonomik Reform Stratejisinin Temel Özellikleri	97
4.2.5.Türkiye’de Tarım Sektörünün Sürdürülebilir Kalkınmasının Sağlanması Yönünde Uygulanan Reformların Hukuki Mekanizmasının İyileştirilmesi Konuları	101
4.2.6.Türkiye’de Organik Tarım	107
4.3.Azerbaycan ve Türkiye’nin Sürdürülebilir Tarım Sektörü Karşılaştırılması	111
4.3.1. İkili Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi	111
4.3.2. Tarım Sektörü Açısından Azerbaycan Türkiye İlişkileri	114
4.3.3. Yapısal Açıdan Azerbaycan Ve Türkiye’de Tarım Sektörü	116
4.3.3.1. Azerbaycan’da Tarım Sektörünün Genel Yapısı	116
4.3.3.2. Türkiye’de Tarım Sektörünün Genel Yapısı	118
4.3.4.Tarım Sektörünün Her İki Ülke İçindeki Yeri Ve Önemi	119
4.3.4.1. Hasıla Üzerinde Etkisi	120
4.3.4.2. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi	121
4.3.4.3. Üretim Faktörleri Üzerindeki Etkisi	124
4.3.4.4. Piyasa Üzerindeki Etkisi	126
4.3.5.Sürdürülebilir Tarımda Kalkınma Ajanslarının Rolü	128
4.3.5.1. Azerbaycan’da Kalkınma Ajansları	128
4.3.5.2. Tarım Bakanlığı	128

4.3.5.2.1. Tarımsal Hizmetler Ajansı	129
4.3.5.2.2. Tarımsal Araştırma Merkezi.....	130
4.3.5.2.3. Tarımsal Kalkınma Merkezleri.....	130
4.3.5.3. Türkiye’de Kalkınma Ajansları	131
4.3.5.3.1. Tarım ve Orman Bakanlığı.....	131
4.3.5.3.2. Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM)	133
4.3.5.3.3. Kalkınma Ajansları	134
4.3.5.3.4. Tarım Kredi Kooperatifleri	134
5.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	137
KAYNAKÇA	140
ÖZGEÇMİŞ.....	152

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri, 2021: 19)... 24

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ASC	: Azerbaycan Sehmdar Cemiyeti
ATT	: Akıllı Tarım Teknolojileri
BİT	: Bilgi İletişim Teknolojileri
CAP	: Ortak Tarım Politikası
NBÖİ	: Normalleştirilmiş Bitki Örtüsü İndeksi
RNT	: Ribo Nükleik Turşusu
TYS	: Tarımsal Yenilik Sistemi
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda Ve Tarım Örgütü
KTO	: Küresel Toprak Ortaklığı
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SKH	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
IUCN	: Dünya doğayı Koruma Birliği
TKK	: Tarım Kredi Korporatifleri

1. GİRİŞ

19. yüzyıldan itibaren dünyada kalkınma kavramıyla ilgili tartışmaların ve çalışmaların başlamış olmasına rağmen, bilimsel açıdan kavramın değerlendirilmesi, II. Dünya Savaşı sonrası döneme dayanmaktadır. Kalkınma kavramının bu dönemlerde ortaya çıkmasının en önemli etkenlerinden biri, savaş sonrası dönemde sömürgeciliğin zamanla ortadan kalkması ve bağımsız devletlerin çoğalması olmuştur. Bu durum, "az gelişmiş ülke kalkınması" fikrinin gündeme gelmesine neden olmuştur. Küresel ekonomide, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik politikaların amacı, ulusal düzeyde kalkınmaya destek olmak ve uluslararası düzeyde gelişimi sağlamaktır (Tıraş, 2012: 59).

1980 yılında Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği, sürdürülebilir kalkınma kavramını güçlendirmeye yönelik bir bildiriyle dünyayı korumaya dair bir strateji duyurdu. İki yıl sonra, 28 Ekim 1982’de BM Dünya Doğa Şartı, doğayla ilgili insan davranışlarını yönlendirecek ve yönetecek beş ilke duyurdu. Bu beş ilke şunlardır:

1. Doğaya saygı gösterilmeli ve onun temel süreçleri bozulmamalıdır.
2. Yeryüzündeki genetik canlılık tehlikeye atılmamalıdır. Yabani ve evcil hayvanların nesillerinin tükenmesi engellenmeli, sayıları en azından doğal gelişimlerini sürdürebilecek düzeyde olmalı ve bunun için gerekli doğa koşulları korunmalıdır.
3. Dünyanın her yeri, kara ve su bu ilkelere tabi olacaktır. Benzersiz alanlar, farklı ekosistemleri temsil eden bölgelerde yaşayan nadir veya nesli tehlike altında olan türlerin bulunduğu alanlar, özel koruma alanları olarak düzenlenecektir.
4. Ekosistemler ve organizmalar ile insanlar tarafından kullanılan hava, su ve toprak kaynakları, sürdürülebilir kalkınmanın optimal düzeyde sağlanması ve sürdürülmesi amacıyla yönetilecektir.
5. Doğa, savaş ve diğer düşmanca faaliyetlerden kaynaklanan kayıplardan korunmalıdır.

Bahsedilen bu ilkeler, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, doğadaki dengenin korunması, farklı türlerin güvenliğinin sağlanması ve doğal kaynakların kullanımında sürdürülebilirliğin sağlanması için teorik bir temel oluşturmuştur (İslamzade, 2018: 21).

Azerbaycan’da sürdürülebilir tarımı "tarım reformları" açısından değerlendirdiğimizde, 1995-2004 yılları arasında birçok yasa, kararname, emir ve diğer yasal düzenlemeler kabul edilmiştir. 18 Şubat 1995’te kabul edilen “Tarım

Reformlarının Temelleri Hakkında” Kanun, tarım reformunun amaçlarını, görevlerini, ana yönlerini ve ilkelerini tanımlamıştır. Bu kanunla, tarımda yeni mülkiyet ilişkilerinin oluşması ve farklı türde ekonomik faaliyetlerin yaratılmasının yasal dayanağı sağlanmış; aynı zamanda, tarımın devlet tarafından korunması ve tarım pazarının devlet tarafından düzenlenmesine ilişkin talimatlar verilmiştir.

Reformun gerçekleştirilmesi amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 2 Mart 1995 tarihli kararnamesi ile Devlet Tarım Reformu Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun yapısında bakanlıklar, komiteler, şirket başkanları ve bilim insanları yer almaktadır.

16 Temmuz 1996’da kabul edilen "Toprak Reformu Hakkında" Kanun'un temel amacı, arazide özgürlük ve sosyal adalet ilkelerine dayalı yeni mülkiyet ilişkileri oluşturmak, piyasa ekonomisini geliştirmek ve ülkenin ekonomik bağımsızlığını ile gıda güvenliğini sağlamaktır.

1995-2003 yıllarını kapsayan tarım reformlarının ilk aşamasında, kırsal nüfusta toprak ve mülkiyet istikrarı duygusu artmış, mülkiyet psikolojisi gelişmiş, insanların özgür faaliyet ve yaratıcılığa eğilimleri güçlenmiş ve yeni üretim ilişkileri gelişmiştir.

Son yıllarda dünya pazarında petrol fiyatlarının istikrarsızlaşması ve azalan bir trendde gelişmesi nedeniyle, gerek bütçe gelirlerinin karşılanması gerekse gıda temini amacıyla ülkede petrol dışı sektörlerin geliştirilmesine daha fazla önem verilmektedir. Bu sektörlerden biri de tarımdır. Ulusal ekonomisini piyasa ekonomisi ilkelerine dayalı olarak geliştiren Azerbaycan için tarım sektörünün potansiyelinin tam olarak kullanılması, Gelecek Kalkınma Konseptinin en önemli konularından biri haline gelmiştir. Son yıllarda Azerbaycan’daki tarım sektöründeki gelişmeleri Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev şu şekilde belirtmektedir: "Tarım sektörünün gelişmesi yönünde tüm imkanlar seferber ediliyor. Tarım üreticilerinden kaliteli ürün, ilerici tarım uygulamaları, yüksek iş zekası ve inisiyatif bekleniyor. Tarım sadece ekonomik bir faaliyet değildir. Bu, milletin uzun yıllardır sürdürdüğü hem bir yaşam biçimi hem de bir çiftçilik geleneğidir" (İbrahimov, 2013: 936).

Türkiye’de tarım politikaları, tarım sektörünün sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik olarak belirlenmektedir. Devlet tarafından tarımsal desteklemeler ve teşvikler sağlanmaktadır. Tarım politikaları, üreticiyi desteklemek, tarım ürünlerinin pazarlanmasını kolaylaştırmak ve tarım sektörünün rekabet gücünü artırmak gibi hedeflerle şekillendirilmektedir. Ayrıca, tarımsal araştırma ve geliştirme faaliyetleri de tarım politikalarının önemli bir parçasıdır. Tarım politikaları sayesinde tarım sektörü sürdürülebilir bir şekilde gelişmekte ve katma değer yaratmaktadır. Ülkemizin tarım

sektörü, ekonomik büyümenin yanı sıra çevresel ve sosyal etkileri de içeren sürdürülebilir tarım uygulamalarına ihtiyaç duymaktadır. Sürdürülebilir tarım, tarım faaliyetlerinin doğal kaynakları koruyarak çevresel etkileri minimize etmesini, toplumun sosyal refahını artırmasını ve ekonomik olarak sürdürülebilirliği sağlamasını amaçlamaktadır. Bu gereklilik, toprak erozyonu, su kıtlığı, biyoçeşitlilik kaybı gibi çevresel sorunlarla mücadeleyi ve çiftçilerin gelir seviyelerini artırmayı hedeflemektedir (Eryılmaz ve Kılıç, 2018: 124).

Tarımsal teknolojideki gelişmeler, sürdürülebilir tarımın yaygınlaşmasını desteklemektedir. Daha verimli sulama sistemleri, doğal zararlıları kontrol etmek için biyolojik mücadele yöntemleri ve akıllı tarım uygulamaları gibi teknolojiler, çevresel etkileri azaltarak sürdürülebilir tarımı desteklemektedir (Kaypak, 2013: 19).

Türkiye'de sürdürülebilir tarım gelişiminin temel taşları olan verimlilik artışı ve teknoloji gelişmeleri gerçekleştirilmektedir (Rehber, 1991: 140). Türkiye, tarımsal sürdürülebilirlik konusunda çeşitli politikalar ve destekler geliştirmiştir. Tarımsal politika ve yönetimde sürdürülebilirlik ilkelerini entegre etmek için çaba sarf edilmiştir (Rehber, 1991: 154).

Tarım sektöründe sürdürülebilir kalkınma, tarım aktivitelerinin çevre, ekonomi ve sosyal açıdan sürdürülebilirlik ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesini sağlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, doğal kaynakların etkin ve verimli kullanımını, çevresel etkilerin azaltılmasını, tarımsal üretimin ekonomik olarak sürdürülebilir olmasını ve çiftçilerin sosyal refahının artmasını hedeflemektedir. Tarımın sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisi, tarımsal üretimin doğal kaynak kullanımına etkilerini, çevre dostu tarım uygulamalarının önemini ve tarımın ülke ekonomisindeki rolünü kapsamaktadır. Tarım sektöründe sürdürülebilirlik için gerekli reformlar ise tarımsal üretim yöntemlerinin yenilenmesini, verimliliğin artırılmasını, kaynakların etkin kullanımını teşvik eden düzenlemeleri içermektedir. Tarım sektörü, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynamaktadır. Tarım, gıda güvenliği, ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konularla yakından ilişkilidir. Tarımsal üretim yöntemleri, doğal kaynakları etkileyebilmekte ve biyolojik çeşitliliği olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle, tarımın sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisi, tarımın doğal kaynaklar üzerindeki etkileri, tarımsal üretimin sürdürülebilir olmasının gerekliliği, toprak sağlığının korunması ve çevre dostu tarım uygulamalarının önemi gibi konuları kapsamaktadır (Yılmaz ve Yücel, 2017: 181).

Bu tez çalışmasında, problemin belirlenmesinden önce geniş bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Böylece Türkiye ve Azerbaycan'ın tarımsal politikaları ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalarda elde edilen bilgiler incelenmiş ve tezin konusu literatürle ilişkilendirilmiştir. Önceki çalışmalar incelendikten sonra, tarım politikaları bağlamında Türkiye ve Azerbaycan'ın mukayeseli bir şekilde incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu boşluğun doldurulması amacıyla mevcut çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir.

Bu tez çalışması, incelenen konu ile ilgili güncel bilgilerin derlenmesi, mukayeseli bir şekilde ortaya konması ve literatürdeki boşluğun doldurulması bakımından önem arz etmektedir. Çalışmanın bir diğer önemi ise, kendisinden sonra yapılacak çalışmalara kaynak teşkil etmesi ve mukayese yapma imkanı tanımasıdır.

1.1. Tezin Amacı ve Önemi

Bu tez çalışmasının amacı Türkiye ve Azerbaycan ülkelerinin tarımsal üretim stratejilerini, uygulamalarını, potansiyellerini ve risklerini karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu bağlamda, her iki ülkenin en iyi uygulamaları ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Böylelikle iki ülkenin birbirinden benchmarking ile transfer edebileceği stratejiler ve uygulamalar tespit edilmeye çalışılmaktadır. Azerbaycan'ın Türkiye'deki tarım politikaları ve uygulamalarından elde edeceği tecrübeler de ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Tarım, sürdürülebilir kalkınma bağlamında büyük bir öneme sahip olduğundan, tüm ülkeler için önemli bir gündem maddesi teşkil etmektedir. Tarım sektörü, nüfusun gıda ihtiyacının karşılanması, GSYH'nin yükseltilmesi, istihdam yaratılması, ihracatın artırılması ve sanayi sektörünün ham madde ihtiyaçlarının karşılanması açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

Tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Türkiye, iklim çeşitliliği sayesinde çok farklı tarım ürünlerinin bir arada yetiştirilebildiği eşsiz bir bölgededir. Bu nedenle, Türkiye'nin tarım açısından önemli bir potansiyele sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak tarım alanındaki bilimsel çalışmalar değerlendirildiğinde, bu potansiyelin büyük ölçüde kullanılmadığı görülmektedir. Ülkede tarımsal üretim yalnızca bazı bölgeler, hatta bazı iller üzerinden yürütülmektedir; dolayısıyla, büyük bir kısmı tarıma elverişli olan ülke topraklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılmaması önemli bir sorundur. Bu sorunların çözülmesi amacıyla Türkiye, son yıllarda tarımla ilgili birçok düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Reform çalışmaları sonucunda, toplam ve bölgesel tarım üretiminin kayda değer şekilde artırıldığı

gözelemlenmiştir. Buna rağmen, Türkiye'nin tarım sektörünü daha da geliştirmesi için atması gereken birçok adım bulunmaktadır.

Azerbaycan açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, tarımsal üretimin Azerbaycan'ın GSYH'sinin yaklaşık %8'ini oluşturduğu söylenebilir. Azerbaycan, son yıllarda tarımsal üretimini artırmaya yönelik bazı düzenlemeler yapmıştır. Ancak, gerek stratejiler gerekse de uygulamalar bakımından Azerbaycan, Türkiye'nin gerisinde kalmaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan'ın Tarım Politikası Bağlamında Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi konusunu sürdürülebilir kalkınma perspektifinden ele alarak, aşağıda ana hipotez ve yardımcı hipotezler önerilmektedir:

Ana Hipotez:

Türkiye ve Azerbaycan'ın tarım politikaları, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik benzer genel amaçlar taşırken, uygulamada ülkesel farklılıklar ve farklı öncelikler nedeniyle sürdürülebilirlik açısından farklı stratejiler ve sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Yardımcı Hipotezler:

1. Yardımcı Hipotez: Türkiye, sürdürülebilir tarım uygulamalarını teşvik etmek için daha güçlü bir devlet müdahalesi ve yenilikçi tarım teknolojileri kullanırken, Azerbaycan geleneksel tarım yöntemlerini ve yerel kaynakları koruma odaklı bir yaklaşım benimsemektedir.

2. Yardımcı Hipotez: Türkiye'nin tarım politikaları, çevresel sürdürülebilirlik ve doğal kaynakların korunması açısından daha kapsamlı stratejiler (örneğin, su yönetimi ve toprak erozyonu ile mücadele) içermektedirken, Azerbaycan'da çevresel faktörler daha az vurgulanmaktadır.

3. Yardımcı Hipotez: Azerbaycan, tarımda daha fazla yerel üretim ve kendine yeterlilik hedeflerken, Türkiye'nin tarım politikaları dış ticaret ve gıda güvenliği gibi küresel sürdürülebilirlik hedeflerine daha fazla odaklanmaktadır.

4. Yardımcı Hipotez: Türkiye, sürdürülebilir kalkınma açısından tarımda sosyal boyutları da içeren, kırsal kalkınmayı destekleyen politikalar uygularken, Azerbaycan tarımda daha çok ekonomik verimlilik ve üretim odaklı bir yaklaşım izlemektedir.

5. Yardımcı Hipotez: Türkiye'nin tarım politikaları, gıda atıklarının azaltılması ve döngüsel ekonomi gibi sürdürülebilirlik ilkelerini daha fazla içerecek şekilde yapılandırılmışken, Azerbaycan'da bu tür sürdürülebilirlik önlemleri daha az gelişmiştir.

Bu hipotezler, her iki ülkenin tarım politikalarının sürdürülebilir kalkınma açısından nasıl şekillendiğini, hangi stratejilerle çevresel, ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmayı amaçladığını karşılaştırarak incelemeye olanak tanır.

1.2. Tezin Konusu ve Sınırlılıkları

Bu tez çalışmasında, Türkiye ve Azerbaycan ülkelerinin tarımsal politikaları, uygulamaları, potansiyelleri ve riskleri bağlamında mukayeseli bir inceleme yapılmaktadır. Bu nedenle, alan çalışması olarak sadece Türkiye ve Azerbaycan seçilmiştir. Diğer ülkeler, mukayeseli inceleme kapsamına dahil edilmemektedir.

Çalışmanın önemli bir sınırı, Türkiye ve Azerbaycan'ın tarım politikaları, uygulamaları, potansiyelleri ve risklerinin mukayeseli olarak incelenmesine olanak sağlayan verilerin varlığıdır. Çünkü karşılaştırmalı incelemelere olanak tanıyacak yeterli veriye ulaşmak sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Bu bağlamda, mevcut incelemeler yalnızca ikincil verilerin sağladığı sınırlar dahilinde gerçekleştirilebilmektedir.

1.3. Materyal ve Yöntem

Bu tez çalışmasında kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışma kapsamında yazılı ve çevrimiçi olarak yayımlanan bilimsel kitaplar, makaleler, araştırma ve incelemeler ile raporlar incelenmiştir. Literatür incelemesi sonucunda, Türkiye ve Azerbaycan ülkelerinin tarımsal üretim potansiyelleriyle ilgili ikincil verilere erişilmiştir. İncelemelerde karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır. Karşılaştırmalı (mukayeseli) yöntem, belirli olayların ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olan fonksiyonel faktörleri sınıflandırmayı ve açıklamayı hedefleyen bir araştırma metodudur. Tezin amacı, kapsamı ve sınırlılıkları göz önüne alındığında, mukayeseli yöntemin bu incelemeler için uygun bir yöntem olduğu görülmektedir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

2.1. Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik kavramı, günümüzde en sık kullanılan kavramlardan biridir. Kelime kökenine bakıldığında, Latince “Sustinere” kelimesinden türeyen “sürdürülebilirlik” (Sustainability) sözcüğü, sözlüklerde farklı anlamlarda kullanılmasına rağmen, özünde “sürdürmek, sağlamak, devam ettirmek, desteklemek, var olmak” anlamlarına gelir. Yeni bir düşünme tarzı olarak sürdürülebilirlik kavramı, geçmişteki “sosyal adalet, korumacılık ve enternasyonalizm” gibi hareketlere dayanmaktadır (Kılıç ve Eryılmaz, 2018). Sürdürülebilirlik kavramıyla ilgili tartışmalar, 1972 yılında Stockholm’da düzenlenen “Dünya Çevre Konferansı’na kadar gitmektedir.

Kavram, ilk olarak 1982 yılında Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN) tarafından kabul edilen Dünya Doğa Şartı Belgesi’nde yer almıştır. Belgede sürdürülebilirlik; insanların yararlandığı ekosistem, organizmalar, kara, deniz ve atmosfer kaynaklarının iyi bir şekilde yönetilmesi ve bunların sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla kullanılmıştır. Bu tanımda asıl amaç, yönetim sistemindeki sürdürülemez sorun üzerinde durmak ve bu sorunun ortadan kalkabilmesi için önce zihniyet değişikliğine ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapmaktır (Eryılmaz, 2011: 2). Zihniyet değişikliğiyle kast edilen, tüketici toplumdan kurtulup, küresel bir bakış açısıyla çevresel yönetim, topluma karşı sorumluluk, ekonomiye yönelik çözümler ve dayanışma içinde olmak hedeflerinin benimsenmesidir. Bu açıklamalar sonucunda, sürdürülebilirliği oluşturan üç temel bileşen olan “ekonomi, toplum ve çevre” ön plana çıkmaktadır (Özmehmet, 2008: 2).

Böylece, sürdürülebilirlik kavramı genel anlamda bir süreci ifade etmektedir. Bu kavram, hem bugünün hem de gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak ve iyi bir yaşam koşuluna sahip olma yönünde sürdürülebilirliği sağlamayı öngörmektedir.

2.2. Kalkınma Kavramı

Literatüre bakıldığında, kalkınma kavramı konusunda çok farklı tartışmaların olduğu görülmektedir. Kalkınma, “büyüme, yapısal değişme, sanayileşme ve modernleşme” ile ilişkilendirilmiş ve farklı yönleri inceleme konusu olmuştur (Yavilioğlu, 2001: 110).

19. yüzyıldan itibaren dünyada kalkınma kavramı ile ilgili olarak ortaya çıkan tartışmalar ve çalışmalar başlamış olsa da, bilimsel açıdan kavramın değerlendirilmesi,

2. Dünya Savaşı sonrasına dayanmaktadır. Kalkınma kavramının bu dönemde ön plana çıkmasının, savaş sonrası dönemde sömürgeciliğin zamanla ortadan kalkması ve çok sayıda bağımsız devletin ortaya çıkmasıyla büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu gelişmeler, "az gelişmiş ülke kalkınması" düşüncesinin gündem oluşturmaya sebep olmuştur. Küresel ekonomide gelişmekte olan ülkelerin ekonomik politikaları, ulusal düzeyde kalkınmayı desteklemek ve uluslararası düzeyde gelişim sağlamayı hedeflemektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bağımsızlıklarını yeni kazanan bazı ülkelerin sanayileşmeye daha fazla önem verdikleri gözlemlenmiştir. Bu dönemde sanayileşme, kalkınma sürecinde önemli bir yer tutmaktaydı. Kalkınma alanında ortaya atılan düşünceler de genellikle sanayileşme yanlısıydı. Dolayısıyla, kalkınmadaki “ekonomik gelişme, sosyal ve kültürel değişim” kavramlarıyla ilgili tüm gelişmelerin birlikte değerlendirilmesi, yapısal değişimlerle beraber “tarım, sanayi ve üretim” gibi konuların da kalkınmaya dahil edilerek değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır (Tıraş, 2012: 59).

Kalkınma, diyalektik çalışmanın ana konusudur. Aslında diyalektik, doğanın, toplumun ve düşüncenin genel gelişim yasaları hakkında bir bilim olarak hareket eder. Gelişim yönünü belirlemek, diyalektiğin ölçütüne hizmet eder. Kalkınma yasalarını anlamak, gelişim süreçlerini kontrol etmeyi ve dünyayı, insan uygarlığının nesnel yasalarına ve gereksinimlerine göre değiştirmeyi mümkün kılar.

Kuşkusuz, kalkınma kavramının tanımı önemlidir. Her şeyden önce, gelişimin genel olarak "her şeyin" gelişimi olmadığı belirtilmelidir. Gelişim sadece belirli maddi ve manevi sistemlerle ilgilidir (İnkişaf Anlayışı. Konsepsiyalar, 2011).

Birçok ülke, sahip olduğu doğal kaynakları ve halkının yaşam koşullarını iyileştirmek için daha verimli bir şekilde kullanmak istemektedir. Bunu gerçekleştirmeleri için kimi zaman kendi imkânlarıyla, kimi zaman da gelişmiş ülkelerin sağladığı desteklerle bu süreci hayata geçirirler. Ancak bu gibi gelişmelerin faaliyete geçmesi zaman alabilmektedir (Karaoğlu, 2021: 1).

Dolayısıyla, kalkınma niceliksel olarak ele alındığında, toplumların ihtiyaç duyduğu üretim kapasitesini geliştirerek, olabildiğince üst seviyelere çıkarıldıktan sonra ekonomik açıdan görevini yerine getirir. Bunun sonucunda, niceliksel olarak toplum hayatında yapılan “iyileştirme ve dönüştürme” faaliyetleri, yaşam koşullarını daha yüksek bir seviyeye çıkarmayı amaçlayan bazı prensip ve kurallara dayanmaktadır (Doğan, 2011: 42).

2.3. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkışı ve Özü

Kavram, İngilizcede “Sustainable Development” ve Türkçede “Sürdürülebilir Kalkınma” anlamına gelmektedir. Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin teorik görüşlere, A. Pigou’nun eserlerinde de yer verilmektedir. 1912 ve 1920 yıllarında ekonomi üzerine yazdığı kitaplarda sürdürülebilir kalkınma kavramının izleri bulunmaktadır. A. Pigou’nun yaklaşımına göre, kişinin refaha ulaşabilmesi için üç sermayeye ihtiyaç vardır (İslamzade, 2018: 17):

- a. Doğal kaynaklar
- b. İnsan tarafından üretilen maddeler
- c. İnsan kaynakları ve entelektüel kaynaklar

A. Pigou’nun yaklaşımına göre, söz konusu üç kaynak birbirini tamamlamaktadır ve diğer ikisini etkin bir şekilde kullanarak birinin zayıflamasını eski haline getirmek ve telafi etmek mümkündür. Ancak günümüzde bu teorik yaklaşım farklı ele alınmakta ve doğal kaynakların geri plana itilip zayıflatıldığında telafi edilebileceği düşüncesi kabul edilmemektedir. A. Pigou ve doğal kaynakların daha az önemli olduğunu düşünenlerin teorik yaklaşımları, modern bilimsel literatürde “zayıf sürdürülebilirlik” kavramıyla ifade edilmektedir (İslamzade, 2018: 18).

1962 yılında Rachel Carson’un yazdığı Sessiz Bahar (Silent Spring) kitabı, sürdürülebilir kalkınma konusunda yeni teorik görüşlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu kitapta çevresel hareketler, ekonomik kalkınma ve büyüme ile çevre bilimiyle ilgili dengesizlik arasındaki karşılıklı bağımlılığa değinilmiştir. Kitapta, tarımla ilgili teorik kalkınma konularına değinilirken, sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulanmaması durumunda doğal kaynakların korunamayacağı ve gelecek nesillere aktarılamayacağı vurgulanmıştır. Rachel Carson’un Sessiz Bahar kitabı, tarım kimyasallarının toprak üzerindeki ağır etkilerine dikkat çekmiş, bu durum başlangıçta memnuniyetsizlikle karşılanmış olsa da başarısı nedeniyle çevresel ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarında gelişmelere yol açmıştır. Devletlerin sürdürülebilir kalkınma kavramına karşı direnci, ancak 1970’li yıllarda farklı bir yöne doğru değişmiştir. Böylece, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra görmezden gelinen yoğun sömürünün yol açtığı yerel çevre dengesi sorunlarının gelişerek bölgesel ve hatta küresel düzeye taşındığı anlaşılmıştır.

Sürdürülebilir kalkınmanın şu anda kabul edilen tanımına yönelik ilk yaklaşımlar, Massachusetts Enstitüsü’nden Dennis Meadows ve Donella Meadows tarafından hazırlanan Roma Kulübü’nün 1972 tarihli Büyümenin Sınırları raporunda yer almıştır. Yazarlar, küresel çevre dengesini koruma kavramlarını “sürdürülebilir, ani ve düzensiz

bir çöküş olmadan tüm insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabilen bir dünya kalkınma modeli” olarak tanımlamışlardır. Kaynakların yoğun kullanımı ve çevre kirliliğinin yaşamın sürdürülebilirliğini tehdit ettiği konularına değinilen raporda, ekonomik kalkınma ile ekosistem arasında bir denge olduğu vurgulanmıştır (İslamzade, 2018: 18-19).

1980 yılında Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği, sürdürülebilir kalkınma kavramını güçlendirmeye hizmet eden bir bildiriyle dünyayı korumaya yönelik bir strateji duyurmuştur. İki yıl sonra, 28 Ekim 1982’de BM Dünya Doğa Şartı, doğayla ilgili insan davranışlarını yönlendirecek ve yönetecek beş ilkeyi duyurmuştur. Bunlardan birincisi, doğaya saygı gösterilmeli ve onun temel süreçleri bozulmamalıdır. İkincisi, yeryüzündeki genetik canlılık tehlikeye atılmamalıdır. Yabani ve evcil hayvanların nesillerinin tükenmesi engellenmeli, sayıları en azından doğal gelişimlerini devam ettirebilecek düzeyde olmalı ve bunun için gerekli doğa koşulları korunmalıdır. Üçüncü olarak, dünyanın her yeri, kara ve su bu ilkelere tabi olacaktır. Benzersiz alanlar, farklı ekosistemleri temsil eden alanlarda yaşayan nadir veya nesli tehlike altında olan türlerin yaşadığı alanlar özel koruma alanları olarak düzenlenecektir. Dördüncü olarak, ekosistemler ve organizmalar ile insanlar tarafından kullanılan hava, su ve toprak kaynakları, sürdürülebilir kalkınmanın en uygun düzeyde sağlanması ve sürdürülmesi amacıyla yönetilecektir. Son olarak, beşinci ilke de doğa, savaş ve diğer düşmanca faaliyetlerden kaynaklanan kayıplardan korunmalıdır. Bahsedilen bu ilkeler, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, doğadaki dengenin korunması, farklı türlerin güvenliğinin sağlanması ve doğal kaynakların kullanımında sürdürülebilirliğin sağlanması için teorik bir temel oluşturmuştur (İslamzade, 2018: 21).

1987 tarihinde yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" isimli raporda, Gro Harlem Brundtland tarafından ilk defa “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramı ulusal düzeyde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, kavram farklı disiplinlerce ele alınarak çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Ancak en çok kabul edilen tanım, raporda şu şekilde yapılmıştır: “Sürdürülebilir kalkınma kavramı; bugünkü nesillerin gereksinimlerini, gelecek nesillerin ihtiyacı olan gereksinimleri, bu gün olduğu şekilde mevcutlularını koruyarak karşılamaya yönelik uygulamalarını içerir” (Gençler, 2009: 26).

1989 yılında Dünya Bankası Raporu’nda yayımlanan ikinci bir tanıma göre, “sürdürülebilir kalkınmanın, nesiller arası eşitliğin bir ölçütü olduğu açıktır. Bu sebeple sürdürülebilir kalkınma, kişi başına ‘azalmayan’ fayda” şeklinde bir tanım yapılmıştır. 1991’de Dünya Vahşi Yaşam Fonu tarafından yapılan bir başka tanımlamaya baktığımızda; “sürdürülebilir kalkınma, destekleyici ekosistemlerin mevcut nüfus

taşıma kapasitesi dâhilinde yaşamımızı sürdürürken, yaşam kalitesinin artırılmasıdır” şeklinde tanımlanmıştır (Karabıçak ve Özdemir, 2015: 45).

Bu tarzda yapılmış olan tanımlar, genel olarak iki farklı kavramı barındırmaktadır. İlk olarak, ihtiyaç kavramı yer almaktadır. İhtiyaç kavramı ile raporda dünya genelinde yoksulların temel ihtiyaçlarına vurgu yapılmış, bu konunun her şeyden daha önemli olduğuna özel olarak işaret edilmiştir. İkinci olarak çevrenin, hem bugünkü hem de gelecek kuşakların “gereksinimlerini” karşılama başarısının sosyal örgütlenme ve teknolojinin getirdiği sınırlamalarla ilgili olduğu ifade edilmektedir. Çevresel şartlara duyarsız teknolojilerin yaygın kullanımı çevreyi olumsuz yönde etkilemekte ve bu durum, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama potansiyelini tehlikeye soktuğu gibi, şimdiki neslin kaynaklar ve refah adaletsizliği dağılımına da zemin yaratmaktadır. Sonuç olarak, "Ortak Geleceğimiz" başlıklı karar kabul edilmiş ve bu kararın ana özü şu şekilde belirlenmiştir (İbrahimov ve Orucov, t.y.):

1. Doğayla uyum içinde olan, sağlıklı ve verimli yaşam hakkına sahip insanlar ilgi odağındadır.
2. Çevrenin korunması, kalkınma sürecinin ayrılmaz bir parçası olmalıdır.
3. Kalkınma ihtiyaçları ve çevrenin korunması sadece bugünü değil, gelecek nesillerin de ihtiyaçlarını karşılamalıdır.
4. Ülkeler arasındaki yaşam standardı farklılıklarının azaltılması ve yoksulluğun ortadan kaldırılması, uluslararası toplumun en önemli görevlerinden biridir.
5. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için bu süreci engelleyen ve zarar veren sanayi komplekslerinin devlet tarafından kaldırılması veya azaltılması gerekmektedir (İbrahimov ve Orucov, t.y.).

Sürdürülebilir kalkınma kavramına, raporda bu şekilde tanım yapıldıktan sonra, “gelişmiş, gelişmekte olan, piyasa odaklı ve merkezi planlamaya sahip” tüm ülkelerin sosyal ve ekonomik kalkınma hedeflerini sürdürülebilirlik yönünden tanımlanması gerektiği bildirilmiştir. Ancak teorik yönden kavramın ne anlam taşıdığı konusunda henüz bir ortak karara varılmamıştır. Dolayısıyla, “sürdürülebilir kalkınma” kavramının tam olarak formüle edilmiş veya tanımlanmış olmaması, ancak geniş bir şekilde kullanıma sahip olan modern ifadelerden biri olduğu aktarılmaktadır. "Söz konusu raporda tarımsal üretimde kullanılan su ve toprak gibi kaynakların korunmasının temel alınması, yanında ormanların tahrip edilmesi veya yok edilmesinin önlenmesi öngörüldüğünden, doğrudan tarım sektörü üzerinde etkili bir gelecek tasarımı yapıldığı anlaşılmaktadır" (Mollaveiloğlu, 2009: 37).

Brundtland raporundan sonra kavrama esas gelişmeyi kazandıran 1992 yılında Rio de Janeiro'da Dünya Çevre ve Kalkınma Zirvesi düzenlenmiştir. Sürdürülebilir kalkınmayı amaçlayan en önemli uluslararası etkinlik, Haziran 1992'de Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde düzenlenen BM "Çevre ve Kalkınma" konferansıdır. Rio konferansında insan-doğa ilişkilerine ilişkin aşağıdaki önemli belgeler kabul edilmiştir. Bu belgeler arasında "XXI. Yüzyılın Gündemi" ve 27 ilkedен oluşan "Rio Deklarasyonu", tek tek ülkelerde insan-doğa ilişkilerinin geliştirilmesinde en önemli belge olarak büyük bir öneme sahiptir. Zirve çalışmalarına 179 hükümet temsilcisi, uluslararası ve sivil toplum kuruluşları katılmıştır. Bildirge, çevresel ve ekonomik sorumluluğa dayalı uluslararası çabaların 27 genel ilkesinden oluşmaktadır. BM zirvesinde çevrenin korunması konusunun, dünyanın sosyal-ekonomik kalkınmasının önemli bir bileşeni olduğu vurgulanmıştır (Akpulat, 2019: 9).

Deklarasyon ilkelerinde sürdürülebilir kalkınmanın net bir tanımı bulunmamakla birlikte, çeşitli konular çerçevesinde kavrama yer verilmiştir. Dünya kaynaklarının israf edilmeden kullanılması, ekosistemin muhafazası, korunması ve iyileştirilmesi için küresel ortak çalışmalara yer verilmesi (7. İlke), devletlerin sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim kalıplarının azaltılması yoluyla tüm insanlık için kaliteli yaşam çevrelerinin oluşturulması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması (8. İlke), sürdürülebilir kalkınmanın başarılması ve herkese daha iyi bir gelecek sunulması için gençlerin yararcılıklardan yararlanması (21. İlke) gibi ortaklık ruhu ile iş birliği yapılması önemle tekrarlanmıştır (Akpulat, 2019: 11).

Birleşmiş Milletler Rio-1992 Konferansı'nda kabul edilen ve sürdürülebilir kalkınma konusunda dünya ülkelerine ulusal stratejilerini hazırlamaları için önerilen en önemli belge, "XXI. Yüzyılın Gündemi" (Gündem 21) olarak adlandırılan belgedir. Bu belge, 21. yüzyıla yönelik olarak dünya ülkelerinin ekonomik, sosyal ve çevresel yönlerini kapsayan sürdürülebilir kalkınma kavramının her ülkede ulusal düzeye getirilmesine yönelik genel bir eylem programıdır. "21. Yüzyılın Gündemi" belgesinin özet içeriği ve özü, sosyo-ekonomik ve ekolojik açıdan aşağıdaki şekilde gruplanabilir (Hüseynov, 2020: 21).

Rio-92 Konferansı'nda "Gündem 21" ve "Rio Deklarasyonu" dışında başka belgeler de kabul edilmiştir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

1. BM Çevre ve Kalkınma Eylem Programı
2. Ormanlara yönelik tutum ilkelerine ilişkin bildiri
3. Sera gazlarının etkisiyle iklim değişiklikleri çevre sözleşmesi
4. Biyolojik çeşitliliğin korunmasına ilişkin sözleşme (Hüseynov, 2020: 22).

Uluslararası kuruluşların ve bilim insanlarının bu kavramı tanıtmada konusunda önemli adımlar attığını da belirtmek gerekir. Bu bağlamda, Eylül 2000'de BM'nin girişimiyle "Binyıl Forumu" adı verilen uluslararası bir etkinlik düzenlendi. Bu uluslararası foruma katılan 147 dünya ülkelerinin devlet ve hükümet liderleri, küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla "Binyıl Bildirgesi"ni kabul etti (Hüseynov, 2020: 22).

21. yüzyılda dünya ülkeleri için Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH) "Binyıl Bildirgesi"nde tanımlandı. Bu forumda kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri'nde, 2015 yılına kadar dünya nüfusunun yaşam koşullarının önemli ölçüde iyileştirilmesi amaçlanan sonuçların çözülmesi temel öncelik olarak değerlendirilmektedir. Bu hedefler şu şekilde gruplanmıştır:

1. Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak. Yoksulluk ve açlık sorunu, Asya ve Afrika'nın önemli sorunlarından biridir.
2. Genel ilköğretime ulaşmak. Yoksul ülkelerde, özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde, okul çağındaki çocukların bir kısmı ilköğretimden dışlanmaktadır.
3. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadın haklarının güçlendirilmesi.
4. Çocuk ölümlerinin azaltılması. Doğumdan itibaren 5 yaşına kadar olan çocuk ölümlerinin sayısını azaltmak.
5. Anne sağlığını iyileştirmek. Sağlıklı çocuklar doğurmak ve sağlıklı bir şekilde yetiştirmek için anne sağlığı önemlidir.
6. HIV (AIDS, sıtma ve diğer) hastalıklarla mücadele.
7. Çevresel sürdürülebilirliği sağlamak. Biyoçeşitliliği korumak, çölleşmeyi önlemek, arazi bozulmasını engellemek, ormanları ve tüm yeşillikleri korumak.
8. Sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı geliştirmek. Dünyanın dört bir yanındaki ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, çatışmaları sona erdirmek ve barışı sağlamak için ortaklıkları genişletmek (Həşimov, 2021: 16-17).

Bu hedefler, tüm ülkelerde başarıyla uygulanmamaktadır. Bazı ülkelerde hedeflere başarıyla ulaşılmışken, bazı ülkelerde henüz bu hedeflere ulaşamamıştır. Önemli ilerlemeler kaydeden ülkelere örnek olarak güçlü iç ve dış kalkınma faktörlerine sahip olan Çin ve Hindistan verilebilir. Afrika ülkelerinin bir kısmı ise bu hedefleri başarıyla uygulayamayanlar arasında yer almaktadır ve bu ülkelerde yoksulluk yalnızca %1 oranında azalmıştır.

2012 Rio+20 zirvesinde, Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin başarısının kabul eden ülkeler, "İstedığımız Gelecek" adlı nihai belgede sürdürülebilir kalkınma alanında

karmaşık hedeflerin geliştirilmesi için açık uçlu bir çalışma grubu oluşturulması konusunda anlaşmışlardır.

İki yıldan fazla bir süre boyunca hükümetler arasında bir hedef listesi üzerinde müzakereler devam etti. Görüşmelerde derneklerin ve diğer ilgili tarafların önerileri tartışıldı. Bu açık ve şeffaf tartışmaların sonucunda, 25-27 Eylül 2015 tarihlerinde New York'ta düzenlenen Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde "Dünyamızı Değiştirmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" başlığıyla nihai bir belge kabul edildi. Bu belge, 2002 yılında sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin üst düzey genel kurul toplantı sonuçlarını, Rio de Janeiro'da 2012 (Rio+20) BM sürdürülebilir kalkınma konferans sonuçlarını ve dünya genelindeki insanların görüşlerini dikkate almaktadır. Belgede yansıtılan hedefler, "Binyıl Kalkınma Hedefleri'nde ortaya konulan hedeflerin mantıksal devamı olarak görülebilir" (Qənbərov, 2018: 14). Belgede yansıtılan sürdürülebilir kalkınma hedefleri aşağıdaki gibidir:

1. Yoksulluğun her biçiminin ortadan kaldırılması.
2. Açlığın ortadan kaldırılması, gıda güvenliğinin artırılması, tarımın sürdürülebilir kalkınmasının desteklenmesi.
3. Sağlıklı yaşam tarzlarını teşvik etmek ve her yaşta insan için refahın artırılması.
4. Herkes için kaliteli eğitimin sağlanması ve herkes için yaşam boyu öğrenme fırsatlarının teşvik edilmesi.
5. Cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların, kız çocuklarının hak ve fırsatlarının genişletilmesi.
6. Su kaynaklarının herkes için erişilebilir olması, verimli kullanımının ve temizliğinin sağlanması.
7. Herkesin güvenilir, ucuz, sürdürülebilir ve modern enerji ekipmanlarını rahatça kullanabilmesi.
8. Sürdürülebilir ekonomik büyümeye, üretken istihdama ve herkes için insana yakışır işlere katkıda bulunmak.
9. Sürdürülebilir sanayileşmeye yardımcı olmak, yenilikçiliği desteklemek.
10. Ülkeler içinde ve ülkeler arasında denge oluşturmak.
11. Şehirleri ve yerleşim yerlerini yaşanabilir, sürdürülebilir ve güvenli kılmak.
12. Verimli üretim ve tüketim modelinin sağlanması.
13. İklim değişikliği ve sonuçlarıyla mücadeleyle yönelik önlemlerin uygulanması.
14. Sürdürülebilir kalkınma için doğal su kaynaklarının (denizler ve okyanuslar) kullanılması ve korunması.

15. Kırsal ekosistemlerin korunması, akılcı kullanımına yardımcı olunması, ormanların verimli kullanılması, çölleşmenin önlenmesi, tükenen kaynakların akılcı kullanımı.

16. Sürdürülebilir kalkınma için özgür bir toplum yaratılmasına yönelik fırsatların genişletilmesi, herkes için adalet mahkemesine erişim koşullarının yaratılması.

17. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlama araçlarının güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma için ortaklık sistemlerinin etkinleştirilmesi (Qənbərov, 2018: 15).

Sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri, Binyıl Kalkınma Hedeflerinden farklıdır. Bu fark, belgenin karmaşık yapısından kaynaklanmaktadır. Bu belgede kalkınma yardımı kavramı değiştirilmiştir. Kabul edilen belgenin temel özelliği, sadece üçüncü dünya ülkeleri için değil, gelişmiş ülkeler için de geçerli olmasıdır (Qənbərov, 2018: 16).

Eylül 2015'te dünya liderleri, insanları ve gezegeni sürdürülebilir kalkınmaya doğru yönlendirecek ortaklaşa kabul edilen bir dizi hedef olan yeni Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini kabul etti. Bu hedefler, ülkelerin açlığını sona erdirmeyi, insan yaşamını dönüştürmeyi ve gezegenimizi korumayı amaçlayan küresel eylem yönlerini tanımlayacak yeni bir kalkınma gündeminin temelini oluşturuyor. Mevcut "2030 Küresel Kalkınma Gündemi", 15 yıllık bir süreçte uygulamaya konulan Binyıl Kalkınma Hedefleri (2000-2015) temel alınarak oluşturuldu. Bu kalkınma gündeminin ortaklaşa uygulanması sonucunda milyonlarca hayat kurtarıldı. Binyıl Kalkınma Hedefleri, aşırı yoksulluğun azaltılması, daha iyi içme suyu kaynaklarına erişimin sağlanması, yoksulların yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve ilkokullarda cinsiyet eşitliğinin sağlanması gibi hedeflere ulaşılmasına olanak tanıdı (İbrahimov ve Orucov, t.y.).

Sürdürülebilir kalkınma, üç temel üzerinde (sosyal, ekonomik, ekolojik) oluşan, toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsayan, küresel düzeyde gerekli felsefi ve teorik bir kavramdır. Sürdürülebilir kalkınmanın sosyo-ekonomik yönlerinden biri yoksulluğun azaltılması ve işsizliğin ortadan kaldırılmasıdır (Hüseynov, 2020: 24).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının beş temel ilkesi vardır:

1. Toplum, mevcut neslin ihtiyaçlarını karşılayarak ve gelecek nesilleri kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden mahrum bırakmayarak kalkınmayı sürdürebilir ve uzun vadeli hale getirebilir.

2. Göreceli olan doğal kaynakların kullanımı, aynı zamanda teknolojinin modern durumu ve toplumsal organizasyonla, doğanın insan faaliyetinin sonuçlarıyla başa çıkma yeteneğiyle de ilgilidir.

3. İnsanlığın temel ihtiyaçlarının karşılanması ve herkes için daha yüksek bir yaşam standardı umudunun gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu prensip olmadan sürdürülebilir ve uzun vadeli kalkınma mümkün değildir.

4. Finansal ve maddi yetenekler, yüksek bir yaşam tarzı ve enerji tüketimiyle uyumlu olmalıdır.

5. Demografik büyümenin düzeyi ve hızı, dünyanın küresel ekosisteminin değişen üretkenlik kapasitesiyle uyumlu olmalıdır.

Bu kavram, sürdürülebilir kalkınmanın dinamik bir yapıya sahip olduğunu belirtir ve sürdürülebilir kalkınmanın, kaynak kullanımı, yatırım alanları, teknolojik gelişme ve kuramsal değişimlerin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlara uyum sağlaması gereken değişmeyen bir harmonik denge durumu olmadığını gösterir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, iki sınırın belirlenmesini ve muhasebeleştirilmesini içerir:

1. Ekolojik maksimum sınır: Atık miktarının maksimum sınırının yanı sıra, biyosferin yok olmasına ve insanlığın yok olmasına neden olmayacak kaynakların ve yaban hayatın tükenme derecesi.

2. Sosyal asgari sınır: İnsanlığın varlığını sürdüren temel ihtiyaçların karşılanmasını ve kişinin onurlu ve müreffeh bir yaşam hakkını ihlal etmeyen doğal kaynak kullanımının asgari sınırı (Qənbərov, 2018: 7-8).

Hüseynov'a (2020: 21)'e göre, genel olarak sürdürülebilir kalkınma kavramının temel mantığı, gezegenin doğal kaynaklarını etkili ve ekonomik bir şekilde kullanmak, çevrenin korunmasını sağlamak, bu gün ve gelecek nesillerin yaşam kalitesini iyileştirirken insanların taleplerini akılcı şekilde karşılamak ve tüm dünyada barışı korumaktır. Bu hedeflere ulaşmayı amaçlayan sosyo-ekonomik ve çevresel kalkınmayı da kapsar.

2.4. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları

Sürdürülebilir kalkınma konusundaki çalışmalara baktığımız zaman, sürdürülebilir kalkınma üç boyutta incelemeye tabii tutulmuştur. Bu boyutlar aşağıda geniş bir şekilde incelenmiştir.

2.4.1. Ekonomik Boyut

Ekonomik boyuta baktığımızda, sürdürülebilirliğin "kıt olan kaynakların kullanımıyla" ilgili olduğu görülmektedir. Ekonomik olarak sürdürülebilir bir sistem, mal ve hizmetleri devamlılık esaslarına göre üretebilen, tarımsal ve endüstriyel üretime

zarar veren sektörel dengesizliklerden kaçınan ve iç ile dış borçların yönetilebilir düzeyde sürdürülebilirliğini sağlayan bir sistemdir (Tıraş, 2012: 61).

İktisadi düşünce açısından, doğal kaynakların, genel ihtiyaçların giderilmesi için yeterli olacağı düşüncesi hakimdir. Ekonomik açıdan hayata geçirilen tüm uygulamaların amacı, insanların yaşam koşullarını iyileştirmektir. Sanayi devrimi ve teknolojik gelişmeler nedeniyle "doğal kaynaklar" hızla tüketime başlanmıştır. Evrensel ve çevre ile ilgili ortaya çıkan sorunlar, sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik kavramının daha geniş bir şekilde uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik kavramlarının değişmesini zorunlu kılan faktör ise sürdürülebilir kalkındır. Dolayısıyla "ekonomik sürdürülebilirlik, ülkelerin ekonomik büyümelerini sağlamak için çevrenin ve toplumun dahil edilerek planlamanın yapılmasını" kapsamaktadır (Oğuz, 2019: 12).

Ayrıca, bu bölümde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla ulusal politika ve uluslararası iş birliği, yoksullukla mücadele, insan taleplerinin yapısının değiştirilmesi, nüfus artışı dinamiklerinin düzenlenmesi, insan sağlığının korunması, çevre ve kalkınma konularının dikkate alınması gerekliliği vurgulanmaktadır. Karar verme gibi küresel sorunlar da ele alınmaktadır (Hüseynov, 2020: 21-22).

2.4.2. Ekolojik – Çevresel Boyut

Burada önemli olan dengeli bir şekilde, fiziksel ve biyolojik sistemleri ön görmektedir. Burada, ekosistemlerin değişmiş şartlara adapte olması amaçlanmaktadır. Böylelikle “çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem, kaynak temelini sabit tutarak, yenilenebilir kaynak sistemlerinin ya da çevresel yatırım fonksiyonlarının istismarından kaçmalı ve yenilenmeyen kaynaklardan yalnızca yatırımlarla yerine konulmuş olanları tüketmelidir. Bu sistem aynı zamanda ekonomik kaynak olarak sınıflandırılmayan, biyolojik çeşitlilik, atmosferik denge ve diğer ekosistem unsurlarının korunmasını da içerir” (Tıraş, 2012: 61).

Sürdürülebilir kalkınmanın ekolojik boyutu çevre konusunda yalnızca ekonomik olarak yaklaşmaz. Böylelikle, sürdürülebilir kanunlara bakıldığında ekolojinin alt habitatları, geniş çevreye ekolojik ekonomi aracılığıyla genel sisteme daha yakın eğilim gösterir. Bu yönüyle değerlendirme yapıldığı zaman çevrenin yalnızca ekonomik gelişmeye kaynak teşkil eden doğal ve üretim kaynağı olmak itibarıyla kaynakların kullanılması ve ikame edilmesinden daha çok bizlere yönelik yaşama izni veren genel bir çevre olarak önem arz etmektedir. Örnek olarak, temiz hava ikamesinden bahsetmek mümkün değildir. Fakat, su kaynakları ekonomik kaynak veya yaşam sebebi değildir.

Farklı alt ve canlı sistemler ile de yakından alakalıdır. Bunun haricinde, doğa ve çevrenin insani değerler kapsamında kabul görmesi sosyal bilimlere söz hakkı tanımaktadır. (Tutulmaz, 2012: 610).

2.4.3. Sosyal – Kültürel Boyut

Sosyal sürdürülebilirlik, resmi ve gayri resmi süreçler, sistemler, yapılar ve ilişkiler aracılığıyla mevcut ve gelecek nesillerin sağlıklı ve sürdürülebilir topluluklar yaratma yeteneklerini aktif olarak desteklediğinde sağlanır. Sosyal boyut, insan odaklıdır. Sosyal açıdan sürdürülebilir bir sistem, eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlerin yeterliliği ve eşit dağılımı, cinsiyet eşitliği, politik sorumluluk ve katılımı sağlayabilen bir sistemdir (Tıraş, 2012: 61).

Sosyal sürdürülebilirlik kavramı sıklıkla gözden kaçırılan bir yönüdür. Bu nedenle sürdürülebilirliğe ilişkin tartışmalar genellikle çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik konularına odaklanmaktadır. Ancak tam sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için her üç boyutta da mevcut sorunların çözülmesi gerekmektedir. Sosyal sürdürülebilirlik, toplumların, kültürlerin ve küreselleşmenin daha geniş bir dünya görüşünü kapsamaktadır (Fikretzade ve Aliyev, 2022: 14).

Fikretzade ve Aliyev (2022)'e göre, bazı literatürlerde sürdürülebilirlik kavramına dördüncü bir boyut eklenmektedir. Bu, "insani ve kültürel sürdürülebilirlik boyutu"dur. İnsani sürdürülebilirlik, toplumdaki insan sermayesinin korunmasını ve geliştirilmesini amaçlamaktadır. Sağlık ve eğitim sistemlerine yapılan yatırımlar, hizmetlere erişim, beslenme, bilgi ve beceri geliştirme gibi faaliyetler, insani sürdürülebilirlik çatısı altında bir araya gelen programlara örnek olarak gösterilebilir. Kaynaklar sınırlıdır ve istikrarın sağlanması, sürdürülebilir kalkınmanın iyileştirilmesi ve herkes için ekonomik refahın sağlanması gerekmektedir. İş perspektifinde insanın sürdürülebilirliğinden bahsettiğimizde, bu her kuruluşun toplumun bir üyesi olarak özünü görmesi ve insan sermayesine saygılı iş değerlerini desteklemesi gerektiği anlamına gelir.

Ülkede sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, toplumdaki tüm sosyal grupların (kadınlar, çocuklar, gençler), sosyal sınıfların (girişimciler, çiftçiler, bilimsel ve teknik gruplar, aydınlar vb.), yerel yönetim organlarının (belediyeler), meslektaşların, yerel toplumların ve sivil toplum kuruluşlarının rolünün güçlendirilmesini içerir. Bu bölüm, tüm insan gruplarına odaklanmayı savunur. Hem sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması hem de sürdürülebilir kalkınma stratejisinin hedefinin insan faktörü olduğunu gösterir (Hüseynov, 2020: 22).

2.5. Kuramsal Sürdürülebilirlik

İklim krizinin etkisiyle birlikte, kuramsal sürdürülebilirlik kavramı iş dünyasında artık sürekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram, sürdürülebilirlik hedefinin, yani çevreye zarar vermeden sağlanan kalkınma ile temiz bir geleceğe ulaşma hedefinin kuramsal boyutunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda firmalar, markalarını sürdürülebilirlik çerçevesinde geleceğe taşımak amacıyla ESG (Çevresel-Sosyal-Yönetişim) performanslarını artırarak yatırım değerlerini yükseltmeyi hedeflemektedir. Kuramsal sürdürülebilirlik raporlamaları bu noktada devreye girerek firmalara gerekli stratejik araçları sunmaktadır. “Kurumsal sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma kavramının şirketler düzeyinde kullanılan ve fikir olarak aynı düşünce yapısına sahip olduğu kabul edilen bir kavramdır. Kar maksimize etmeyi hedefleyen geleneksel yaklaşıma alternatif olarak yeni bir yönetim konsepti olarak görülmektedir” (Engin ve Akgöz, 2013: 88).

Günümüzde kurumsal ilişkilerle ilgili tek bir görüş yoktur. Bazı kişiler, kurumsal ilişkilerin örgütsel ilişkiler olduğunu düşünmektedir. Diğer iktisatçılara göre ise kurumsal ilişkiler mülkiyet ilişkileridir. Aynı zamanda kurumsal ilişkilerin " tarafları" olarak mülkiyet ilişkileri, örgütsel ilişkiler olmadan gerçekleştirilemez. Bu nedenle kurumsal ilişkiler, karmaşık mülkiyet ve ilgili organizasyonel ilişkiler olarak anlaşılmalıdır.

Bir başka ifadeyle, kuramsal sürdürülebilirlik kavramı, ticari faaliyetlerin büyüme, verimlilik ve değer yaratma odağında sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu kavram, büyüme odaklı geleneksel bakış açısıyla çevresel ve sosyal değerleri öne çıkaran alternatif bir yaklaşımı birleştirir. Bu sayede ekonomik çıkarlara, çevreye zarar vermeden ve sosyal anlamda değer yaratarak ulaşılmış olur (Məmmədova, 2015: 8).

Yönetim stratejisi olarak öne çıkan sürdürülebilirlik yaklaşımı, tüm iş süreçlerinde devamlılığın esas alınması anlamına gelir. Geleceğe dönük bir yönetim anlayışı geliştirmek, firmaların faaliyetlerini en etkili şekilde sürdürebilmeleri için oldukça önemlidir.

Firmaların çevresel ve sosyal anlamda daha sorumlu olmaları, kuramsal anlamda sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşabilmenin ön koşuludur. Bu kapsamda, ürün ve hizmetleri geliştirirken kaynak kullanımı, emisyonlar, atık yönetimi ve diğer değerler gibi birçok alanda strateji ve planlama geliştirilmesi gerekmektedir.

Firmaların ürün ve hizmetlerinin yaşam döngüleri boyunca ortaya çıkan etkisine ek olarak tedarik zinciri boyunca oluşan etkileri de hesaba katmak gerekmektedir.

Kurumsal sürdürülebilirlik, firmaların bütüncül bir yaklaşımla sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için çalışmalarını gerektirmektedir.

Kurumsal sürdürülebilirlik nasıl uygulanır?

İşletmelerin Kurumsal Sürdürülebilirlik gerekliliklerini uygulamaları için öncelikle mevcut durum değerlendirmesi yapmaları gerekir. Kurumsal yapı işleyişlerinin sürdürülebilirlik açısından performanslarını görmek için işletmelerin sürdürülebilirlik raporlaması yapması tavsiye edilmektedir. İlk olarak sürdürülebilirlik boyutları açısından performanslarının ölçülmesi işletmeler için başlangıç noktalarının belirlenmesine yardımcı olacaktır. Mevcut durum değerlendirmesini işletmeler, çevresel, sosyal ve yönetim başlıkları altında yapmaları gerekecektir.

Kurumsal Sürdürülebilirlik Uygulama Adımları;

- İşletmenizdeki mevcut durum değerlendirme planı yapın.
- Çevresel sürdürülebilirlik performansınızı belirleyin.
- Sosyal sürdürülebilirlik performansınızı belirleyin.
- Yönetim sürdürülebilirlik performansınızı belirleyin.
- İşletmenizin sürdürülebilirlik performansını belirleyin.
- Kurumsal sürdürülebilirlik iyileştirmelerini tespit edin.
- Kurumsal sürdürülebilirlik iyileştirmelerini planlayın.
- Kurumsal sürdürülebilirlik planınıza hedef ve terminler belirleyin.
- Kurumsal sürdürülebilirlik raporlaması yapın ve doğrulayın.
- Her yıl kurumsal sürdürülebilirlik performansınızı ölçün ve yeniden iyileştirmelere başlayın (Tuna ve Besler, 2015: 184).

Kurumsal Sürdürülebilirlik Stratejileri;

Kurumsal sürdürülebilirlik, daha stratejik ve operasyonel bir zorunluluk haline geldikçe, yöneticiler şirketleri için doğru sürdürülebilirlik stratejilerini belirlemek ve organizasyonlarını kurmakla görevlendirilmiştir. Kurumsal sürdürülebilirlik çatısının çevresel, sosyal ve yönetim boyutları, şirketlerin iş yapma performanslarını oldukça etkilemektedir. Son yıllarda kurumsal sürdürülebilirlik stratejilerinin etkileri, şirketlerin performansları açısından giderek artmaktadır. Gün geçtikçe daha fazla şirket, kurumsal sürdürülebilirliği önemli risk ve fırsatlar içeren stratejik bir öncelik olarak kabul etmektedir. Yine de günümüzde çok az şirket, sürdürülebilirliği önemli bir gündem konusu olarak ele almak üzere yürütülen organizasyonel yapısına sahiptir. “Bir başka deyişle, şirketin kendi çıkarları etik değerlerle yumuşatılmalıdır. Buradan hareketle, firmaların kurumsal sürdürülebilirlik ilkelerini benimseme stratejilerinin unsurlarını hem etik hem de karlılık açısından incelemek mümkündür” (Turhan vd, 2018: 22).

Kurumsal Sürdürülebilir Kalkınma Nedir?

Sürdürülebilir kalkınma, hem ekonomik kalkınmayı hem de çevreyi korumayı ve sosyal eşitliği dengeleyen geniş ve diyalektik bir kavramdır. Bu terim, 1987'de Ortak Geleceğimiz kitabında popüler hale getirilmiştir. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından yayınlanmış olan bu kavram, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden mevcut nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilen gelişme olarak tanımlanmıştır.

Sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal sürdürülebilirliğe katkısı iki yönlüdür. Bir yandan, şirketlerin odaklanması gereken çevresel, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin belirlenmesine yardımcı olur. Öte yandan, şirketler, hükümetler ve sivil toplum arasında iş birliği yaparak sosyal bir hedefi paylaşırlar: ekolojik, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik. Ancak sürdürülebilir kalkınma, şirketlerin bu sorunların tam olarak farkına varması için gerekli argümanları tek başına sağlayamaz. Bu argümanlar, sosyal sorumluluk ve paydaş teorisi ile birlikte gelir.

Sürdürülebilir kalkınma, kurumsal sosyal sorumluluk, paydaş teorisi ve hesap verebilirlik karıştırıldığında, kurumsal sürdürülebilirliğin dört ayağı elde edilir. Gelişmekte olan bu kavram, işletme yöneticileri tarafından geleneksel büyüme ve kar maksimizasyonu örgütsel modeline alternatif olarak benimsenmektedir (Yalçınkaya vd., 2011: 3327).

Kurumsal Sürdürülebilirliğin Faydaları

Firmalar, ürün ve hizmetlerini belirli bir yaşam döngüsü doğrultusunda meydana gelen etkilere bağlı olarak oluşturmaktadır. Bu noktada kurumsal sürdürülebilirlik, firmaların bütüncül bir yaklaşıma sahip olmasını sağlar. Sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak adına çeşitli çalışmaların gerçekleştirilmesi hayati bir öneme sahiptir. Kurumsal sürdürülebilirliğin işletmelere sağladığı bazı faydalar aşağıdaki gibidir:

- Firmaların çok daha verimli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmesini sağlar.
- Sürdürülebilir bir büyüme meydana gelmesine destek olur.
- Marka itibarının korunmasına yardımcı olur.
- Etkili risk yönetimi doğrultusunda profesyonel faaliyetler bütünü oluşturulmasına katkı sağlar.
- Paydaşlarla etkili bir iletişim sürdürülmesine yardımcı olur (Yücel, 2016: 175).

2.6. Teknolojik Sürdürülebilirlik

Teknolojik sürdürülebilirlik, modern çağda çevre koruma, ekonomik verimlilik ve sosyal adalet ilkelerini bir araya getiren bir yaklaşımdır. Bu konsept, teknolojinin

gelişmesinin yanı sıra toplum ve ekosistem üzerindeki etkisini de dikkate alarak, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılarken, günümüzün ihtiyaçlarını da karşılamayı amaçlamaktadır. Teknolojik sürdürülebilirliğin temel ilkelerinden biri kaynakların verimli kullanılmasıdır. Buna, üretim ve tüketim süreçlerinde enerji, su, hammadde ve diğer kaynakların optimizasyonu da dahildir. Örneğin güneş ve rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması fosil yakıtlara olan bağımlılığın azaltılmasına yardımcı olur. Bu tür yaklaşımlar aynı zamanda karbon ayak izinin azaltılmasına ve iklim değişikliğinin etkilerinin hafifletilmesine de olanak tanıyor. Sürdürülebilir teknoloji aynı zamanda inovasyonun ve en son teknolojilerin modern zamanlarda insan toplumu üzerindeki olumlu etkisini artırmayı da amaçlamaktadır. (Koyuncu ve Akpolat, 2023: 48).

Teknoloji sürdürülebilirliği modern zamanların önemli bir kavramdır ve birkaç ana husustan oluşur:

2.6.1. Çevresel Husus

Teknolojik sürdürülebilirlik açısından çevresel boyutlar arasında kaynakların verimli kullanımı ve çevrenin korunması ön plana alınarak aşağıdakiler yer almaktadır:

Enerji verimliliği, alternatif enerji kaynaklarının kullanımı ve enerji tüketiminin azaltılması; atık yönetimi, geri dönüşüm ve yeniden kullanım; yeşil teknolojilerin, çevre dostu malzemelerin geliştirilmesi; bilgi teknolojisi, kaynak optimizasyonu ve çevresel veri toplama; sürdürülebilir üretim ve tüketim, çevresel açıdan sürdürülebilir üretim süreçleri; biyolojik çeşitlilik ve ekosistemin korunması, ekosistem izlemede teknolojilerin kullanımı; iklim değişikliğiyle mücadele, karbon emisyonlarının azaltılması. Bu yönler teknolojinin çevresel sürdürülebilirliğini artırarak gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Özdemir, 2024: 982).

2.6.2. Ekonomik Husus

Ekonomik açıdan bakıldığında teknoloji; sürdürülebilirliği, kaynakların verimli kullanımını ve ekolojik dengeyi sağlıyor. Bu, yeşil teknolojilere yapılan yatırımların arttırılması, yeni iş olanakları yaratılması, üretim maliyetlerinin düşürülmesi, işletmelerin rekabet gücünün artırılması ve ekonomik çeşitliliğin sağlanması ile ilgilidir. Böylece sürdürülebilir teknolojiler ekonomik kalkınmayı çevresel sürdürülebilirlikle birleştirir (Özdemir, 2024: 981)

2.6.3. Sosyal Husus

Sosyal açıdan bakıldığında teknoloji, sürdürülebilirliği ve toplumun refahını artırır. Bu, eğitimde bilgi teknolojilerinin kullanılması, iş yerlerinde sağlıklı koşulların sağlanması, çevre projelerine toplumsal katılımın teşvik edilmesi ve toplumsal eşitsizliğin azaltılması ile ilgilidir. Sonuç olarak sürdürülebilir teknolojiler insanların yaşamları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Gedik, 2020: 208)

2.6.4. İnovasyon ve Araştırma

İnovasyon ve araştırma, yeni fikir ve teknolojilerin gelişmesini sağlayan temel faktörlerdir. Bu süreç, modern sorunlara yaratıcı çözümler bulmayı, ürün ve hizmetlerin kalitesini iyileştirmeyi ve pazar taleplerine uyum sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırma yapmak, veri toplamak ve analiz etmek yenilikçi yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırlar. Sonuç olarak inovasyon ve araştırma ekonomik büyümeyi teşvik eder, rekabet gücünü ve toplumsal refahı artırır (Eğilmez, 2022: 325).

2.6.5. Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm, kuruluşların ve toplumların faaliyetlerinin modern teknolojileri kullanarak güncellenmesini içerir. İş süreçlerini otomatikleştirmek, verileri analiz etmek ve yönetmek, müşteri deneyimini geliştirmek ve yenilikçi hizmetler sunmakla ilgilidir. Dijital dönüşüm verimliliği artırır, yeni fırsatlar yaratır ve pazar taleplerine hızlı yanıt verilmesine yardımcı olur. Sonuç olarak bu süreç ekonomide ve toplumda sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir (Topcu, 2021: 456).

2.6.6. Sıfır Atık Yaklaşımı

Teknoloji sürdürülebilirliği, sıfır atık yaklaşımını, üretim ve tüketim süreçlerinde atıkların en aza indirilmesini ve kaynakların tam kullanımını hedeflemektedir. Bu yaklaşım geri dönüşüm, yeniden kullanım ve biyolojik çeşitliliğin korunması ilkelerine dayanmaktadır. Sıfır atık stratejileri, çevresel etkiyi azaltırken ekonomik verimliliği artırır ve toplumun kaynakları daha verimli kullanmasına olanak tanır. Üretim süreçlerinin döngü ekonomisine uyarlanması, ürün ömrünün uzatılması ve kullanılan malzemelerin yeniden kullanılması, kaynakların daha verimli kullanılmasına yol açmaktadır. Örneğin "yeşil tasarım" ilkeleriyle üretilen ürünler, üretim sürecinde ve tüketim sırasında daha az atık yaratmaktadır. Sonuç olarak bu yaklaşım sürdürülebilir kalkınmayı desteklemekte ve çevrenin korunmasına katkı sağlamaktadır (Erbeyin, 2024).

Sosyal yönlerde teknolojik sürdürülebilirliğin önemli bir parçasıdır. Bu, toplumun farklı grupları için eşit fırsatların sağlanmasını, sosyal adaletin sağlanmasını ve insanların yaşam kalitesinin iyileştirilmesini içerir. Teknoloji eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerde devrim niteliğinde değişikliklere yol açabilir ve bu da toplumun gelişimine olumlu etki yapabilir.

Teknolojilerin sürdürülebilirliği, küresel iklim değişikliği, kaynak kıtlığı ve sosyal adaletsizlik gibi zorluklara yanıt vermek için de önemlidir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için hem hükümetlerin hem de özel sektörün bu konuya dikkat etmesi önemlidir.

Sonuç olarak teknolojik sürdürülebilirlik sadece ekonomik ve çevresel konulara değil aynı zamanda sosyal adalete de odaklanan bir yaklaşımdır. Modern toplumun karşı karşıya olduğu en önemli zorlukların üstesinden gelmek esastır ve gelecek nesillerin daha yaşanabilir bir dünyada yaşamasını sağlamak için gereklidir.

2.7. Sürdürülebilir Kalkınmanın Hedefleri

Sadece devletlerin değil, aynı zamanda işletmelerin, sivil toplum kuruluşlarının ve bireylerin de sorumluluk alması gerekmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için işbirliği ve ortaklıklar önemlidir. Bu kapsamda, sürdürülebilir kalkınma hedefleri küresel çapta bir dayanışma ve işbirliği ruhuyla benimsenmiş ve uygulanmıştır. Bu hedeflerin başarılması, gezegenimizin ve insanlığın geleceği için kritik öneme sahiptir ve tüm paydaşların aktif katılımını gerektirir..

Şekil 1. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri, 2021: 19).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Şekil 1’de, Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve 2030 yılına kadar dünya genelinde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlayan kapsamlı bir planı temsil etmektedir. Toplamda 17 hedeften oluşan bu plan, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda sürdürülebilirliği desteklemeyi ve dünyadaki yoksulluğu azaltmayı hedeflemektedir. SKH'nin ana hedefleri arasında yoksulluğun sona erdirilmesi, açlıkla mücadele, eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanması, temiz su ve sanitasyonun temin edilmesi, sürdürülebilir enerjiye erişim, ekonomik büyüme ve iş olanaklarının artırılması gibi konular bulunmaktadır. Ayrıca, iklim eylemi, karasal ekosistemlerin korunması, denizlerin sürdürülebilir yönetimi gibi çevresel konulara da odaklanılmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, tüm dünya ülkelerini, farklı kalkınma seviyelerine sahip olmalarına rağmen, kapsayıcı, adil ve sürdürülebilir bir kalkınma yolunda harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu hedefler, küresel işbirliği ve ortaklıkların önemini vurgular ve herkesin katılımını gerektirir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin ana amacı, gezegenimizin ve insanlığın geleceği için daha iyi bir dünya yaratmaktır. Bu hedeflere ulaşmak için tüm paydaşların çabaları, politika yapıcıların ve liderlerin kararlılığı, toplumun geniş kesimlerinin desteği gerekmektedir. Bu hedefler aşağıda başlıklar halinde belirtilmiştir.

2.7.1. Yoksulluğa Son

Bu hedefle ulaşılmak istenen sonuç, 2030 yılına kadar her türlü yoksulluğu sona erdirmektir. Yoksulluk, sadece maddi eksikliklerle sınırlı düşünülmemeli, aynı zamanda eğitim, sağlık, sosyal katılım ve temel hizmetlere erişim gibi birçok alanda dezavantajlar yaratabilmektedir. Bu hedefin odak noktası, insanların yaşam kalitesini doğrudan etkilemektir.

Hedef ve stratejik açıdan bakıldığında, dünya genelinde günde 1,25 doların altında geliri olan insanların sayısını en aza indirmek amaçlanmaktadır. Ayrıca, şiddet, çatışma ve doğal afetler gibi kırılgan durumlarda yaşayan insanlara özel destek sağlamak da önem kazanmıştır. Yoksullukla mücadelenin asıl amacı, sosyal koruma sistemlerini daha güçlü ve kapsamlı hale getirmek, aynı zamanda gelir eşitsizliğini azaltmak ve herkes için ekonomik kaynaklara erişimi sağlamaktır.

Ölçüm ve takip açısından, yoksulluk oranlarını düzenli bir şekilde izlemek ve raporlamak gereklidir. Hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörler arasında işbirliklerini teşvik etmek önemlidir. Yoksulluğun azaltılmasında, ekonomik büyüme ve kaliteli iş olanaklarının yaratılması kritik bir rol oynar. Kaliteli eğitim ve sağlık

hizmetlerine erişim, yoksulluğun azaltılmasında önemli bir faktördür. Yoksulluğu azaltmak, aynı zamanda daha adil ve sürdürülebilir toplumların oluşmasına da katkıda bulunur.

Yoksulluğu sonlandırma hedefi, sadece ekonomik bir sorunu çözüme kavuşturmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal adalet, eğitim, sağlık ve sürdürülebilir bir geleceğe katkıda bulunan çok yönlü bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu hedefe ulaşmak, diğer Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmada da önemli bir yere sahiptir (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin İcrasına Dair Azərbaycan'da Görülən İşlər Və Əldə Olunan Nətiyyətlər Haqqında 2021-ci İl Üzrə Yekun Hesabat, 2022: 42).

2.7.2. Aclığa Son

2030 yılına kadar açlığı sona erdirmek, gıda güvencesini ve beslenme durumunu iyileştirmek, ayrıca sürdürülebilir tarımı teşvik etmek hedeflenmektedir. Açlık ve yetersiz beslenme, dünya genelinde milyonlarca insanın sağlık ve refahını etkileyen büyük bir sorundur. Bu hedef, herkesin yeterli ve besleyici gıdaya erişimini sağlamayı amaçlayarak insan sağlığı ve refahının temelini oluşturur.

Dünya genelinde açlık ve yetersiz beslenmeyi sona erdirmek, tüm yaş grupları için yeterli ve dengeli beslenme sağlamak, tarımsal üretimin verimliliğini ve sürdürülebilirliğini artırmak, gıda güvencesizliğini azaltmak ve herkesin yıl boyunca güvenli, besleyici gıdalara erişimini sağlamak gerekmektedir.

Ölçüm ve takip açısından, gıda güvencesizliği ve yetersiz beslenme oranlarının izlenmesi, tarımsal üretim ve verimlilik seviyelerinin izlenmesi önemlidir.

Zorluklar ve fırsatlar açısından bakıldığında, iklim değişikliğinin etkileri ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı bu hedefin önemli bileşenleridir. Tarımda teknolojik yenilikler ve sürdürülebilir yöntemler, açlıkla mücadelede kritik öneme sahiptir. Gıda güvenliği ve sürdürülebilir tarım politikaları ile yatırımlar, bu hedefin gerçekleştirilmesi için temel unsurlardır.

Bugün açlık çeken 795 milyon insanı ve 2050 yılında açlık çekecek olan iki milyar insanı doyurabilmek için küresel gıda ve tarım sisteminin temelden dönüştürülmesi gerekmektedir. Gıda ve tarım sektörü, kalkınma için temel çözümler sunuyor ve açlığın ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasında merkezi bir rol oynamaktadır (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri, 2021: 21-22).

2.7.3. Sağlıklı Bieyler

2030 yılına kadar her yaşta herkes için iyi sağlık ve refah sağlamak hedeflenmektedir. Sağlık, insanların yaşam kalitesi ve potansiyellerini tam olarak gerçekleştirebilmeleri için temel bir unsurdur. Bu hedef, geniş bir sağlık ve refah yelpazesinde yer alan hastalıkların önlenmesinden sağlık hizmetlerine erişime kadar pek çok alanı kapsar.

Bulaşıcı olmayan hastalıkların yanı sıra bulaşıcı hastalıkların önlenmesi, tedavisi ve kontrolü de bu hedefin bir parçasıdır. Kaliteli temel sağlık hizmetlerine ve ilaçlara erişimin sağlanması, sağlık sistemlerini güçlendirerek tüm insanlar için daha iyi sağlık hizmetleri sunulması amaçlanmaktadır. Sağlık hizmetlerine erişimdeki mali engellerin azaltılması ve sağlık sigortasının yaygınlaştırılması da önemli bir hedef olarak öne çıkmaktadır. Çeşitli sağlık göstergeleri aracılığıyla sağlık durumu izlenmeli, sağlık hizmetlerine erişim oranları ve hizmet kalitesi sürekli olarak takip edilmelidir.

Sağlıklı yaşam tarzlarının teşvik edilmesi ve yaşı ne olursa olsun herkesin refahının artırılması, sürdürülebilir kalkınma için esastır. Yaşam beklentisinin artırılması ve çocuk ile anne ölümleriyle ilişkili yaygın ölüm nedenlerinin azaltılması konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Temiz suya ve sanitasyona erişimin genişletilmesi, sıtma, tüberküloz, çocuk felci ve HIV/AIDS'in yayılmasının azaltılması gibi alanlarda büyük ilerlemeler sağlanmıştır. Ancak, birçok hastalığın tamamen ortadan kaldırılması ve yeni ortaya çıkan sağlık sorunlarının ele alınması için daha fazla çabaya ihtiyaç duyulmaktadır (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri, 2021: 30).

2.7.4. Nitelikli Eğitim

2030 yılına kadar tüm erkek ve kız çocukları için ücretsiz ilkokul ve ortaokul eğitimi sağlanmasının yanı sıra, burada amaç uygun fiyatlı mesleki eğitime eşit erişim sağlamaktır. Ayrıca, cinsiyet ve servet eşitsizliklerini ortadan kaldırmak ve kaliteli yüksek öğrenime evrensel erişimi temin etmek de bu hedefin bir parçasıdır.

Eğitim, diğer birçok Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nin (SKH) gerçekleştirilmesine yardımcı olacak anahtar rolünü oynar. İnsanlar kaliteli eğitim aldıklarında, yoksulluk döngüsünden kurtulabilme şansına sahip olurlar. Eğitim, eşitsizlikleri azaltmaya ve cinsiyet eşitliğine ulaşmaya yardımcı olur. Ayrıca her yerdeki insanların daha sağlıklı ve sürdürülebilir yaşamlar sürmesini sağlar. Eğitim, insanlar arasında hoşgörüyü teşvik etmek ve daha barışçıl toplumlara katkıda bulunmak için de önemlidir (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri, 2021: 67).

Kaliteli eğitime erişim, insanların yaşamlarını iyileştirmenin ve sürdürülebilir kalkınmanın anahtarıdır. Her düzeyde eğitime erişimin artırılması, özellikle kadınlar ve kız çocukları için okula kayıt oranlarının artırılması konusunda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Temel okuryazarlık becerileri oldukça gelişmiştir, ancak evrensel eğitim hedeflerine ulaşmak için daha fazla çabaya ihtiyaç vardır. Örneğin, ilköğretimde kız ve erkek çocukları arasında eşitlik dünya çapında sağlanmıştır, ancak yalnızca birkaç ülke bu hedefe eğitimin tüm düzeylerinde ulaşabilmiştir (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri Barədə Məlumatlar, t.y.).

2.7.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Cinsiyet eşitliği yalnızca temel bir insan hakkı değil, aynı zamanda barışçıl, müreffeh ve sürdürülebilir bir dünya için gerekli bir temeldir. Son on yılda bazı ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, dünya 2030 yılına kadar cinsiyet eşitliğine ulaşma yolunda yeterli ilerleme göstermemektedir.

Bin Yıl Kalkınma Hedefleri (kız ve erkek çocuklarının ilköğretime eşit erişime sahip olması dahil) kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi konularında kaydedilen ilerlemeye rağmen, dünya genelinde kadınlar ve kız çocukları ayrımcılık ve şiddetle karşılaşmaktadır (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri, 2021).

Cinsiyet eşitliği yalnızca temel bir insan hakkı değil, aynı zamanda barış, refah ve sürdürülebilir bir dünya için de gerekli bir temeldir.

Kadınların ve kız çocuklarının eğitime, sağlık hizmetlerine, insana yakışır işlere eşit erişimlerinin sağlanması ve siyasi ile ekonomik karar alma süreçlerine katılımının teşvik edilmesi, sürdürülebilir bir ekonomiyi canlandıracak ve topluma, insanlığa büyük faydalar sağlayacaktır (Peşkircioğlu, 2016: 6).

Bu hedefe ulaşmanın önündeki sistemsel engelleri ortadan kaldırmak için siyasi liderlik, yatırımlar ve kapsamlı politika reformlarına ihtiyaç vardır. Cinsiyet eşitliği, kesişen bir hedeftir ve ulusal politikaların, bütçelerin ve kurumların temel odak noktası olmalıdır.

2.7.6. Temiz Su ve Sıhhi Koşulları

2030 yılına kadar her yaş ve cinsiyetten bireyler için güvenli ve sürdürülebilir su ve sanitasyon hizmetlerine erişimin sağlanması hedeflenmektedir. Temiz su ve sanitasyon, insan sağlığı, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik kalkınma için son derece önemlidir. Bu hedef, su kaynaklarının korunması ve etkin bir şekilde kullanımı

ile herkes için temiz su ve temel sanitasyon hizmetlerine erişimin sağlanmasını kapsamaktadır.

Su kıtlığı, düşük kaliteli su ve yetersiz sanitasyon, dünyanın dört bir yanındaki yoksul ailelerin gıda güvenliğini, yaşam koşullarını ve eğitim fırsatlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Kuraklık, dünyanın en fakir ülkelerinin bazılarında açlığı ve yetersiz beslenmeyi artırmaktadır. 2050 yılına gelindiğinde, her dört kişiden en az birinin, uzun vadeli veya tekrarlayan tatlı su kıtlığı yaşayan bölgelerde yaşaması beklenmektedir (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri Barədə Məlumatlar, t.y.).

Temiz suya ve temel sanitasyon hizmetlerine erişimin, insanların sağlık ve refahı için temel bir hak olduğunu ve sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir bileşeni olduğunu vurgulanmaktadır. Bu hedef, su kaynaklarının korunması ve herkes için adil ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi üzerinde durmaktadır (Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Türkiye 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporu, "Ortak Hedefler İçin Sağlam Temeller", 2019: 73).

2.7.7. Erişebilirlik ve Temiz Enerji

Uygun fiyatlı ve temiz enerji hedefi, insanların enerji hizmetlerine erişimini artırmayı ve daha temiz, daha sürdürülebilir enerji üretimi kaynaklarının kullanımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Bu hedefin temel bileşenleri şunlardır: Başta gelişmekte olan ülkelerde yaşayanlar olmak üzere herkesin güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerji hizmetlerine erişimi sağlanmalıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının (güneş, rüzgar, hidroelektrik) kullanımının artırılması, fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılması; enerji üretimi ve tüketiminde verimliliğin artırılması, böylece enerji maliyetlerinin düşürülmesi ve karbon ayak izinin en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için bu alanlarda ilerleme kaydedilmesi, ayrıca toplumun tüm kesimlerinin bu sürece katılımının sağlanması önemlidir (Şıxməmmədov, 2024: 80).

Uygun fiyatlı ve temiz enerjiye erişim, sürdürülebilir kalkınmanın ve iklim değişikliğiyle mücadelenin önemli bir bileşeni olduğunu vurgular. Bu hedef, enerji erişimini genişletmek ve enerji sistemlerini daha sürdürülebilir bir duruma getirmeye yönelik adımlar atılmasını öngörür (Arı, vb., 2019: 73).

2.7.8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme

2030 yılına kadar sürdürülebilir, kapsayıcı bir ekonomik büyüme sağlamak, herkes için tam ve üretken istihdam yaratmak ve iyi iş olanakları sağlamak

hedeflenmektedir. İstihdam, ekonomik büyüme ve toplumsal refahın temel taşıdır. Sürdürülebilir Kalkınma'nın 8. hedefi, ekonomik faaliyetlerin çevresel sınırlar içinde kalmasını, işgücü piyasalarının herkese adil şartlarla açık olmasını ve iyi iş koşullarının sağlanmasını kapsamaktadır.

İnsana yakışır iş fırsatlarının olmaması, yetersiz yatırım ve düşük tüketim, demokratik toplumların temelini oluşturan toplumsal dayanışmayı zayıflatmaktadır; ilerleme herkes tarafından paylaşılmalıdır. Kaliteli iş yaratmak, 2015 sonrasında neredeyse tüm ekonomiler için temel bir zorluk olmaya devam edecektir (Dayanıklı İnkışaf Məqsədləri Barədə Məlumatlar, t.y.).

Sürdürülebilir ekonomik büyüme, çevreye zarar vermeden insanların kaliteli işlere sahip olmasını sağlayacak koşullar yaratmayı gerektirir. Ayrıca tüm çalışan nüfus için iş fırsatları ve insana yakışır çalışma koşulları sağlanmalıdır (Uşaklıgil, t.y.: 6).

2.7.9. Sanayi, Yenilikçi ve Altyapı

Ulaştırma, sulama, enerji ve bilgi-iletişim teknolojisi altyapısı da dahil olmak üzere altyapıya yapılan yatırımlar, birçok ülkede sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve toplulukların güçlendirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Üretkenliği ve gelirleri artırmak, sağlık ve eğitim sonuçlarını iyileştirmek için altyapı yatırımlarının gerekli olduğu uzun zamandır kabul edilmektedir. Kapsayıcı ve sürdürülebilir endüstriyel kalkınma, gelir yaratmanın önemli bir kaynağıdır. Bu kalkınma, tüm insanların yaşam standartlarının hızlı ve sürdürülebilir bir şekilde artmasını sağlar ve çevre dostu sanayileşme için teknolojik çözümler sunar. Teknolojik ilerleme, kaynak ve enerji verimliliği artışı gibi çevresel hedeflere ulaşma çabalarının temelidir. Teknoloji ve yenilik olmadan sanayileşme, sanayileşme olmadan ise kalkınma mümkün değildir (Dayanıklı İnkışaf Məqsədləri Barədə Məlumatlar, t.y.).

Hızla değişen küresel ekonomik manzara ve artan eşitsizlikler karşısında, sürdürülebilir büyüme, her şeyden önce fırsatları herkese erişilebilir kılan ve ikinci olarak inovasyon ile dayanıklı altyapı tarafından desteklenen sanayileşmeyi içermelidir (Dayanıklı İnkışaf Məqsədləri, 2021: 134).

2.7.10. Eşitsizliklerin Azaltılması

Uluslararası kuruluşlar, insanları yoksulluktan kurtarmak için ciddi adımlar atmaktadır. En savunmasız ülkeler (en az gelişmiş ülkeler, denize kıyısı olmayan gelişmekte olan ülkeler ve gelişmekte olan küçük ada devletleri) yoksulluğun azaltılmasında ilerleme kaydetmeye devam etmektedir. Ancak sağlık ve eğitim

hizmetlerine ve diğer varlıklara erişimde büyük eşitsizlikler devam etmektedir. Ayrıca, ülkeler arasındaki gelir eşitsizliği azalmış olabilir, ancak ülke içindeki eşitsizlik artmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın üç yönünü (ekonomik, sosyal ve çevresel) içermediği sürece ekonomik kalkınmanın yoksulluğu azaltmak için kapsayıcı olmadığı ve yetersiz olduğu konusunda giderek artan bir fikir birliği bulunmaktadır. Eşitsizliği azaltmak için politikalar evrensel olmalı ve dezavantajlı ve dışlanmış toplulukların ihtiyaçlarına odaklanmalıdır (Yalçın, 2022: 134).

Onuncu hedef, ekonomik büyümenin sürdürülebilir ve adil olması gerektiğini vurgulamaktadır. Gelir eşitsizliğini en aza indirmek, toplum refahını artırmak ve daha adil bir dünya için çaba gösterilmesini amaçlamaktadır.

2.7.11. Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam Alanları

Hedef 11, kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir şehirlerin ve toplulukların yaratılmasını talep etmektedir. Kentsel ortamdaki toplumun savunmasız üyeleri için güvenli ve kapsayıcı kamusal alanlara evrensel erişim sağlanmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Şehirler; fikir, ticaret, kültür, bilim, üretkenlik, sosyal gelişim ve benzeri birçok alanda merkez oluşturur. Şehirler, en iyi ihtimalle insanların sosyal ve ekonomik olarak gelişmelerine olanak tanır. Ancak, araziye baskı yapmadan yeni istihdam ve refah yaratmaya devam ederken şehirleri korumanın birçok zorluğu vardır. Şehirlerdeki en yaygın sorunlar arasında aşırı kalabalık, temel hizmetleri sağlayacak fonların bulunmaması, yeterli konut eksikliği ve altyapının gerilemesi yer almaktadır. Şehirlerin karşılaştığı zorluklar, kaynak kullanımını iyileştirerek, kirliliği ve yoksulluğu azaltarak, aynı zamanda da gelişmelerine ve büyümelerine olanak sağlayarak çözülebilir. Temel hizmetlere, enerjiye, barınmaya, ulaşım ve diğer fırsatlara erişim de dahil olmak üzere herkes için fırsatlar yaratan şehirler, istediğimiz geleceğin bir parçasıdır (BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, t.y.).

Sürdürülebilir kalkınmanın bu hedefi, sürdürülebilir şehirler ve toplumların oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu, şehirlerdeki yaşam kalitesini yükseltmeyi, çevre dostu uygulamaları teşvik etmeyi ve kent alanlarının doğal afetlere karşı daha dayanıklı hale getirilmesini kapsamaktadır..

2.7.12. Sorumlu Tüketim ve Üretim

Genel anlamda, 2030 yılına kadar doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini ve verimli kullanımını sağlamak hedeflenmektedir. 2030 yılına kadar, perakende ve

tüketici düzeylerinde kişi başına düşen küresel gıda israfını yarıya indirmek ve üretim ile tedarik zincirleri boyunca gıda kayıplarını, hasat sonrası kayıplar dahil olmak üzere azaltmak gerekmektedir. 2020 yılına kadar, kimyasalların ve tüm atıkların yaşam döngüleri boyunca kabul edilen uluslararası çerçevelere uygun olarak çevreye duyarlı bir şekilde yönetilmesi, insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi için havaya, suya ve toprağa salınımlarının önemli ölçüde azaltılması hedeflenmelidir. 2030 yılına kadar, önleme, azaltma, geri dönüşüm ve yeniden kullanım yoluyla atık oluşumunu önemli ölçüde azaltmak gerekmektedir. Şirketler, özellikle büyük ve ulusötesi şirketler, sürdürülebilir uygulamaları benimsemeye ve sürdürülebilirlik bilgilerini raporlama döngülerine entegre etmeye teşvik edilmelidir. Ayrıca, sürdürülebilir ulusal politikalar ve önceliklerle uyumlu kamu alımları uygulamalarının teşvik edilmesi de hayata geçirilmelidir (Dayanıklı İnkişaf Məqsədləri, 2021: 170).

Bu madde, tüketim ve üretim alışkanlıklarının sürdürülebilir hale getirilmesini amaçlamaktadır. Bu, doğal kaynakların korunmasını, atıkların azaltılmasını ve çevresel etkilerin minimize edilmesini kapsar. Ayrıca, tüketici bilincinin artırılması ve çevre dostu ürünlerin teşvik edilmesi gibi önemli stratejileri de içermektedir.

2.7.13. İklim Eylemi

Buradaki amaç, tüm ülkelerde iklimle ilgili tehlikelere ve doğal afetlere karşı dayanıklılığı ve uyum kapasitesini güçlendirmektir. İklim değişikliği önlemlerini ulusal politikalara, stratejilere ve planlamaya entegre etmek hedeflenmektedir. Ayrıca, iklim değişikliğinin azaltılması, uyum, etki azaltma ve erken uyarı konusunda eğitim, farkındalık ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Dayanıklı İnkişaf Məqsədləri Barədə Məlumatlar, t.y.).

İklim değişikliği, her kıtadaki her ülkeyi etkileyen küresel bir sorundur. Ulusal ekonomileri bozmakta ve hayatları olumsuz yönde etkilemektedir; hem bugün hem de gelecekte insanlara, toplumlara ve ülkelere büyük maliyetler yaratmaktadır. İnsanlar, değişen hava koşulları, yükselen deniz seviyeleri ve daha aşırı hava olayları gibi etkilerle karşı karşıyadır.

İklim değişikliğiyle mücadele amacıyla ülkeler, 12 Aralık 2015'te Paris'te düzenlenen 21. Taraflar Konferansı'nda Paris Anlaşması'nı kabul etmiştir. Anlaşma, kısa bir süre sonra, 4 Kasım 2016'da yürürlüğe girmiştir. Anlaşmada, tüm ülkeler küresel sıcaklık artışını 2 santigrat derecenin altında sınırlama konusunda anlaşmış ve ciddi riskler göz önüne alındığında bu göstergenin 1,5 santigrat derece olması için

mücadele etmektedirler. Sözleşme hakkında daha fazla bilgiye buradan ulaşabilirsiniz (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri, 2021: 176).

2.7.14. Sudaki Yaşam

Okyanuslar, sıcaklıkları, kimyasal özellikleri, akıntıları ve içerdikleri yaşam ile dünyayı insan yaşamına uygun hale getiren küresel sistemleri oluşturur. Yağmur suyu, içme suyu, hava durumu, iklim, sahiller, yiyeceklerimizin çoğu, hatta soluduğumuz havadaki oksijen bile sonuçta denizler tarafından sağlanır ve düzenlenir. Tarih boyunca okyanuslar ve denizler, ticaret ve ulaşım için önemli kanallar olmuştur. Bu önemli küresel kaynağın dikkatli yönetimi, sürdürülebilir bir geleceğin temel unsurlarından biridir (Türe, 2019: 62).

Bu kaynağın dikkatli yönetimi, sürdürülebilir bir geleceğin temel özelliklerindendir. Bu, okyanus bilimi için fonların artırılmasını, koruma çabalarının yoğunlaştırılmasını ve gezegenin en büyük ekosistemini korumak için acilen iklim değişikliğini tersine çevirmeyi içerir. Mevcut koruma çabaları, bu geniş ama kırılgan kaynağın korunmasına yönelik acil ihtiyacı henüz karşılayamamaktadır (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri, 2021: 181).

2.7.15. Karasal Yaşam

Genel anlamıyla, 2030 yılına kadar karasal ekosistemleri korumak, onarmak ve bunların verimli kullanımını desteklemek hedeflenmektedir. Ormanların etkili bir şekilde kullanılması, çölleşmeyle mücadele edilmesi, arazi bozulmasının durdurulması, buna karşı önlem alınması ve biyolojik çeşitlilik kaybının önlenmesi gibi hedefler bulunmaktadır (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri Barədə Məlumatlar, t.y.).

Dünyanın ekosistemleri, insan yaşamını sürdürebilmek için hayati öneme sahiptir. Ancak dünya, iklim değişikliği, kirlilik ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi güçlü krizlerle karşı karşıyadır. Orman ekosistemlerini ve bunların sosyal, ekonomik ve ekolojik işlevlerini korumaya yönelik küresel ve bölgesel çabalar, özellikle gelişmekte olan ülkeler ve tropik bölgeler için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, ormancılık uygulamalarının sürdürülebilir hale getirilmesi ve toprak kalitesinin iyileştirilmesi de hedeflenmektedir. Bu, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını ve gezegenimizin sağlığının korunmasını amaçlamaktadır (Türe, 2019: 63).

2.7.16. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar

Genel anlamıyla bu hedef, sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumların desteklenmesine, herkesin adalete erişiminin sağlanmasına ve her düzeyde etkili, hesap verebilir kuruluşların inşasına adanmıştır (Dayanıklı Kalkınma Hedefleri, t.y.).

Şiddeti ve çatışmaları azaltmak, barışçıl ve güvenli toplumları teşvik etmek, hukukun üstünlüğünü desteklemek, adil yargı sistemlerini güçlendirmek, kamu yönetimini ve kurumları daha şeffaf, hesap verebilir ve etkili hale getirmek stratejik hedefleri oluşturur. Sürdürülebilir kalkınma, küresel olarak barış, adalet ve güçlü kurumların oluşturulmasını amaçlar. Bu, şiddeti azaltmayı, yolsuzluğu engellemeyi, hukukun üstünlüğünü teşvik etmeyi ve etkili kamu yönetimini desteklemeyi içerir. Adalet, güvenlik ve demokratik kurumlar, sürdürülebilir kalkınma için temel unsurlardır (Dayanıklı Kalkınma Hedefleri: Azerbaycan'da Gerçekleştirilen Çalışmalar ve Elde Edilen Başarılar Hakkında 2021 Yılı İlerleme Raporu, 2022: 88).

2.7.17. Hedefler İçin Ortaklıklar

Sürdürülebilir kalkınma gündeminin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi, hükümet, özel sektör ve sivil toplum arasındaki işbirliklerini gerektirir. İnsanı ve gezegeni merkeze koyan ilke ve değerler, ortak bir gelecek vizyonu ve ortak hedefler doğrultusunda küresel, bölgesel, ulusal ve yerel düzeylerde kapsayıcı ortaklıkları içerir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için trilyonlarca dolarlık özel kaynağın dönüştürücü gücünün harekete geçirilmesi, kanalize edilmesi ve serbest bırakılması adına acil eyleme geçilmesi gerekmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin, doğrudan yabancı yatırımlar da dahil olmak üzere, kilit sektörlerde uzun vadeli yatırımlara ihtiyacı vardır. Bu yatırımlar arasında sürdürülebilir enerji, altyapı, ulaşım ve bilgi ile iletişim teknolojileri yer almaktadır. Kamu sektörünün net bir yön belirlemesi gerekmektedir. Yatırımların çekilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın güçlendirilmesi için denetim ve izleme çerçevelerinin, düzenleyici ve yasal düzenlemelerin, yatırımların koşullarını belirleyen imtiyaz mekanizmalarının yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Yüksek denetim kurumları ve yasama organlarının kontrol fonksiyonları gibi ulusal kontrol mekanizmalarının güçlendirilmesi önemlidir (Dayanıklı İnkişaf Məqsədləri Barədə Məlumatlar, t.y.).

Bu hedefler, dünya çapında sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için bir yol haritası sunmakta ve ülkeleri bu hedeflere ulaşmak için işbirliği yapmaya teşvik etmektedir. Her hedefin başarısı, toplumların, ülkelerin ve uluslararası kuruluşların

ortak eylemine bağlıdır (Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin İcrasına Dair Azərbaycanda Görülən İşlər Və Əldə Olunan Nətiçələr Haqqında 2021-ci İl Üzrə Yekun Hesabat, 2022: 89-90).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM VE KALKINMA ÜZERİNDE ETKİLERİ

3.1. Sürdürülebilir Tarım Kavramı

Tarım açısından sürdürülebilirlik, tarımsal kaynakların insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde doğru kullanılması, çevrenin korunması ve doğal kaynakların muhafaza edilmesi anlamına gelmektedir. Sürdürülebilir tarım, ekolojik, ekonomik ve sosyal boyutları da içeren doğa kanunlarına dayanmalıdır. Bu üç gereklilik karşılandığında tarım sistemi sürdürülebilir olarak adlandırılabilir (Vahabzade, 2018)

Tarım, insanın ekonomik açıdan ilk faaliyeti olarak bilinmektedir. Sektör, insan ile doğa arasındaki etkileşimi ifade etmektedir. İnsanlar toprakları eker ve hayvansal ürünleri üretme faaliyetini sürdürerek gıda ve giyim gibi temel ihtiyaçları karşılamaktaydılar. Tarım faaliyetlerinin yaygınlaşması ile birlikte toprağa olan bağlılık gittikçe artmış; bunun beraberinde “toplumsal yaşama” geçiş süreci hızlanmaya başlamıştır. Başlangıçtan beri bu süreçte “birey, toplum ve çevre” ile ilişkili belirgin ve açık bir şekil almışken, “teknolojik gelişme, küreselleşme, toplumsal ve bireysel isteklerin farklılık göstermesi” süreci daha karmaşık hale getirmiştir. Böylelikle, baştan beri insanlığı belirleyen tarım faaliyetleri, zamana dayalı sanayinin finansmanı, çevresel koruma, uluslararası ticaretin bir parçası olması, kırsal yaşamda yaşanabilirlik ve refahın artış göstermesi gibi bazı işlevler kazanmıştır. Bunun için “tarım, ekonomik, biyolojik, çevresel, sosyal ve politik yönleri olan bütünsel ve çok boyutlu bir yapıdır. Bu nedenle tarım sektörüne ilişkin değerlendirmelerde bulunmak, farklı boyutları göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir” (Mollaveiloğlu, 2009: 40).

Sürdürülebilir tarımda konuların değerlendirilmesi ve uygulamaya konulmasındaki önemli noktalar, gelişmiş ülkelerde kullanılan kaynakların insan sağlığını tehdit eden olumsuz etkileri ile küçük sanayilerin yarattığı sorunlar ile bilinmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise “gıda güvenliği ve yoksullukla mücadelenin” önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Sürdürülebilir tarım, küresel olarak “sosyal, ekonomik ve çevresel” olmak üzere üç bileşene sahiptir. Sürdürülebilirliği sağlamak için bu üç bileşen arasında dengenin korunması oldukça önemlidir. Böylelikle, tarım faaliyetlerinin çevresel zararlarını azaltmak ve tarımsal üretimin ülkeye ekonomik olarak katkı sağlaması sürdürülebilir hale gelmektedir. Sürdürülebilir tarım, uzun ve kısa dönemde her arazi için ekonomik olarak kaynakların korunmasını düşünerek yoğun bir biçimde yönetilmektedir (Türkmen, 2007: 5-6).

Sürdürülebilir tarımda uygulama olarak gerekli kalite ve miktarda tarım üretimini sağlamak, kaynakların kullanımında etkinlik, çevresel duyarlılık ve genel kirlilik çeşitliliğini en aza indirmeyi hedeflemektedir. Sürdürülebilir tarım, teknolojik olarak modern yapıda değişiklikler yapılmasını, geleceğe yönelik üretim yöntemlerinin maliyetlerinin düşürülmesi için kırsal düzenlemelerde alternatif enerji kaynakları ile karşılanan “yapısal dönüşümü” ifade etmektedir (Karaca, 2013: 19).

3.2. Sürdürülebilir Tarım Alanının Temelleri

Tarım alanı, ülkelerin ve toplumların ekonomik ve sosyal kalkınmasında, özellikle insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Modern zamanlarda tarım sektörü, ülkelerin nüfuslarının temel gıda ürünlerine olan ihtiyaçlarının karşılanması, devletlerin dış ticaret alanına önemli katkı sağlaması, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) büyümesi ve istihdam açısından gelişme düzeyine bakılmaksızın tüm ülkeler için stratejik öneme sahiptir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve AB başta olmak üzere diğer ülkeler, tarım sektörünü özel vesayet altına alarak küresel tarım alanında meydana gelen ekonomik, sosyal, teknik ve politik süreçler çerçevesinde tarımın gelişmesi için teşvikler sağlamıştır (Quliyev, 2015: 19).

Teknolojik yeniliklerin hızla yayılması, gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün gelişimini hızlandırmış ve geliştirilmesi gereken temel alanlardan biri haline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde ekonominin çeşitli sektörlerinin karmaşık gelişimi bu süreci hızlandırırsa da, gelişmekte olan ülkeler için tarım sektörünün gelişme hızı hala zayıftır. Tarımın temel amacı, ülke nüfusunun gıda ve ekolojik ihtiyaçlarını sağlamak, tüm bölgelerde sosyo-ekonomik kalkınmanın hızlandırılmasını sağlamak, işleme sanayi için hammadde üretmek ve tarım ürünlerinin üretim ve işleme için gerekli altyapıyı oluşturmaktır (Quliyev, 2015: 20-21).

3.2.1. Tarım Alanının Özellikleri ve Önemi

İnsanlık tarihine bakıldığında, tarım sektörünün ülkelerin ve toplumların ekonomik ve sosyal kalkınmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Tarım sektörü, ülkenin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, tüm ülkelerde en önemli sektörlerin başında gelmekte ve finansman konusunda çözümlerin arandığı temel alanlardan biri olmaktadır. Bu çerçevede, ekonomik ve sosyal açıdan merkezi konumda bulunan ülkeler, tarım sektörünün finansmanı konusunda önemli adımlar atmış; küreselleşme süreciyle birlikte tarımın finansmanı tüm dünyada popüler bir araştırma konusu haline gelmiştir (Mirzəyev, 2020: 107).

Metropol ülkelerde tarımsal korumacılık ve devlet müdahaleleri istisna niteliğini kaybetmiş ve norm haline gelmiştir. Bu ülkeler, tarımsal ithalatı tarımsal destekleme fiyatlarıyla kısıtlayarak yerel tarım alanını korumaya yönelik çeşitli politikalar benimsemişlerdir. Bu politikalar arasında çiftçilik gelirlerinin desteklenmesi, yeterli gıda güvenliğinin sağlanması ve kırsal çevrenin korunması yer almaktadır. Aynı zamanda, söz konusu süreçlerin amaçları aynı olsa da uyguladıkları politikalar farklı özellikler taşımaktadır. Örneğin, ABD fark ödemeleri ve fiyat ile gelir destek sistemi kullanırken; AB, CAP (Ortak Tarım Politikası) kapsamında ihracat sübvansiyonları ve değişken ödemeler sistemi dahil olmak üzere çeşitli mekanizmalar kullanmaktadır. Yarı çevre ülkelerinde tarıma yapılan devlet müdahaleleri, tarım sektörünün yapısında önemli bir rol oynamış, tarımsal ticaret rejimleri farklı niteliklere dönüşmüş ve bunun sonucunda tarım ürünleri fiyatları gerçek değerlerin altında kalmıştır. Öte yandan, pazarlama kurullarının önemli ihraç tarımsal ürünlerinin ticaretini tekeline alması, tarım ürünlerinin fiyatlarının dönüşmesine neden olmuş; kotalar ve ihracat tarifeleri uygulanarak miktar da sınırlandırılmıştır. Aynı zamanda, yarım daire şeklindeki bazı ülkeler ekonomilerini yeniden inşa etmek için tarım sektöründe daha liberal politikalar uygulamaya başlamışlardır (Allahverdiyev, 2022: 9).

Tarım alanının geliştirilmesinde temel hedeflerden biri, alandaki kalkınmanın sürdürülebilir nitelikte olmasıdır. Toplumun bu alana yönelik ürünlere olan talebinin normal düzeyde karşılanması ancak sürdürülebilir kalkınma koşullarında mümkündür. Alanında uzman kişilerin analiz sonuçlarına göre, tarım sektörü ülkelerin ekonomik kalkınma faaliyetleri içerisinde her zaman önemli bir yer tutmuştur ve bu süreç önümüzdeki yıllarda da dinamik bir biçimde devam edecektir. Nobel ödüllü Gunnar Myrdal’a göre, “ekonomik kalkınmaya yönelik uzun vadeli mücadelelerin olumlu ya da olumsuz sonucu esas olarak tarım sektörüne bağlıdır.” Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik dinamizminin nasıl gerçekleşeceği ve tarım sektörünün kalkınma faaliyetlerindeki rolü gibi sorular iktisatçılar tarafından tartışılmış ve uzun vadede tartışılmaya devam edecektir. Tarımı da içeren tarımsal sanayi alanının, karşılıklı yakın ekonomik ilişkilere sahip şehirlerin yanı sıra, tarım ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve depolanmasının yanı sıra üretim araçlarıyla tarım ve işleme sanayisini de kapsadığı bilinmektedir. Tarım sisteminin ana bileşenlerinden biri olan tarım, tarihsel olarak gelişmiş tarımsal çevrenin korunmasına ve ekonomik refaha katkıda bulunmaktadır (Mirzəyev, 2020: 108).

Günümüzde tarım sektörü, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun tüm ülkeler için stratejik öneme sahiptir, çünkü bu alanın yoğun göstergeleri sayesinde ülkeler,

nüfuslarının temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmekte, dış ticaret düzeyini geliştirebilmekte ve ülkelerin GSYİH miktarı ve istihdamındaki dinamizm eğimlerini aktif bir aşamada sürdürebilmektedir. Bu katkıların yanı sıra tarım sektörü günümüzde sadece sanayi hammadde olarak kullanılmamakta, aynı zamanda ilaç, enerji, tekstil gibi birçok sektöre de girdi sağlamaktadır. Söz konusu bağlamda tarım sektörü, farklı alanlara hammadde ve kaynak sağlamanın yanı sıra, ülke ekonomisinin sosyal ve ekonomik kalkınmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Başta metropol ülkeler olmak üzere, tarım ürünleri ihracatını artırma hedefinin yanı sıra yarı çevre ülkelerin tarım sektörünün gelişimini öncelikli alan olarak görmesi, alanın stratejik önemini ortaya koymaktadır. Burada ülkeler, tarım sektörünün değişen ve yenilikçi yönlerinin hayata geçirilmesi için çeşitli orta ve uzun vadeli stratejik programların hazırlanmasında ülkelerarası iş birliğini sağlamak amacıyla özel misyonu olan özel amaçlı komisyonlar oluşturuyor

Temel olarak ülke ekonomisi üç ana sektörden oluşmaktadır: tarım sektörü, sanayi ve hizmet sektörleri. Ekonomik kalkınma ve büyüme, bu üç sektörün dengeli gelişmesi kriteriyle mümkündür. Bahsi geçen sektörlerin ekonomideki payı ülkelere göre farklılık gösterse de tarım sektörü, yukarıda bahsedilen diğer alanlara sağladığı katkılar nedeniyle stratejik önem kazanmaktadır. Öte yandan, çevre ülkelerdeki ekonomik büyüme sürecinde tarım sektörünün rolünü birbirinden ayıran iki önemli özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki, tüm çevre ülke ekonomilerinde bir tarım sektörünün bulunması eğilimi, ikincisi ise tarım sektörünün göreceli büyüklüğüdür. Ayrıca, tarım sektörü diğer sektörlerin büyümesi ve genişlemesi için sermaye sağladığı gibi ekonomik kalkınma üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir (Allahverdiyev, 2022:12).

Bugün, ekonomik kalkınmanın hangi sektör tarafından yönlendirildiği hala tartışılmaktadır. Ancak genel görüş, sektörlerin birbirini destekleyerek büyüyüp geliştiği yönündedir. Bu açıdan bakıldığında, tarım sektörü, diğer sektörlerle karşılıklı uyum içinde ekonomik kalkınmayı desteklemekte ve ekonomik büyümenin faydalarından yararlanarak sektörde yenilikçi uygulamaların gelişmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca uzmanlar, ekonomideki büyüme ile elde edilen gelirlerin tarım sektörüne daha fazla yönlendirilmesinin, tarımsal işletmelerin verimliliğini artırarak uzun vadede sürdürülebilir tarımsal üretimin sağlanmasını mümkün kılacağını ifade etmektedir. Günümüzde küreselleşme olgusu dikkate alındığında, rekabet avantajı sağlamak amacıyla tüm sektörlerin birlikte desteklenmesi fikri, bilim insanları arasında ağırlık kazanmaktadır (Allahverdiyev, 2022: 14).

3.2.2. Tarımsal Alanın Tarihsel Gelişim Yönleri

Tarım sektörü geçmişten günümüze kadar olan aşamada klasik üretimden teknolojik üretim sürecine geçiş yapmış ve bu doğrultuda politikalar dinamik bir şekilde geliştirilmiştir. Geniş bir çerçevede tarım politikası, tarım sektörünün kararlarını etkileyen yatırım, üretim, fiyat ve dağıtım ile ilgili dinamikleri içeren bir devlet politikası olarak ifade edilebilir. Öte yandan tarım politikalarında yıllar içinde dönüştürücü süreçler yaşansada, 20. yüzyıl boyunca tarım politikalarında korumacılık öncelikli olmuştur. Tam tersine, 20. yüzyılın sonlarında dünya ekonomisinde yaşanan küreselleşme süreci sonucunda, diğer alanlarda olduğu gibi dünyada tarım politikasında yeni bir yapılanma ve dönüşüm sürecine girmiştir (Allahverdiyev, 2022: 15).

Dünya ekonomisi, uluslararası ekonomik alanda faaliyet gösteren ve gerekli sermayeye sahip ekonomik birimlerle şekillenen bir yapıdır. Bu birimler, üretim faaliyetlerini organize edebilme kapasitesine sahiptir. Tarımsal üretim açısından, özellikle Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), dünya tarım ticaretinde önemli bir paya sahiptir. AB, tarım sektörünü 1958 yılında başlatılan Ortak Tarım Politikası (CAP) çerçevesinde düzenlemektedir. Bu politika, üye ülkelerin tarım ve yenilikçi politikalarını ekonomik ve politik açıdan birleştirerek ortak bir politika oluşturur. AB'nin en önemli ortak politikalarından biri olan CAP, ayrı bir mekanizma üzerinden yönetilir (Hacıyadov, 2018: 25).

CAP, AB'nin tarım politikalarını entegre eder ve AB bütçesinin yaklaşık %50'sini tarım sektörüne ayıran önemli bir organizasyondur. Kuruluşundan itibaren düzenli olarak reformlara tabi tutulmuş, ancak istikrarlı bir yapıya sahip olmuştur. Zaman içinde tarım politikası araçları değişse de, sektöre yapılan destek ödemelerinde herhangi bir azalma olmamıştır. AB'nin Ortak Tarım Politikası (OTP), öncelikle gıda kıtlığını önlemeyi, tarım sektörünün gelir düzeyini koruyup arttırmayı, fiyat dalgalanmalarından aşırı etkilenmesini engellemeyi ve üye ülkeler arasındaki farkları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan gıda kıtlığı, AB ülkelerini harekete geçirerek CAP'nin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Allahverdiyev, 2022: 16).

1957 Roma Antlaşması, AB'nin ortak bir tarım politikası belirlemesine karar vermiş ve 1958'de yapılan Stresa Konferansı'nda bu politikanın temelleri atılmıştır. 1962 yılında ise AB üye ülkelerinin tarım politikalarını belirleyen mekanizmalar oluşturulmuştur. AB'nin CAP olarak adlandırdığı tarım politikası, Roma Antlaşması'nın 39. maddesinde belirtilen beş temel hedefi içermektedir. (Allahverdiyev, 2022: 16-17).

1. Teknik ilerlemenin desteklenmesi ve üretim faktörlerinin optimum kullanımının sağlanması yoluyla tarımda verimliliğin artırılması.

2. Tarım alanında çalışanların kişisel gelirini artırarak, tarımla uğraşan nüfusa uygun bir yaşam standardı sağlanması.

3. Tarım piyasalarının istikrara kavuşturulması.

4. Tarım ürünlerinin tedarikinin sağlanması.

5. Tarım ürünlerinin tüketicilere uygun fiyatlarla ulaştırılmasının sağlanması (Hacızade, 2018: 29).

Avrupa Birliği, CAP'ın yukarıda belirtilen beş maddede toplanan hedeflere ulaşmak için üç ana ilkeye dayanmaktadır. Bu temel ilkeler şunlardır:

1. Tek Pazar İlkesi,

2. Birliğin Üstünlüğü İlkesi,

3. Mali Dayanışma İlkesidir.

Söz konusu ilkelerden biri olan Tek Pazar İlkesinin uygulanmasıyla, tarım ürünlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımı hiçbir kısıtlama olmaksızın sağlanmaya başlanmıştır. Ayrıca, Birlik Tercih İlkesine göre, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin birlik sınırları içerisinde ürettiği tarım ürünlerine öncelik verilmiş; Mali Dayanışma İlkesine göre ise tüm harcamalara öncelik politikası uygulanmıştır. CAP ile ilişkilendirilen bu politikalar, AB üyesi ülkeler tarafından finanse edilmeye başlanmıştır (Allahverdiyev, 2022: 17).

3.3. Sürdürülebilir Tarımın Faydaları

Sürdürülebilir tarım, doğal kaynakların korunmasını, ekosistemlerin sağlığını ve kırsal toplulukların ekonomik sürdürülebilirliğini sağlamaya yardımcı olan bir yaklaşımdır. Bunun çeşitli faydaları vardır

1. Doğal Kaynakların Korunması: Su, toprak ve enerji gibi doğal kaynaklar daha verimli kullanılarak tükenmenin önlenmesi sağlanır.

2. Biyolojik Çeşitliliğin Arttırılması: Çeşitli bitki ve hayvan türlerinin yetiştirilmesi, ekosistemlerin sağlığını iyileştirir ve hastalık salgınları riskini azaltır.

3. Toprak Sağlığının Korunması: Münavebeli toprak işleme ve kompostlama gibi toprak verimliliğini artıran yöntemler, uzun vadeli toprak sağlığı sağlar.

4. Kimyasalların Azaltılması: Tarım ilacı ve gübre kullanımının en aza indirilmesi, çevrenin ve insan sağlığının korunmasına yardımcı olur.

5. Ekonomik Sürdürülebilirlik: Üreticiler, daha istikrarlı ve sürdürülebilir ürünler yetiştirerek ve gelirlerini artırarak pazar taleplerine daha iyi yanıt verebilirler.

6. İklim Değişikliğine Dayanıklılık: Sürdürülebilir tarım yöntemleri, iklim değişikliğiyle mücadelede daha dayanıklı sistemler oluşturarak tarımın geleceğini güvence altına alır (Fikretzade, 2021)

Bu faydalar, hem ekosistemlerin hem de insan toplumunun uzun vadeli sağlığı açısından önemlidir. Bu yaklaşım, aynı zamanda kırsal toplulukların sosyal ve kültürel değerlerinin korunmasına da yardımcı olmaktadır. Sürdürülebilir tarım, gelecek nesillere sağlıklı bir çevre yaratılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilir tarım, başta tarım arazileri olmak üzere doğal kaynaklara değer vermeyi ve korumayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yöntem, bitki ve hayvan yetiştirme süreçlerini düzenler ve optimum düzeyde kullanır. Örneğin, ürün rotasyonu yoluyla toprağın verimliliği artırılmaktadır. Ayrıca, kimyasal gübre ve tarım ilacı kullanımının azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması, doğal ekosistemlerin sağlığını korur (Fikretzade, 2021)

Sürdürülebilir tarım, biyolojik çeşitliliği de korur. Farklı bitki türlerinin yetiştirilmesi, bunların birbirleriyle etkileşimini engeller ve ekosistemleri değişime karşı daha dayanıklı hale getirir. Böylece doğal faydaları korur ve geliştirir

Ayrıca, sürdürülebilir tarım ekonomik düzeyde de faydalıdır. Üreticiler, gelirlerini artıran ve ekonomik sürdürülebilirliklerini güçlendiren sürdürülebilir uygulamalar sayesinde daha uzun ömürlü ve bağımsız ürünler üretebilmektedir. Bu yaklaşım, hem toprağın hem de tarımın uzun vadeli sağlığını garanti eder.

3.4. Tarımsal Üretim Yapısının Çeşitlendirilmesinin Ekonomik İçeriği Ve Kalkınma Mekanizması

3.4.1. Tarımsal Üretim Yapısının Oluşum Mekanizması

Tarım alanında gerçekleştirilen reformlar, piyasa ekonomisi sisteminde mülkiyet ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasıyla karakterize edilir. Tarım alanındaki sistem değişiklikleri sonucunda dönüşüm odaklı değişiklikler, özel mülkiyet, serbest rekabet ve girişimcilik ortaya çıkar. Ekonominin önemli bir alanı olan tarımda faaliyet, baskın bir konuma gelmiştir. Ayrıca, bölgesel kalkınma alanında kabul edilen ve başarıyla uygulanan devlet programlarında öngörülen görevlerin yanı sıra, bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik ek tedbirlere ilişkin emirlerin uygulanması, sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunacaktır (Özgüven, vd., 2010: 93).

Tarım sektöründe yapısal politika, ekonominin bu alanında ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla ekonomi, teknik ve sosyal unsurların uyumluluğunun ve karşılanabilirliğinin sağlanmasıyla bağlantılı olarak uygulanan bir önlemler sistemidir.

Tarım bölümünde uygulanan yapısal politika, bu alandaki çalışmaların sonuçlarının iyileştirilmesine, sürdürülebilir ve rekabetçi üretim yapılarının oluşturulmasına, sanayinin tarımsal hammadde talebinin daha etkili karşılanmasına, tüketicinin pazarının istikrarına katkıda bulunur. Tarım sektöründeki yapısal değişikliklerin uygulanması esas olarak piyasa durumundan etkilenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, tarım alanındaki yapısal politikaların niteliği, unsurları, amacı ve gerçekleştirilme araçlarının araştırılması, tarımın sürdürülebilir kalkınmasında büyük önem taşımaktadır (Hüseynov, vd., 2016: 7).

Yapısal veriler, tarım alanının durumunun analizinin temelini oluşturur. Değişimler, tarım sektörünün gelişimini yansıtmaktadır ve şu anda aşağıdaki konuların analizine daha fazla dikkat edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir: tarım sektöründeki üretim potansiyelinin ülkenin bölgelerine göre bileşimi, yapısı ve dağılımı; tarım ürünlerinin üretim ve işlenmesi alanındaki üretim yapısı; tarım ürünlerinin gerçekleştirildiği alanın yapısı. Tarım alanındaki çeşitli yapılar, teknik, ekonomik ve sosyal unsurlarla karakterize edilmektedir. Teknik unsurlar aşağıdakileri içerir: üretim faktörleri, arazi parsellerinin dağıtımı, yerleşim, ulaşım araçlarının sağlanması, mahsul alanları arasındaki oran, tarım sistemi; hayvancılık şekilleri, üretim, alım-satım. Ekonomik unsurların bileşimi ise finansman, üretimin uyarılması, tarımsal üreticilerin ve işleme işletmelerinin gelirleri, ürün satışlarında elde edilen kâr gibi unsurlardan oluşur. Sosyal unsurlar arasında kırsal nüfusun yaşam standartı, çalışma koşulları, eğitim ve kültür, sağlık hizmetleri, bilgi ve iletişim yer almaktadır (Hüseynov, vd., 2016: 8).

Tarım alanında yapısal politika, kendisini oluşturan unsurların her birini ayrı ayrı ve birbirleriyle karşılıklı bağlantılarını ifade eder; özel dikkat gösterilirse başarılı bir şekilde uygulanabilir. Son yıllarda bu alanda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Tarım alanındaki yapısal politikaların teknik, ekonomik ve sosyal unsurlarda olumlu değişiklikler yaşanmaktadır ve sonuçları ya da etkinliği her geçen yıl artmaktadır. Bu alanda halihazırda uygulanan tarımsal yapı politikası, unsurlar arasındaki tutarsızlıkları ortadan kaldırmayı ve bunları değişen sosyo-ekonomik koşullara uyarlamayı amaçlamaktadır. Uygulanan yapısal politika, ülke ekonomisinin tarım kesiminin spesifik özelliklerini dikkate alarak aşağıdaki hedeflere ulaşmasını öngörmektedir: Nüfusa gerekli kalite ve miktarda gıda ürünlerini sağlamak için istikrarlı üretim koşullarının yaratılması ve işlenmesi; tüketici pazarının arzı ve geliştirilmesi; kırsal nüfusun sosyo-ekonomik sorunlarının çözümü için fırsatların oluşturulması (Hüseynov, vd., 2016: 9).

Tarımsal yapısal politikaların uygulanması sırasında belirlenen hedefe ulaşmak için aşağıdaki araçlar kullanılabilir:

Elbette, metni Türkçe yazım kurallarına göre düzenledim

Tarım alanında piyasa ilişkilerinin doğasına uygun yapısal değişikliklerin uygulanması, bir bütün olarak ekonomik değişikliklere etkin bir şekilde cevap verebilecek bir sistem oluşturması gerekmektedir. Daha doğrusu, ürün üreticilerinin piyasa durumundaki değişiklikler hakkında yeterince bilgi sahibi olması, üretim sürecinde gerekli değişikliklerin uygulanması için uygun koşullar yaratabilmektedir. Bu nedenle, tarımda üretim yapısının, sonuçta kamu tüketiminin hacmini ve yapısını etkileyebilecek piyasa ilişkilerinin gerçekleştirdiği ekonomik işlevler dikkate alındığında, piyasanın, arz ve talep temelinde oluşan ekonomik mekanizma olan sermaye ve emeğin hareketi de dahil olmak üzere meta değişimi sürecinde ortaya çıkan ekonomik ilişkileri içerdiğine dikkat edilmelidir. Rekabet, düzenleme, mevzuat ve ekonomik yöntemlerle düzenleyici tedbirler kendi içinde yansımaktadır (Hüseyinov vd., 2016: 10).

3.4.2. Tarım Alanında Çeşitlendirme Kavramına İlişkin Teoriler

Çeşitlendirme, ekonomik açıdan daha verimli üretim alanlarının belirlenmesini içeren önemli bir ekonomik süreç olarak tarım alanındaki üretim organizasyonunun ana biçimlerinden biridir. Çeşitlendirme, aynı zamanda işletmelerin kendileri için yeni olan faaliyet alanlarını da karakterize ederek, geleneksel üretim alanlarının yanı sıra çok alanlı komplekslere dönüşmektedir. Şu anda ana üretimle ilgisi olmayan faaliyet alanlarının oluşturulmasına öncelik verilmektedir

Ekonomik literatürde aşağıdaki çeşitlendirme yönleri ayırt edilmektedir:

Eşmerkezli: Mevcut teknolojiyle ve işletmede daha önce kullanılan hammadde ve malzemeler temelinde yeni bir tür ürünün üretimini yansıtır.

Dikey: İşletme, artık dışarıdan satın aldığı ürünü üretmektedir.

Yatay: Mevcut teknolojiyi değiştirerek veya yeni teknoloji geliştirerek yeni ürün üretimi gerçekleştirilir.

Kuramsal: Yeni üretim ve yönetim ilişkilerine dayalı daha gelişmiş bir ürünün yaratılmasını ve üretilmesini karakterize eder (Hüseyinov, vd., 2016: 14).

Bahsedilen çeşitlendirme yönleri ekonominin tüm alanları için karakteristik olsada, üretim çeşitlendirilmesi tarımın özellikleri açısından farklı bir öze sahiptir. Bu araştırma yapılırken ana yönlerini ve türlerini belirlerken yeni yaklaşımlar gerektirir. Diğer şeylerin yanı sıra, tarım alanında uygulandığı alanına göre kriterlerine göre üç

çeşitlendirme biçiminin (üretim, finans ve pazarlama) seçimini gerektirir (Hüseynov, vd., 2016: 14).

Aslında küreselleşme koşullarında çeşitlendirme, işletmenin üretimi, finans ve pazarlama alanındaki ana faaliyet türü olarak daha derin bir içerikle kendini göstermektedir. Sektörel çeşitlendirme, işletmede faaliyet gösteren ve tarımsal ürünlerin üretiminin tüm aşamalarında teknolojik olarak birbirine bağlı üretim kapasitelerinin artması ve son ürünü, kullanılan üretim araçları ve teknolojisi ile diğerlerinden farklı üretim kapasitelerinin gelişmesiyle ayırt edilir. Ürünlerin çeşitlendirilmesi için benzeri bir durum, belirli bir ürün türünün karakteristiğidir. Finansal çeşitlendirme, finansal faaliyetlerin çeşitliliği ile karakterize edilir; bu anlamda işletmenin çeşitli türlerde uzun vadeli ve kısa vadeli finansal yatırımlar gerçekleştirme olasılığı önemli ölçüde kendini gösterir. Pazarlama çeşitlendirmesi, uygun alım ve satım alanlarının yaratılmasını, satış kanallarının genişletilmesini, ürünün pazara tanıtılmasında çok sayıda pazarlama aracının kullanılmasını ve gerekirse ürün üreticileri için uygun türde satış sonrası hizmetlerin organize edilmesini içerir (Eyvazova, 2019: 220).

Bu nedenle, çeşitlendirmenin özü, pazar talebini dikkate alarak ekonomik açıdan karlı üretim sektörlerini belirlemeye yarayan uzmanlaşma ile ilgili bir süreç olan bir strateji olarak özetlenebilir ve doğal olarak bu stratejiyi tanımlamadan üretim ve pazarlama sonuçlarının etkinliğinden söz edilemez. Sürdürülebilir kalkınmaya yol açan bu ilişkinin büyük perspektifi ve önemi, çiftliklerin uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşması, işçi ücretlerinin artması, nüfusun gıda arzının iyileştirilmesi ve projeye harcanan fonların kalitesinin sağlanmasıdır (Eyvazova, 2019: 221-222).

Bahsedilenler, çeşitlendirmenin esasen üretimdeki yapısal değişimlerin önemli yönlerinden biri olduğunu göstermektedir. Bu süreçte, üretim alanlarının ve ürünlerin kendine özgü özelliklerinin dikkate alınması önemli şartlardan biridir. Ekonominin en önemli alanlarından biri olan tarımsal üretimin yapısındaki değişiklikler, nihai sonuç olarak daha verimli üretim alanlarının oluşmasına yol açmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, modern koşullarda tarımın çeşitlenmesindeki ana eğilimler piyasa koşulları olarak değerlendirilebilir. Çünkü üretim ne kadar verimli olursa, bunun sonucunda da piyasada gerçekleşir. Daha doğrusu, piyasa durumundaki değişikliklere göre tarımsal üretimde üretimin yönünün önceliklerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla, tarımda çeşitlendirme stratejisinin oluşturulması aslında bu sürecin kendisinin gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Bu noktadan hareketle, tarım ürünleri üretimi yapan işletmede piyasa durumuna ve talebe bağlı olarak çeşitlendirme sürecinin ekonomik gerçekleştirilmesi, bu süreçte kaynaklanan sorunlar, mevcut kaynakların

kullanımında verimliliğin artırılması, ekonomik verimliliğin artırılması, üretimin ekonomik açıdan üstün üretim alanlarının belirlenmesi vb. hazırlanmasının önemli koşullarından biridir. Köylü çiftliklerinin daha büyük tarımsal işletmeler biçiminde birleşmesinin ekonomik olarak teşvik edilmesi, yukarıda belirtilenler açısından özellikle önemlidir. Bu da, iş gücü kaynaklarının ve üretim araçlarının kullanımının etkinliğinin artmasına, pazarın derinleşmesine yol açmaktadır. Sektörler arası entegrasyon süreci ile tarımın bir bütün olarak dinamik bir şekilde gerçekleşmesi, doğal ve ekonomik koşulların etkin bir şekilde kullanılmasıyla üretim yapısının iyileştirilmesi en önemli strateji olarak hizmet etmektedir (Hüseynov, vd., 2016: 15).

Tarımda yapısal değişikliklere yol açan çeşitlenme sürecinin uygulanmasındaki temel konulardan biri, yerel üretim pahasına talebi karşılama yeteneğinin geliştirilmesidir. Bu açıdan bakıldığında, çeşitlendirmeye doğrudan ilişkili olan tarımsal üretimde uzmanlaşmanın pazar durumuna uyarlanması, öncelikli alanların geliştirilmesine yönelik pazar altyapısının oluşturulması ve bölgesel takas sisteminin modern çağa uyarlanması özellikle önem taşımaktadır.

3.5. Tarımın Sürdürülebilir Gelişiminde Bilim, Teknoloji Ve İnovasyonun Rolü

Günümüzde bilim, bilim yoğun teknolojiler ve aktif yenilikçi faaliyetler, tarımın temel itici gücü olmalıdır. Modern tarımın genel gelişim anlayışına göre, yüksek verimli tarımsal ekosistemlerin inşasında ve ekolojik güvenliğin korunmasında bilimsel yaklaşımlara öncelik verilmelidir. Küresel iklim değişiklikleri bağlamında, artan nüfusun mevcut ve gelecekteki taleplerini karşılayacak gıda ürünlerinin üretimini sağlamak amacıyla dijital ve genetik teknolojilerin uygulanmasıyla, dünyanın gelişmiş ülkelerinde önemli bilimsel araştırmalar yürütülmektedir.

Dünya bilim insanları, tarımsal gelişimi iki yönüyle birbirinden ayırmaktadır: kapsamlı ve yoğun. Kapsamlı yön, örneğin tarım, otlama ve balıkçılık alanlarının geliştirilmesi gibi, kullanılan kaynakların arttırılmasını içerir. Ancak, ekonomik açıdan önemli olan tüm alanlar günümüzde pratik olarak zaten kullanıldığından, bu yön yüksek maliyetler gerektirmektedir. Yoğun yönlendirme ise, öncelikle mevcut kaynakların biyolojik verimliliğinin artırılması ve biyoteknolojinin kullanılmasına dayalı olup, yeni, yüksek verimli çeşit ve ırkların kullanımı ve modern ekim yöntemleri bu durumda belirleyici önem taşımaktadır. Bu nedenle, ekonomik açıdan önemli, özellikle stratejik açıdan kritik olan ana kültürlerin verimliliğini hem niceliksel hem de niteliksel olarak

artırmaya olanak tanıyan yeni teknolojilerin araştırılması gerekmektedir. Bu teknolojiler, "ikinci yeşil devrime" yol açacaktır (Hüseynova, 2020: 17).

"Yeşil Devrim" dönemi, küresel gıda güvenliğinin artmasında olağanüstü bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönem, tarımın yoğunlaşmasına bağlı olarak dünyada başta buğday, pirinç, mısır gibi tahıllar olmak üzere gıda ürünlerinin üretiminde güçlü bir artışla karakterize edilmektedir. Tarımsal araştırmalara artan yardım, sentetik gübre ve pestisitlerin kitlesel kullanımı, bu süreçlerin mekanizasyonu ve yüksek verimli çeşitlerin genetik olarak iyileştirilmesi gibi süreçlerin birleşimi nedeniyle yoğunlaşma sağlanmıştır. Çevre üzerindeki zararlı etkiler nedeniyle, bir bütün olarak ekosistemlerin kalitesi düşmüştür (Hüseynova, 2020: 18).

Modern zamanlarda tarım alanının bilimsel sistemi daha da gelişmiş, diğer alanlarla bağlantısının genişlemesi sonucunda alanın malzeme ve teknik tabanı genişlemiş, personel potansiyeli zenginleştirilmiş ve uzmanlaşma düzeyi artmıştır. Tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmeler arası entegrasyon, iş gücü ve teknolojik verimlilik artmış, sahadaki üretim hacmi büyümüştür. Tarım alanında özellikle 1980'li yıllarda uygulanan kimya, mekanizasyon, otomasyon, modern yönetim ve teknolojiler, tarla verimliliğinde ciddi bir artışa neden olmuştur (Allahverdiyeva, 2019: 10).

Tarımsal sanayileşme sürecinin yeniden inşasına "Yeşil Devrim" adı verilmektedir. Bu süreç, savaş öncesi dönemde ağırlıklı olarak ABD, Kanada ve İngiltere'de, 1950'li ve 1960'lı yıllarda ise Batı Avrupa ve Japonya'da yürütülmüştür. Şu anda bu ülkeler, "biyoteknolojik devrim" aşamasındadır. Biyoteknoloji, Elektrik Teknolojisini (ET) tamamen yeni bitki koruma, toprak işleme ve yüksek sulama yöntemlerinin uygulanmasıyla karakterize edilmektedir. "Yeşil Devrim" teriminin yaygınlaşması, 1960'lı ve 1970'li yıllarda gelişmekte olan ülke topraklarına bazı yeni uygulamalı ürünlerin getirilmesiyle ilgilidir (Xəlilli, 2023).

Biyoteknoloji, bitki, hayvan ve mikroorganizmaların genetik kodlarını değiştirmek için gerekli olan maddelerin elde edilmesi yöntemidir. Gelişmekte olan ülkelerde Yeşil Devrim'in üç ana bileşeni söz konusudur. Bunlardan ilki, yeni tür tarım bitkilerinin kullanılmasıdır. Bu amaçla, 1940'lı ve 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerdeki çeşitli tarım sistemleriyle ilgili çalışmalar yapan 13 uluslararası bilimsel araştırma merkezi kurulmuştur.

Yeşil Devrim'in üçüncü bileşeni sulamadır. Bu önemlidir çünkü tahıl bitkileri, iyi sulanan koşullar altında potansiyellerini gösterebilirler. Yeşil Devrim'in diğer bir bileşeni ise modern teknolojilerin ve bitki koruma araçlarının uygulanmasıdır. Şu anda dünya çapında ihracata yönelik "Yeşil satış" stratejisi uygulanmaktadır. Yeşil satış

kavramı, tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamaya yönelik doğa dostu ürün ve hizmetlerin satılması faaliyetini ifade etmektedir. Yeşil satışların gelişimi, 1960'lı, 1970'li, 1980'li yıllar ve son olarak 2000 sonrası "Yeşil satış" dönemleri olarak üç dönemde incelenebilir (Xəlilli, 2023).

Bu nedenle şu anda karşı karşıya olduğumuz temel konu, tarımda bilimsel ve yenilikçi teknolojileri uygulayarak, istikrarlı ve kaliteli gıda ürünleri elde etmek için tarımsal ekosistemlerin bütünlüğünü koruyarak tarımda sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır. İkinci Yeşil Devrim, tarıma farklı bir bakış açısıyla yaklaşan yeni nesil bilim insanlarının fikirlerine dayanacaktır.

Genom Düzenleme Teknolojileri: Genom düzenleme, genetik mühendisliğinin en son başarılarından biridir. Bu teknoloji, özel "moleküler makas", yani bilimsel dilde özel olarak tasarlanmış endonükleazların katılımıyla genomdaki belirli alanların değiştirilmesi, eklenmesi veya çıkarılmasına dayanmaktadır. Bu yöntemde dört tip nükleaz kullanılır: meganükleazlar, çinko parmak nükleazları, TALEN nükleazları ve CRISPR-Cas sistemi (Hüseynova, 2020: 18).

Yeni Nesil Dizileme Teknolojileri: Şu anda genom okuma aşaması olmadan etkili bir genetik araştırma yapmayı hayal etmek mümkün değil. Genom dizileri, genlerin ve gen ağlarının tanımlanması gibi temel sorunların çözümünde vazgeçilmezdir. Genom dizilimi, bitki ve hayvan organizmalarında ekonomik açıdan önemli özellikleri, önemli metabolik yolları, sinyal ağlarını kodlayan gen lokuslarının araştırılmasında önemli bir rol oynar. Değerli genlerle ilişkili işaretleyici bilgileri yansıtan genom haritalarına dayalı yeni moleküler ıslah programları da yürütülmektedir. Şu anda 300 bitkinin genomu tamamen veya kısmen okundu ve NCBI'ye yerleştirildi. Yeni nesil dizileme teknolojileri, genomdaki nükleotid dizilerinin daha önceki yöntemlere göre daha kısa zaman aralığında ve nispeten daha düşük maliyetle belirlenmesine olanak sağlıyor. Yeni teknoloji aynı zamanda ekzom dizilimini (protein kodlayan bölgelerin dizilimi) de mümkün kılıyor. RNA dizilimi yalnızca ifade edilen genler hakkında bilgi sağlarken, ekzom dizilimi ifade edilmeyen alelik genler hakkında daha zengin bilgi sağlar (Hüseynova, 2020: 19).

Tarımda Dijital Dönüşümler - Yapay Zeka Uygulanması: Yapay zeka teknolojilerinin uygulanması, insan faaliyetinin tüm alanlarına girmiştir. Son zamanlarda bu teknolojiler tarımda da uygulanmaya başlandı. Bu bakımdan önümüzdeki sorunlardan en önemlisi, abiyotik ve biyotik stres faktörlerinin gelişim dinamiklerinin tahmin edilmesidir. Bu yaklaşımda makine öğrenmesi yöntemleri halihazırda uygulanmaya başlamıştır. Zararların yayılacağı alanlar ve iklim faktörlerinin

yoğunluklarına etkisi önceden tahmin edilerek epifitotiaları önlemek mümkündür. Yapay zeka teknolojilerine dayalı uydu gözlem sistemlerinin uygulanması veya bitkinin durumunu değerlendirip gübre, büyüme uyarıcıları ve zararlılara karşı kimyasallarla zamanında tedavisini yöneten "akıllı ekipman" uygulaması, gelecekte verimliliği büyük ölçüde artıracaktır (Hüseynova, 2020: 19).

Dijital Fenotipleme: Bitki ıslahında önemli hususlardan biri doğru fenotiplemedir. Dijital fenotipleme, bitkinin fizyolojik durumunu invazif (yayılcı zararlı etki) olmayan bir şekilde analiz etmeye olanak tanır. Dijital veriler, algoritmalar yardımıyla analiz edilir; bu da sonucun güvenilirliğini birçok kez artırır (Hüseynova, 2020: 20).

Mikrobiyomlar ve biyolojik pestisitler: Genetik mühendisliğinin uygulamasıyla yaratılan faydalı mikroorganizmaların kullanımı tarımı yeni bir seviyeye taşıyor. Bu yaklaşım, pestisit ve gübre maliyetlerini düşürdüğü için ekonomik açıdan faydalıdır. Örneğin, genetik mühendisliği yoluyla oluşturulan mikroorganizmalar, atmosferdeki nitrojeni doğrudan havadan alıp gübre olarak bitkiye verebilmektedir. Bu tür faydalı mikroorganizmaların yapay olarak çoğaltılması sayesinde bitkilerin verimliliğinin, olumsuz iklim koşullarına ve zararlılara karşı direncinin artırılması mümkün olacaktır. (Hüseynova, 2020: 20).

3.5.1. Tarımsal İnovasyonlar ve Tarımsal İnovasyon Sistemleri

Tarımsal yenilikler, yeni ve mevcut ürünlerin, süreçlerin geliştirilmesi ve belirli bir bağlamda bireysel ekonomik kuruluşların operasyonla verimliliğini, rekabet gücünü, şoklara karşı dayanıklılığını veya çevresel dayanıklılığını artırarak gıda güvenliğine, ekonomik kalkınmaya ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimine katkıda bulunmayı amaçlar. Tarımsal yenilikler, tarımsal üretim sürecinde kullanılan yeni ya da geliştirilmiş kaynakları (girdileri) ve yönetimleri içerir. Örnekler arasında yeni bir tohum türü, yeni bir gübre ve yeni bir toprak bakım yöntemi sayılabilir. Bunların hepsi, üretimi ve verimliliği artırıcı faktörler ve uygulamalardır. Tarımsal yenilik, genellikle tarım ürünlerinin yetiştirilmesi, işlenmesi, paketlenmesi, dağıtılması ve tüketilmesi ya da başka şekilde kullanılmasıyla ilgilenen birden fazla katılımcı (aktör) arasındaki dinamik etkileşimden kaynaklanır. Tarım alanında, ekonominin tüm sektörlerinde olduğu gibi, endüstrinin gelişimi ve rekabet gücünün temeli, kaynakları kullanmak için daha verimli yöntemlerin tanıtılması, daha yoğun ve üretken teknolojilerin kullanılması, işgücü verimliliğinin artırılması, pazarlama yöntemlerinin iyileştirilmesi ve modern bilimsel ile teknolojik yeniliklerin tanıtılmasıdır. Bu anlamda, tarım alanında özellikle önemli bir gelişme faktörü olarak İnovasyonun incelemek gerekmektedir. 1900'lerden

bu yana dünyada meydana gelen hızlı gelişme ve küreselleşme süreçleri, yeniliğe olan ilgiyi daha da artırarak bilimsel araştırma alanında yaygınlaşmasına yol açmıştır (Allahverdiyeva, 2019: 12).

Tarımsal yenilikler, tarımsal ürünlerin verimliliğini ve adaptasyonunu artırma, çeşitliliği çeşitlendirme, gıda ürünlerinin besin değerini artırma, hayvan popülasyonlarını artırma ve mevcut araziyi, suyu ve tarımı tüketmeden büyüyen endüstriyel ürünleri ve ekim için yakıt ihtiyacını karşılama potansiyeline sahiptir.

ATAŞOV (2017: 474)'e göre, genel olarak "İnovasyon" teriminin verilen tanımları incelendiğinde, bu konunun üç boyutunun daha yaygın olduğu görülmektedir. Birinci bakış açısı: İnovasyon kavramı, yenilik kavramı ve yeniliklerin uygulanması kavramıyla eşittir. İkinci bakış açısı: Yenilik, yeni bir ürün, yeni teknoloji, üretim organizasyonu ve ekonominin yönetimi yaratma süreci olarak görülmektedir. Üçüncü bakış açısı: Yenilik, önceki emsallerinden niteliksel olarak farklı olan yeni ürünlerin, unsurların ve üretim yaklaşımlarının uygulanması süreci olarak görülmektedir. "Yenilik" ve "İnovasyon" kavramlarının eşitlenmesinin temelsiz olduğunu düşünen araştırmacıların görüşlerini destekliyoruz.

Tarım sektöründeki pek çok yenilik, üretim yöntemleriyle ilgili süreç yenilikleridir (örneğin, gelişmiş toplumların sulama ve atık yönetimi teknolojilerinin benimsenmesi, çiftçilerin kendi koşullarına uyarlanmış uygulamaların geliştirilmesi). "Mahsul yenilikleri", gelişmiş tohumları ve hayvan türlerini, tarım makinelerini, sulama sistemlerini, binaları ve yeni işlevsel özelliklere sahip yiyecekleri içerir. Tedarik zinciri boyunca pazarlama ve organizasyonel İnovasyonun önemi artmaktadır.

Tarım sektörünün, biyolojik çeşitlilik de dahil olmak üzere mevcut arazi ve su kaynaklarını korumak ve iklim değişikliğine yanıt verebilmek için doğal kaynakları daha sürdürülebilir bir şekilde kullanması gerekmektedir. Bu zorlukların üstesinden gelmek ve fırsatlara yanıt vermek için tarım sektörünün verimliliği sürdürülebilir bir şekilde artırmaya yönelik yenilikçi yaklaşımlar benimsemesi gerekmektedir. İnovasyon, yalnızca teknolojik ilerlemelerden değil, aynı zamanda çiftçileri ihtiyaç duydukları bilgilerle buluşturacak yeni yollarla da kaynaklanmaktadır. Tarımda yenilikçilik, bitkisel üretimden üretim araçlarının yönetimine ve pazara erişime kadar tüm değer zincirindeki üretim döngüsünün tüm aşamalarını ve süreçlerini kapsamaktadır. Tarım bağlamında, tarımsal yenilik türleri öncelikle üretimin artırılması (gıda, yem vb.) ve ürün kalitesinin iyileştirilmesi (büyüme koşulları, üretim süreci) ile ilgilidir.

Tarımsal ekonomi alanının tanınmış iktisatçılarından İslam İbrahimov, tarım alanındaki yeniliklerin, alanın özelliklerini yansıtan işaretlere göre sınıflandırıldığını

belirtmektedir (İbrahimov, 2016: 432). Bu özelliklere göre yenilikler şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

- Seçilim (seleksiyon) genetiği,
- Yönetim uygulamaları,
- Tarımın elektronikleşmesi (İbrahimov, 2016: 432).

Seçim (Seleksiyon) Genetiği: Tarım bitkilerinin yeni çeşit ve malzemelerinin, yeni cins, hayvan türü ve kuşların melezlenmesinin, hastalık ve zararlılara dayanıklı bitki ve hayvanların seleksiyonunu içermektedir.

Tohum üretim sisteminin temeli ıslah faaliyeti, tarımın temeli ise tohum üretimidir. Islah sistemindeki faaliyetler, bitki ve hayvan genlerinin araştırılması, yeni çeşitlerin oluşturulması ve seleksiyonu ile başlar. Islah, canlı organizmalarda insan ihtiyaçlarına uyacak şekilde genetik çeşitlilik yaratmanın çeşitli yollarını araştırır. Bu sırada yerel ve uluslararası seçilim merkezlerinden tanıtılan tohum germplazmaları ve/veya tohum genotiplerinin ön araştırmaları, farklı toprak ve iklim bölgelerine uygun ekonomik ve biyolojik özelliklere sahip çeşitlerin seçimi, her bölge için adaptif özelliklere sahip çeşitlerin oluşturulması, seçilen genotiplerin bölgeselleşmeye sunulması, bölgeselleştirilmiş çeşitlerin birincil tohum üretiminin (orijinal) oluşturulması ve dağıtımını gerçekleştirir (Fikrətzadə ve Babayeva, 2022: 11).

Seleksiyon sürecinde uygulanan yenilikler esas olarak biyoteknolojinin gelişmesiyle ilgilidir. Son birkaç on yılda bu teknoloji tarım alanında önemli bir yer tutmaktadır. Yıllar süren araştırmalar, tarımsal biyoteknolojinin ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmede önemli bir rol oynayan güvenli ve faydalı bir teknoloji olduğunu göstermiştir.

Biyoteknolojinin, özünde, canlı organizmaların insan refahı ve çevrenin korunması için barışçıl ve insani amaçlarla kullanılmasına ilişkin bilim ve teknolojidir. Bu teknolojinin gelişmesiyle birlikte sürdürülebilir tarım da düşünülmüştür. Biyoteknolojinin üretimi iyileştirir, zamandan ve paradan tasarruf sağlar ve kimyasal kullanımında azalmaya yol açar. Biyoteknolojinin, topluma değer katan ürün ve hizmetler üretmek amacıyla bilimsel ve mühendislik ilkelerini canlı organizmalara uygular. Program, canlı ürün ve faaliyetlerin keşfi, anlaşılması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi bağlamında mikroorganizmaları, bitkileri ve hayvanları inceler (Fikrətzadə ve Babayeva, 2022: 14).

Günümüzde tarımda yaygın olarak kullanılan modern ve doğru teknolojilerden biri de "Normalleştirilmiş Bitki Örtüsü İndeksi" (NBÖİ) analizidir. Bu teknoloji, tarım alanlarının özelliklerini, zirai kimyasal bileşimini analiz etme fırsatları yaratan ve tarım

alanlarının verimliliğini artırmayı, maliyetleri düşürmeyi, çevreyi korumayı ve verimi artırmayı amaçlayan bir teknolojidir. Tarım alanında multispektral analizin verimliliğini ve sağlığını belirlemek amacıyla kullanılır. Düzenli olarak NBÖİ analizi sayesinde, tarım alanlarındaki değişim dinamiklerini takip etmek mümkün olduğu gibi, arazi alanlarının verimliliği ve doğurganlığını da belirlemek mümkündür (Fikrətzadə və Babayeva, 2022: 15).

Yönetim Uygulamaları: Tarım alanındaki faaliyetlerle ilgili üretim rejiminde ve diğer yönetim uygulamalarında yapılan değişiklikler; arazi mülkiyeti, miras, alan boyutu, işgücü mevcudiyeti, aşırı üretime geçiş vb. gibi konuları içerir.

Bu alanların her birinde İnovasyon şarttır. Az sermaye gerektiren veya kısa sürede kar elde edilebilen basit yenilikler, büyük sermaye ve az emek girdisi gerektiren, yatırım getirisi belirsiz olan karmaşık yeniliklere göre daha kolay kabul edilmektedir. Tarım alanında yönetim yeniliklerini içeren yenilikler, hem çiftlik yönetimi sürecinde uygulanan yeni yaklaşımları hem de tarım sektörünün küresel zorluklara uygun olarak geliştirilmesi açısından devletin uyguladığı yönetim mekanizmalarını içerir (Aslanlı, 2017: 4).

Tarım alanında uygulanan yenilikler, işlevsel olarak seleksiyon-tohum ıslahı, üretim sürecinin organizasyonu ve yönetim alanında uygulanan yenilikleri içerse de, esas olarak daha fazla elektronikleşmenin uygulanmasıyla gerçekleşmektedir.

Tarımın Elektronikleşmesi: Tarım alanındaki geniş yelpazedeki dijital teknolojiler ve veri uygulamalarıyla ifade edilen dördüncü devrim olarak değerlendirilmektedir.

Elektronikleşme, yüksek düzeyde insan-bilgisayar, insan-bilgi ve bilgi iletişim teknolojileri (BİT) etkileşimi olarak tanımlanır. E-tarımın, çiftçilik düzeyinde ve değer zinciri boyunca verimlilik, üretkenlik ve sürdürülebilirlikte bir değişime yol açacağı genel olarak kabul edilmektedir. Tarımın elektronikleşmesi, tarım alanında elektronik teknolojilerin geliştirilmesini, benimsenmesini ve çoğaltılmasını içerir; dijital tarım veya akıllı tarım olarak da bilinir. Politika yapıcılar ve uzmanlar, tarımın ekonomik performansını artırma konusunda güçlü bir potansiyele sahip olduklarını göz önünde bulundurarak, akıllı tarım teknolojilerinin (ATT) sürdürülebilir tarıma katkı sağlayacağına inanıyorlar (Aslanlı, 2017: 6).

Algılama sistemleri ve ilgili teknolojiler, üreticilere zamanında karar vermeleri için daha iyi bilgiler sağlayabilir ve öngörülebilir sonuçlar elde etmek için algılama teknolojileri ve otomatik sistemleri (makine öğrenimi) kullanarak görevlerin otomatik olarak yürütülmesinin güvenliğini artırabilir. Nesnelerin interneti, bulut bilişim, robot teknolojisi ve yapay zeka alanındaki hızlı gelişmeler, akıllı tarıma geçişi hızlandırmakta

ve gıda güvenliğini artırmak için büyük veri ile hassas tarımın uygulamasını teşvik etmektedir.

Çiftçilere ve girişimcilere bilgi, teknoloji ve hizmet sunmak, onları yenilikçi adımlar atmaya teşvik etmek için yalnızca araştırma, eğitim ve öğretim yeterli değildir. İnovasyon, katılımcıların (aktörlerin) aynı anda birden fazla koşulla ve geleneksel araştırma, geliştirme ve eğitim alanlarının ötesine geçen tamamlayıcı faaliyetlerle meşgul olduğu daha etkileşimli, dinamik ve esnek bir süreç gerektirir. Bu koşullar ve tamamlayıcı müdahaleler bugüne kadar tutarlı bir şekilde ele alınmamış olup, yeni, ek yöntemler ve araçlar gerektirmektedir. Tarımsal Yenilik Sistemi (TYS) yaklaşımı, tarımda yeniliği teşvik eden birçok koşul ve ilişkiyi içerir. Bu gibi teknolojilerin uygulanması, yeni tip ürünlerin geliştirilmesi veya geleneksel ürünlerin kalitesinin iyileştirilmesi, üretim maliyetinin düşürülmesi, teknolojik verimliliğin artırılması ve iş gücünde tasarruf sağlanmasına yardımcı olan teknolojilerin uygulanması şeklinde kendini göstermektedir (Allahverdiyeva, 2019: 20).

Tarımsal Yenilik Sistemi, yeni ürünlerin, yeni süreçlerin ve yeni organizasyonel formların kullanımına odaklanan kuruluşlar, işletmeler, bireyler ile bunların davranış ve faaliyetlerini etkileyen kurum ve politikaların oluşturduğu bir ağıdır. Yeni, farklı etmenlerin etkileşimi, bilgi elde edilmesi, paylaşılması, alışverişi ve kullanılması için kuralları belirler. YYS, dört ana bileşenden oluşur: araştırma, eğitim, ticaret, işletmeler, köprü kurumlar ve kolaylaştırıcı ortam.

Tarımsal Yenilik Sisteminin Özelliklerinin Belirlenmesi:

Buradaki amaç, tarımsal üretim ve pazarlama sisteminin genelinde yenilik yapma yeteneğini güçlendirmektir. Katılımcılara, tarımsal üretim ve pazarlama ile ilgili her türlü bilgiyi oluşturma, dağıtma, uyarlama ve kullanma faaliyetlerinde bulunmalarını sağlamaktır. Üretim, pazarlama, politika araştırması ve işletme alanlarındaki teknik ve kuramsal yeniliklerin birleşimi oluşturulmalıdır. Organizasyon prensibi olarak sosyal ve ekonomik değişim için bilginin yeni şekilde kullanımı önemlidir. Kapasite geliştirmenin kalitesi, katılımcılar (aktörler) arasındaki etkileşimin güçlendirilmesi, etkileşimi, öğrenmeyi ve yeniliği destekleyecek kurumsal gelişim ve değişim ile uygun bir ortam yaratmak açısından önemlidir (Fikrətzadə, 2022: 13).

3.5.2. İnovasyonun Teşvikine Modern Yaklaşımlar

Tarımsal kalkınmanın içeriği değiştikçe, İnovasyonun ne olduğuna dair fikirler de değişmiş ve buna bağlı olarak yatırım yaklaşımları da dönüşmüştür. Tarımsal kalkınma

bağlamında "araştırma kapasitesi" yaratan fikirler, İnovasyon kapasitesine yatırım yaklaşımlarıyla birlikte gelişmiştir.

İnovasyona yönelik politika desteği, tek bir politikanın sonucu değil, inovasyon davranışını şekillendirmek için birlikte çalışan bir dizi stratejinin sonucudur. Bu nedenle, yenilik faaliyeti alanındaki politikanın etkinliğini değerlendirirken, yeniliği etkileyen çok çeşitli stratejileri dikkate almak ve bunları koordine etmenin yollarını aramak gerekir. Ayrıca, etkili bir politika mevcut davranış kalıplarını dikkate almalıdır, çünkü politika, tutumlar ve deneyimler birbiriyle ilişkilidir. Örneğin, araştırmaya daha geniş yaklaşımlar uygulamak, bilim insanlarının davranışları (teşvikleri) değişmediği sürece genellikle etkisizdir. Benzer şekilde, gıda güvenliğinin uygulanmasından sorumlu işletmelerde düşük kira talep etme geleneği varsa, gıda güvenliğinin uygulanması etkisiz olabilir. Yenilik teşvik politikaları belirli bağlamlarda uyumlu olabilir (Fikrətzadə, 2022: 14).

Yenilik süreçlerinin yönetimi ve yenilikçi ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi, teknik süreçlerin ve entelektüel potansiyelin geliştirilmesiyle organik olarak bağlantılı olan çok karmaşık konulardır. Bütün bunlar, yenilikçi gelişime yönelik karmaşık bir yaklaşım gerektirir. Yenilikçi gelişime ilişkin bir konseptin geliştirilmesi, her devletin en önemli konulardan biri olarak kabul edilmektedir (Naibov, 2018: 61).

Yenilik politikası, devletin yenilik sürecini (ürün ve süreç yeniliklerinin geliştirilmesi ve uygulanması) etkileyen bir dizi yaklaşım ve önlemdir. Bu politikanın temel amacı, ekonomik (ekonomik büyüme, verimlilik artışı, istihdam ve rekabet edebilirlik) yanı sıra kültürel, sosyal ve çevresel hedeflerdir. Devlet, inovasyon politikasıyla inovasyon süreci ve faaliyetlerinin araştırma altyapısı, yatırım, pazara erişim ve ticarileştirme, düzenleyici ortam ve teknoloji transferi boyutlarındaki sorunların çözümünü teşvik etmelidir.

Dolayısıyla, inovasyon faaliyetinin gelişimini etkileyen önemli bir faktör olan devlet desteği, bilimsel ve entelektüel faaliyetin gelişmesi için gerekli koşulların sağlanması anlamına gelir. Devlet desteği farklı şekillerde uygulanabilir: devlet organlarının yasal, ekonomik, örgütsel, yönetim önlemleri vb. önlemlerinin bir kompleksi olarak gösterilebilir (Rəhimova, 2023: 23).

İnovasyon, kolektif eylem ve organize bir ortam gerektirir. Tarıma ve/veya kırsal kalkınmaya yönelik inovasyon desteği alanında iki fikir öne çıkmaktadır. Birincisi, yenilik için uygun koşulları yaratmayı amaçlayan "kolaylaştırmaya" inanır. İkincisi, fikir ve tasarım aşamalarından dağıtım ve yaygınlaştırmaya kadar gidecek özelleştirilmiş destek sağlayarak yenilikçi katılımcılardan (aktörlerden) oluşan bir

topluluğun tanımlanmasını ve kontrol edilmesini içeren strateji yönetime dayanmaktadır.

Uzun vadeli büyümenin sağlanması için tarım sektöründe teknik yatırımlar ve kalkınmaya yönelik geliştirmeler şarttır. İnovasyon, sosyal ve ekonomik kalkınmayı sağlayabilecek en önemli araçlardan biri olup, üretimde verimliliğin artırılmasının yanı sıra doğal kaynakların etkin ve özellikle çevreye duyarlı kullanılması temel şarttır. Tarımda inovasyon, girdi-çıktı ilişkisinin iyileştirilmesi ve doğal kaynak kullanımının iyileştirilmesiyle sınırlı değildir. Dünyada değişen ekonomi, politik ve çevresel koşullara bağlı olarak zincirdeki hammaddelere inovasyon yoluyla değer katmak ve üretim sonrasında da işlemek, paketlemek, depolamak, taşımak, dağıtmak ve gıda güvenliğini sağlamak mümkündür. Sonuç olarak, tarımda yenilikçilik, yukarıdaki süreçlerle birlikte üretimi artırır, büyüme ve gelişmeyi hızlandırır (Özertan, 2013: 43).

3.5.3. İnovasyonu Teşvik Etmek İçin En Etkili Beş Politika

Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) için Vergi Teşvikleri: Devletin vergi sübvansiyonları ve hibeleri, inovasyonu artırmanın en etkili yollarından biridir. Araştırmalar, Ar-Ge maliyetlerinin %10 oranında azaltılmasının, uzun vadede İnovasyona yapılan yatırımı %10 artırdığını göstermektedir (Göydağ, 2019: 7).

Serbest Ticaretin Teşviki: Mevcut kanıtlar, serbest ticaretin rekabeti artırarak inovasyon maliyetlerini düşürdüğünü ve daha büyük bir pazar aracılığıyla yeni fikirlerin yayılmasını teşvik ettiğini göstermektedir (Fikrətzadə ve Babayeva, 2022: 14).

Yüksek Vasıflı Personelin Ülkeye Gelmesinin Desteklenmesi: İnovasyon için daha fazla fon talebi olsa bile, araştırma yapacak yeterli sayıda bilim insanı olmadığı sürece ülkede inovasyonun gelişimi gerçekleşmeyecektir. Araştırmacı sayısını artırmanın en hızlı yolu, ülkeye daha nitelikli göçmenlerin gelmesinin sağlanmasıdır (Kerimli, 2021: 11).

Çalışanların STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics - Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) Alanlarında Eğitilmesi: Uzun vadede araştırmacı sayısını artırmanın bir diğer yolu da yurt içindeki eğitime yatırım yapmaktır. Seçeneklerden biri, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarına katılımı artıran programlara teşvik etmektir (Fikrətzadə ve Babayeva, 2022: 14).

Ar-Ge İçin Doğrudan Hibe Sağlanması: Vergi indirimleriyle karşılaştırıldığında, devlet bağışları genellikle üniversite araştırmacılarının projelerine yönelik olabilmekte ve uzun vadede en yüksek faydayı sağlama olasılığına sahiptir. Araştırmalar, bilim

insanlarına verilen bağışların, özel firmalar tarafından daha fazla patent verilmesine yol açtığını göstermektedir (Göydağ, 2019: 8).

İnovasyonu doğrudan veya dolaylı olarak desteklemek amacıyla, bir dizi devlet politikası aracı aracılığıyla uygulanan inovasyon politikaları, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin kalkınma stratejilerinin merkezinde yer almaktadır. Politika yapıcılar, ekonomiyi geliştirmek için giderek daha fazla inovasyon politikası aracı kullanmaktadır. Ancak, özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında, yenilik politikasının içeriği hakkında daha fazla fikir birliği bulunmaktadır (Fikrətzadə, 2022: 15).

3.6. Sürdürülebilir Tarımın İşlevselliği

Sürdürülebilirlik kavramı, tarım nitelemesiyle ortaya çıkan anlamı itibariyle işlevsel bir özelliğe sahip olup, bir dizi uygulamanın benimsenmesiyle mümkün olmaktadır. Başka bir deyişle, tarım uygulamasının sürdürülebilir bir uygulama olarak kabul edilmesi, yalnızca uygulamanın birkaç işlevi yerine getirmesiyle sağlanabilir. Bu tür işlevlerle ilgili bazı bilgiler, bu konu başlığı altında değerlendirilmektedir.

3.6.1. Tarımsal Toprakların Sürdürülebilir Kullanımına Yönelik Mekanizmalar

Tarım ürünlerine yönelik artan talebin modern koşullarda karşılanabilmesi için arazi verimliliğinde istikrarlı bir artışın sağlanması ön plandadır. Aynı zamanda, toprağın yalnızca tarımsal ürünlerin üretimi için değil, dengeli bir ekosistem için temel oluşturması, biyolojik çeşitliliğin korunması, toprağa giren suyun miktar ve kalitesinin etkin bir şekilde düzenlenmesi, gaz salınımının azaltılması ve atmosferde ısınma etkisi yaratan faktörlerin kontrol edilmesi, ayrıca iklim değişikliklerine uyum sağlamanın yanı sıra, değişikliklerin etkilerini azaltma alanındaki potansiyelin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Belirtilen sorunların koordineli çözümü, tarımsal toprakların sürdürülebilir kullanımı çerçevesinde mümkündür. Tarım arazisi kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, bozulmanın önlenmesi ve biyolojik çeşitliliğin sağlanması koşullarında verimliliklerin korunması ve artırılması anlamına gelmektedir (Xəlilov, 2022: 29).

Tarımsal toprakların sürdürülebilir kullanımı, tarımsal ürünlerin verimliliğindeki maksimum artışın çevreye olumsuz etkilerini en aza indirmesiyle bağdaştırılacak stratejilerle sağlanmaktadır. Bu tür stratejilerin uygulanması, arazi kaynaklarının sürdürülebilir kullanım ilkelerine uygun mekanizmaların oluşturulmasıyla ilgilidir.

3.6.1.1. Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Sorununun Çözümüne Yönelik Küresel Yaklaşımlar

Küresel anlamda toprak, tarımsal üretimin temelini oluşturan, yenilenmeyen bir doğal kaynaktır. Aynı zamanda, karasal kaynaklar modern zamanlarda benzeri görülmemiş insan kaynaklı etkilerle karşı karşıyadır. Antropojenik toprak yükü kritik düzeye yaklaşmaktadır.

Bu gibi durumlarda arazi bozulması, çeşitli şekillerde gıda güvenliğini ve ekolojik dengeyi ciddi bir şekilde etkilemektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) "Dünya Toprak Kaynaklarının Durumu" raporunda da görüldüğü gibi, etkisiz yönetim yöntemleri sonucunda dünya toprak kaynaklarının yaklaşık %33'ü orta veya şiddetli bozulma durumuna gelmiştir. Dünya genelinde verimli toprakların ekim alanlarından yıllık kaybı 75 milyar ton olup, bu da yıllık 400 milyar ABD doları değerinde tarım ürünü kaybına yol açmaktadır. Bu kayıplar aynı zamanda toprağın karbon, besin maddeleri ve su depolama, dönüştürme yeteneğini de önemli ölçüde azaltmaktadır (Xəlilov, 2022: 30).

Yukarıdakilerle bağlantılı olarak, tarım arazilerinin sürdürülebilir kullanımı küresel düzeyde acil görevlerden biri haline gelmektedir. Gıda güvenliğinin sağlanması, sürdürülebilir tarımın teşvik edilmesi, çölleşmeyle mücadele, arazi bozulmasının sona erdirilmesi ve bunun yeniden sağlanmasına yönelik önlemlerin alınması, BM'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında yer almaktadır.

Dünya Arazi Şartı'nın yeni baskısına göre, tarım arazilerinin kullanımı, eğer üretken, düzenleyici ve kültürel (toprakların kullanımından kaynaklanan estetik ve kültürel faydalar) işlevlerini ve biyolojik çeşitliliğini koruyor ve artırıyorsa, sürdürülebilir kabul edilmektedir. Bu noktada toprağın bitkiler için mekanik desteği ve besleme fonksiyonları, su miktarı ve kalitesi ile ısıtma etkisi yaratan atmosferik gazların bileşimi arasındaki dengenin özel önemi vurgulanmaktadır. Sürdürülebilir arazi kullanımının sağlanması, bozulan arazilerin rehabilite edilmesi veya sağlamlaştırılması tüm paydaşlar için bir öncelik olarak ilan edilmiştir. Sürdürülebilir kullanım ilkelerine dayalı olarak verimli arazi kullanımının temel şartı olarak kabul edilmektedir (Abasov, 2013).

FAO'nun yaklaşımına göre, hızla değişen dünyamızda açlığın sona erdirilmesi ve gıda güvenliğinin sağlanması ihtiyacı göz önüne alındığında, toprak kaynaklarının sürdürülebilir yönetimini anlamak ve başarmak, hiçbir zaman bugünkü kadar önemli olmamıştır.

Küresel Toprak Ortaklığı (KTO), toprak kaynaklarının her düzeyde sürdürülebilir kullanımını desteklemek ve gerçekleştirmek amacıyla 2012 yılında FAO Konseyi tarafından kuruldu. Bu kurum, toprak kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı alanında faaliyet göstermektedir. KTO çerçevesinde yapılan araştırma ve tartışmalar sonucunda sürdürülebilirliğin sağlanması açısından arazi kaynaklarının yönetiminde ana yönelimler belirlendi (Xəlilov, 2022: 31).

Dünya Arazi Şartı, sürdürülebilir toprak kullanımı alanında ulusal düzeyde aşağıdaki faaliyetleri önermektedir:

- Toprak çeşitliliğini ve ülkenin ihtiyaçlarını dikkate alarak sürdürülebilir arazi kullanımına destek sağlamak.
- Engelleri ortadan kaldırarak sürdürülebilir arazi kullanımı için uygun sosyo-ekonomik ve kuramsal koşulların yaratılmasına yönelik çaba göstermek.
- Sürdürülebilir arazi kullanımına katkıda bulunan çok düzeyli disiplinler arası girişimlerin ve eğitim konusunda kapasite geliştirme girişimlerinin geliştirilmesine katılmak.
- Sürdürülebilir arazi kullanım yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması için güvenilir bilimsel temeller sağlayan araştırma programlarının desteklenmesi.
- Sürdürülebilir arazi kullanımına ilişkin ilke ve uygulamaların, devlet yönetiminin her düzeydeki politika belgelerine ve mevzuata dahil edilmesi.
- İklim değişikliğine uyum ve iklim değişikliğinin önlenmesine yönelik planlamada sürdürülebilir arazi kullanımı uygulamalarının rolünün doğrudan incelenmesi.
- İnsan sağlığı ve refahının korunması açısından kirlletici konsantrasyonların belirlenen düzeyin ötesinde sınırlandırılmasına ilişkin yönetmeliklerin hazırlanması ve bu düzeylerin aşıldığı ve insanlar, bitkiler ve hayvanlar için tehdit oluşturan kirlenmiş arazilerin ıslahına yardım sağlanması.
- Ulusal arazi bilgi sisteminin hazırlanması ve uygulanması, küresel arazi bilgi sisteminin oluşturulmasına yardımcı olunması.
- Arazinin sürdürülebilir kullanımı ve arazi kaynaklarının genel durumu üzerinde ulusal bir kuramsal kontrol sisteminin oluşturulması (Vəliyev, 2019: 18-19).

Bir üretim aracı olarak toprağın yukarıda belirtilen özellikleri, tarım ekonomisi ve üretimin organizasyonu üzerinde büyük etkiye sahiptir. Tarımın gelişmesinde özgürlüğün ortaya çıkması ve üretime etkisi de bu özelliklerle ilgilidir (Vəliyev, 2019: 19).

Ulusal düzeyde sürdürülebilir arazi kullanımının oluşturulmasını desteklemeyi amaçlayan politika tedbirleri belirlenirken, söz konusu öneriler dikkate alınmaktadır. BM’de dahil uluslararası kuruluşların ilgili belgelerinde, parçalanmanın azaltılmasında ve çiftçilerin genişletilerek sürdürülebilirliğin sağlanmasında konsolidasyonun rolüne dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda konsolidasyonla ilgili konular da (toprak bankalarının oluşturulması, arazi kamulaştırılması, vergi vb.) ile bağlantılı olarak görülmesi gerektiği belirtilmektedir (Xəlilov, 2022: 31).

3.6.1.2. Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanıma İlişkin Düzenlenmesi

Tarım arazilerinin çağdaş koşullarda sürdürülebilir kullanımının sağlanması, bu alanda etkin mekanizmaların oluşturulmasıyla ilgilidir. Her şeyden önce, bu, arazi yönetim sisteminin sürdürülebilir kullanım ilkelerine uygun olarak tutarlı bir şekilde geliştirilmesi anlamına gelir. Bu süreç, doğrudan düzenleme, uyarım ve kontrol fonksiyonlarının ilgili gelişimini içerir. Tarım arazilerinin devlet yönetiminde doğurganlığın sağlanmasına ilişkin düzenlemeler önemli bir yer tutmaktadır. Tarım arazilerinin verimliliğinin sağlanmasına yönelik ana düzenlemeler aşağıdaki önemli başlıklara ayrılmaktadır:

- Tarım arazilerinin verimliliğinin düzenlenmesine yönelik talimatlar,
- Tarımsal arazi verimliliğinin devlet standardizasyonu,
- Tarım arazilerinin doğurganlık düzeyi göstergelerinin muhasebe kayıtlarının alınması,
- Tarım arazisi verimliliğinin izlenmesi,
- Tarım arazilerinin verimliliğinin sağlanmasına yönelik veri tabanı oluşturulması,
- Doğal ve Antropojenik etkiler nedeniyle verimliliğini kaybeden toprakların korunması ve yeniden işlenmesi,
- Tarım arazilerinin verimliliğinin sağlanmasına yönelik çalışmaların devlet finansmanı,
- Kullanılan tarım kimyasallarının kalite kontrolü ve güvenliği,
- Tarım arazilerinin verimliliğinin sağlanmasına yönelik ekonomik teşvikler (Şalbuzov, 2020: 125).

Toprak verimliliğinin sağlanması alanında standardizasyon, tarım teknolojisi, tarım kimyasalları, ıslah, bitki sağlığı ve erozyon kontrolü önlemlerine ilişkin gereklilikleri içerir. Tarım arazilerinin verimliliğinin standardizasyonuna ilişkin bilgiler, bu arazilerin doğurganlık göstergelerinin kritik sınırlarının belirlenmesinde

kullanılmaktadır. Modern uygulamalarda doğurganlık göstergeleri arasında erozyon düzeyi, organik madde miktarı, sıkışma, tuzlama, heyelan, kirlilik ve topraktaki biyolojik çeşitlilik parametreleri yer almaktadır. Tarım arazilerinin durumunun doğru değerlendirilmesi ve tarım arazilerinin sürdürülebilir kullanımı üzerinde etkin kontrol sağlanması, arazi doğurganlığına ilişkin ilgili standartlar, normlar ve kurallara dayalı yönetmeliklerin tam olarak hazırlanmasına bağlıdır. “Arazi kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, ekonomik, sosyal ve ekolojik yönlerinin birliğini yansıtmaktadır. Yani arazi kullanımında ekonomik verimliliğin yanı sıra, kırsal alanlarda istihdam, gelir, gıda güvenliği, yaşam standartları ve çevre koruma ilişkileri gibi sosyal konuların da her zaman ön planda tutulması gerekmektedir” (Şal buzov, 2020: 126).

Tarım arazilerinin devlet tarafından izlenmesi çerçevesinde, toprağın verimlilik durumundaki değişiklikler ortaya çıkarılmakta ve çeşitli faktörlerin etkisi dikkate alınarak durum kalite açısından değerlendirilmektedir. Modern koşullarda, tarım arazilerinin verimlilik durumunun devlet tarafından izlenmesi, temel, periyodik (en az 5 yılda bir kez yapılan) ve operasyonel (yılda en az bir kez yapılan) gözlemlerden oluşan bir sistem olarak oluşturulmaktadır. Bu alanda yeni teknolojilerin yaygın kullanımıyla öne çıkılmaktadır. Sürdürülebilir kullanım gerekliliklerine uygun olarak arazinin devlet tarafından izlenmesi sırasında, doğurganlık seviyesindeki değişikliklerin kayıt altına alınmasını sağlamak için doğurganlık durumu göstergelerinin devlet muhasebesi sonuçlarının temel alınması uygun olacaktır ve aynı zamanda arazi sahipleri, kullanıcılar ve kiracılar için izleme verilerinin kullanılabilirliğinin sağlanması gerekmektedir (Xəlilov, 2022: 33).

Tarım arazilerinin verimliliğinin sağlanmasına yönelik düzenlemelerde ekonomik teşvik tedbirleri önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür önlemler, tarım arazisi sahiplerinin ve kullanıcılarının toprak verimliliğinin korunması ve iyileştirilmesine olan ilgisini artırmakta ve arazilerin zararlı etkilerden korunmasına hizmet etmektedir. Devlet teşviki, tarım arazilerinin verimliliğinin yeniden sağlanmasını, bu yöndeki hedeflenen programların uygulanmasını, arazilerin belirli bir süre için arazi vergisinden muaf tutulmasını, arazilerin korunmasını ve diğer durumlarda tazminat sağlanmasını içermektedir.

3.6.1.3. Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımına Yönelik Yöntemlerin Uygulanmasının Desteklenmesi

Modern koşullarda, tarım arazilerinin sürdürülebilir kullanımının teşvik edilmesi alanında, toprak verimliliğinin korunması, artırılması, çevreye zararlı etkilerin

azaltılması gibi konularda üretim yöntem ve yaklaşımlarının desteklenmesi önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, çiftçilere yönelik gerekli ekonomik, organizasyonel ve teknik yardım tedbirlerinin sistematik bir şekilde uygulanması ve alanın yenilikçi kalkınma stratejisinin hızlandırılması çerçevesinde alınacak tedbirlere öncelik verilmesi gerekmektedir.

Tarım arazilerinin sürdürülebilir kullanımına yönelik yöntemlerin desteklenmesinde aşağıdaki ana yönler öne çıkmaktadır: İlk olarak, tarım arazilerinin sürdürülebilir kullanımı açısından toprak koruma teknolojilerinin uygulanmasının desteklenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, üreticilere gerekli çeşitlilikte ve miktarda araç gereç sağlanması ve bunların verimli kullanılabilmesi için tavsiye ve organizasyon yardımı sağlanmalıdır. İkinci olarak, gelişmiş sulama sistemlerinin tanıtımının teşvik edilmesi önemlidir. Sürdürülebilir arazi kullanımı gerekliliklerinin hayata geçirilmesi, yenilikçi sulama yöntemlerinin uygulanma ölçeğinin genişletilmesi, yeni ve mevcut çiftlik yapısına uygun kolektör-drenaj ağlarının inşa edilmesi ve mevcut ağların modernizasyon çalışmalarının yaygınlaştırılmasıyla sağlanabilir. Üçüncü olarak, tarımda kullanılan tarımsal kimyasal ürünlerin ve pestisitlerin kalitesi ve güvenli kullanımı üzerindeki kontrolün güçlendirilmesi gereklidir. Uygulanan tüm tarım kimyasallarının uygunluğunun doğru şekilde doğrulanması, bunların sahada kullanımlarının etkin bir şekilde denetlenmesi, tarım arazilerinin sürdürülebilir kullanım koşullarıyla doğrudan ilişkilidir. Dördüncü olarak, yenilikçi biyogübrelerin ve biyolojik kontrol yöntemlerinin uygulanmasının desteklenmesi büyük önem taşır. Tarım alanındaki modern gelişmelerde, biyolojik araçların yaygın kullanımı, tarım arazilerinin sürdürülebilir kullanımında kritik bir rol oynamaktadır. Beşinci olarak, tarım arazilerinin sürdürülebilir kullanım gerekliliklerine uygun olarak tohum kullanımının teşvik edilmesi gerekmektedir. Yerel tohum kullanımı ile birlikte, toprağın kendine has özelliklerine ve iklim koşullarına uygun bitki türlerinin yetiştirilmesi, böylece mineral gübre ve tarım ilaçlarının daha az tüketilmesi sağlanabilir. Bu da çevreye zararlı etkilerin azaltılmasına olanak tanır. Altıncı olarak, tam döngülü ürün rotasyonu ve ürün rotasyonu uygulamalarının genişletilmesinin desteklenmesi önemlidir. Ekim rotasyonu, ekili mahsullerin sırasıyla değiştirilmesini teşvik eden tedbirlerin uygulanması, toprağın doğal yollarla besin maddeleri açısından zenginleştirilmesini sağlar ve kimyasal araçların çevreye zarar verecek şekilde kullanılmasının önüne geçer. Son olarak, hassas tarım yönetimlerinin uygulanmasının teşvik edilmesi gerekir. Hassas tarım yöntemleri, toprağın zararlı maddelerle kirlenmesinin engellenmesinde ve erozyonun önlenmesinde önemli bir rol oynayabilir (Xəlilov, 2022: 34).

Tarım arazilerinin korunması, koruyucu orman şeritlerinin restorasyonu ve yeşillendirme çalışmalarının yapılması da gereklidir. Erozyonun önlenmesi için gerekli alanlardaki yamaçların yeşillendirilmesi ve önceki dönemlerde oluşturulan orman şeritlerinin restore edilmesi, yeni şeritlerin oluşturulması tavsiye edilmektedir.

4. AZERBAYCAN İLE TÜRKİYE’NİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM POLİTİKASI

4.1. Azerbaycan’da Sürdürülebilir Tarım

Sosyal-ekonomik önemi oldukça yüksek olduğundan tarım, Azerbaycan'ın en önemli alanlarından biridir. Toprak ve iklim koşullarının çeşitli olması, burada zengin bitki örtüsünün gelişmesine yol açmıştır; bu da Azerbaycan'ın bitkisel (tahıl dahil) üretiminin ana merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan, bitki örtüsü çeşitliliği açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Kafkasya florasının %70'i burada yayılmış durumdadır. Ülkede 4500’den fazla bitki türünün yanı sıra meyveler, sebzeler ve bostan bitkileri bulunmaktadır. Azerbaycan topraklarında buğday bitkisinin eski zamanlarda üretilmesi hakkında bilgi, eski yazarların ve tarihçilerin eserlerinde bulunabilir; Herodot, Theophrastus, Polytheus ve Polybius gibi yazarlar da bu konuda bilgi vermektedir (Abasov, 2013: 1).

Arkeologlar, Nahcivan yakınlarındaki antik Kültepe yerleşimleri de dahil olmak üzere, ülkenin çeşitli bölgelerinde MÖ III-II bin yıllara ait yoğun başak uçlarının kalıntılarını bulmuşlardır. 1947 yılında Tovuz ve Ağstafa bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, dikiş, biçme ve toprak işleme aletlerinin kalıntıları ile tahıl bitkilerinin tohumları, o dönemde Azerbaycan'da tarımın yeterince gelişmiş olduğunu bir kez daha doğrulamıştır (Abasov, 2013: 2). Azerbaycan'da eski çağlardan beri sebzeçilik ve bahçecilikle uğraşılmıştır. Çağımızdan çok önce sarımsak, bezelye, havuç, karpuz gibi sebze ve kavun bitkileri kültürel olarak yetiştirilmiş ve nüfusun ana mesleklerinden biri haline gelmiştir. Bu türlerin birçoğu Azerbaycan topraklarında yetiştirilmiş ve daha sonra dünyanın farklı ülkelerine yayılmıştır. Dünya üzerindeki 11 iklim türünden 9'u ve toprak türlerinin çoğu, ülke topraklarında yoğunlaşmıştır. Kuru, nemli, subtropikal ve karasal iklimler daha belirgindir.

Ülke toprakları, Rusya Federasyonu, İran, Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan ile sınır komşusudur. Güneyden İran'a 765 km, Türkiye'ye 15 km, kuzeyden Rusya'ya 390 km uzaklıktadır.

Tarım, Azerbaycan'ın geleneksel üretim alanıdır. Tarihsel olarak burada bağcılık, ipekböcekçiliği ve meyvecilik yaygındır. Ülkenin büyük bir kısmı dağlık bir araziye sahip olduğundan, burada yaşayan insanların hayatında büyükbaş hayvancılık her zaman önemli bir rol oynamıştır. Büyükbaş hayvancılığın gelişmesi, el sanatları

dokumacılığının ve halı üretiminin de gelişmesini etkilemiştir. O dönemde ülkeden Avrupa'ya ve Doğu'ya kaliteli halılar, şaraplar, deriler, ipek gibi ürünler ihraç ediliyordu. Hızlı bir kalkınma döneminde yaşayan Azerbaycan, nispeten kısa sürede büyük ilerlemeler kaydetmiş; sosyo-ekonomik başarıları ve bu alanda gösterdiği büyüme oranı nedeniyle sadece bölgenin değil, dünya coğrafyasının da önde gelen devletlerinden biri haline gelmiştir (Abasov, 2013: 3).

Bu gün Azerbaycan'ın dinamik olarak gelişen ekonomisinde, tüm parametreler halkın sosyal refahının ve geçim koşullarının iyileştirilmesi, sosyal sorunların çözülmesi ve altyapının iyileştirilmesi yönünde atılan adımların gerçek sonuçlarını yansıtmaktadır.

4.1.1. Genel Hatlarıyla Azerbaycan'da Sürdürülebilir Tarımın Gelişimi

Daha önce, ülke ekonomisi tarımsal üretim alanında SSCB temelli olarak şekilleniyordu ve ülkeye yenilikçi teknolojilerin getirilmesi ile uygulanması mümkün değildi. Cumhurbaşkanının talimatına göre, tarım ve işleme sanayisinin gelişimi en yeni yenilikçi teknolojilere dayanmakta ve bu sayede üretilen ürünlerin kalitesi artmaktadır. Kaliteli ürünün özgül ağırlığının artması, Azerbaycan'ın tarım ürünlerinin üretiminde dış pazarlara girme olanağını artırmaktadır.

Azerbaycan'ın şanlı kahramanlık tarihi, bu tarihe altın harflerle kazınan Haydar Aliyev olmadan düşünülemez. Liderin, halkın kaybolan umutlarını yeniden canlandırması, tarım da dahil olmak üzere ekonominin tüm alanlarında köklü değişiklikler yaparak geri kalmışlığı sona erdirmesi ve üretimi geliştirme yolları bulması gereken bir dönemdi. Ekonomik durgunluktan çıkmanın tek yolu, Azerbaycan ekonomisinin bir bütün olarak iyileştirilmesi ve tarımın geliştirilmesi olduğunun farkına varan Haydar Aliyev, tarım sektörünün durumunu derinlemesine analiz etti ve spesifik görevler belirledi.

1960'lı yıllarda cumhuriyet ekonomisi ve ana sektörlerinden biri olan tarım, uzun süreli bir kriz ve gerileme içindeydi. Toplam tarım ürününün yıllık ortalama büyüme hızı, diğer cumhuriyetlerin gerisindeydi. Cumhuriyet ekonomisinin kalkınmasındaki aksaklıkların giderilmesi ve personelin talep ve sorumluluğunun artırılması için kesin ve ciddi tedbirler alındı. 1970-1975 yıllarında Azerbaycan'da tarımsal üretimin artış hızı, beklenen %30-33'lük artış yerine %34'e ulaştı (Məmmədov, 2023: 15).

Onuncu beş yıllık dönemde (1976-1980), karmaşık bir görev belirlendi: yoğun faktörlerin uygulanmasının yaygınlaşması ve verimliliğin artmasıyla tarımın hızla gelişmesini sağlamak. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu, Temmuz 1970'de Azerbaycan SSCB'de tarımın geliştirilmesi için

tedbirler aldı. Aynı şekilde, Temmuz 1975'te tarım üretiminin daha da yoğunlaştırılmasına yönelik tedbirler alındı ve 1979'da bağcılık gibi sahalarda uzmanlaşma için önlemler getirildi. Bu kararların uygulanması sonucunda 1981-1985 yıllarında Azerbaycan'da tarımsal üretim 2,5 kat arttı. Tarımın her alanındaki ilerlemeler, Azerbaycan kırsalının sosyo-ekonomik çehresini köklü şekilde değiştirdi ve ülke tarımsal-endüstriyel bir cumhuriyete dönüştü (Məmmədov, 2023: 16).

Haydar Aliyev'in yeteneği ve çalışkanlığı, Azerbaycan'ın ulusal ekonomisinin dinamik gelişmesini sağlayarak her bireyin yaşam seviyesini iyileştirdi ve bu cumhuriyetin hayata geçirilmesinde vazgeçilmez bir rol oynadı. Azerbaycan, kısa bir süre içinde eski SSCB topraklarında geri kalmış bir cumhuriyetten, lider bir konumda yer alan bir ülkeye dönüştü.

1990'lı yılların başında Azerbaycan ekonomisi büyük bir gerileme içindeydi. Bu gerileme, özellikle tarımı etkiledi. Üretim yapısı çökmüş, nesillerin emeğiyle oluşturulan potansiyel yok olma noktasına gelmişti. 1990-1995 yılları arasında tarım ürünleri üretimi %58 oranında azalmıştır (Məmmədov, 2023: 16).

Ülke tarımını krizden çıkarmak ve sürdürülebilir hale getirmek için, tarımın kendine özgü özellikleri, mevcut büyük üretimin etkin kullanımı ve ekonomik potansiyel göz önünde bulundurularak ekonomik mekanizma iyileştirilmeliydi. Bu amaçla, tarım reformlarının piyasa ilişkilerine geçişi, radikal reformların uygulanması, mülkiyet ilişkilerinin iyileştirilmesi, esnek fiyat, vergi ve kredi politikalarının devreye girmesi gibi önlemler alınarak tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi yönünde çalışmalar başlatıldı. Hayvancılıkta dünya tecrübeleri ve bilimsel temellere dayalı başarıların yönetimde ekonomik faktörler ile tercih edilmesi önemliydi.

Tarım alanında yapılan reformlar, mülkiyet ilişkilerinin düzenlenmesi ve girişimciliğin teşvik edilmesi için yüzlerce kararname, yasa ve karar alındı. Ayrıca, tarım piyasasının devlet düzenlemesinin yasal temelleri oluşturuldu ve devletin tarım sektöründeki rolü güçlendirildi.

Azerbaycan'da tarımda sürdürülebilir kalkınma için yapılan reformlar, özellikle 1995-2004 yılları arasında büyük bir ivme kazandı. 18 Şubat 1995'te kabul edilen "Tarım Reformlarının Temelleri Hakkında" Kanun, tarım reformunun amaçları ve görevlerini, ana yönlerini ve ilkelerini belirledi. Bu kanunla, tarımda yeni mülkiyet ilişkilerinin oluşması ve tarım pazarının devlet tarafından düzenlenmesine ilişkin talimatlar oluşturuldu (Abdullayev, 2015: 2).

Reformun gerçekleştirilmesi amacıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı, 2 Mart 1995'te Devlet Tarım Reformu Komisyonu'nu kurdu. Komisyonun yapısında

bakanlıklar, komiteler, şirket başkanları ve bilim insanları yer almaktadır. 16 Temmuz 1996'da kabul edilen "Toprak Reformu Hakkında" Kanun'un amacı, yeni mülkiyet ilişkileri oluşturmak, piyasa ekonomisini geliştirmek ve ülkenin ekonomik bağımsızlığını ve gıda güvenliğini sağlamaktır (Abdullayev, 2015: 2).

1995-2003 yılları arasında tarım reformlarının ilk aşamasında, kırsal nüfusta toprak ve mülkiyet istikrarı duygusu artmış, yeni üretim ilişkileri gelişmiştir.

Son yıllarda, dünya pazarında petrol fiyatlarının istikrarsızlaşması nedeniyle, bütçe gelirlerinin karşılanması ve gıda temini amacıyla petrol dışı sektörlerin geliştirilmesine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bu sektörlerden biri de tarımdır. Ulusal ekonomisini piyasa ekonomisi ilkelerine dayalı olarak geliştiren Azerbaycan için, tarım sektörünün olası potansiyelinin tam olarak kullanılması, Gelecek Kalkınma Konseptinin en önemli başlıklarından biri haline gelmiştir.

Devletin tarım sektörünün kalkınmasına verdiği önem çok yönlüdür. Yüksek verimliliğin sağlanması, yerel ürünlerin rekabet gücünün artırılması, karlı tarım alanlarının geliştirilmesi ve çiftçilere yönelik devlet desteğinin etkin şekilde organizasyonu bu politikaların temel yönlerindendir. Cumhuriyetimizde, tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik devlet destekleri sayesinde bölgelerde tarım için gerekli altyapı oluşturulmakta ve yatırımlar bu alana yönlendirilmektedir. "Agroleasing" faaliyeti de devlet tarafından desteklenmektedir.

Çiftçiler, arazi vergisi dışında her türlü vergi ödemesinden muaftır. Devlet yatırımlarıyla modern ıslah ve sulama sistemleri inşa edilmekte, mineral gübre maliyetinin %50'si ve takım maliyetinin %40'ı devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Mineral gübrelerin satış fiyatına uygulanan indirim oranı %50'den %70'e çıkarılmıştır. Ülkemizde her yıl yaklaşık 600.000 tarım ürünü üreticisi devlet desteklerinden yararlanmaktadır. 2014 yılında yapılan indirimlerle, çiftçiler bir önceki yıla göre %50 daha ucuza makine, %30 daha ucuza gübre alabilmektedir (Abdullayev, 2015: 2).

Tarımda gelişme göstergeleri, Azerbaycan'ın tahıl dahil birçok ürünün talebini yerel üretimle tamamen karşıladığını göstermektedir. Gıda güvenliği açısından bu çok önemli bir başarı olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan ekonomisinin diğer sektörlerinde olduğu gibi, tarımın gelişmesi de kolay olmamıştır. Bugünkü başarılar, sıkı çalışma ve iyi planlanmış bir ekonomi politikası ile elde edilmiştir.

2005-2014 yılları arasında toplam tarımsal üretim reel olarak yıllık %3,7 oranında artmıştır. Tarımsal işletmelerin finansal sonuçları da sürekli bir büyüme göstermektedir.

Ayrıca, Karabağ bölgesinde 44 gün süren Vatanseverlik Savaşı sonucunda işgalden kurtarılan topraklarda, tarımın gelecekte gelişmesi için planlama çalışmalarına

başlanmıştır. Toprakların özgürleştirilmesi, tarımın gelişmesine olumlu etki yapacaktır. Bu topraklarda ürün rotasyonu artacak, stratejik öneme sahip sulama alanları kullanılacak ve bağcılık, tahılcılık, pamuk yetiştiriciliği gibi alanlarda büyük potansiyel elde edilecektir. Bu potansiyelin doğru kullanılmasıyla, tarımın sürdürülebilir kalkınması sağlanacaktır.

4.1.2. Azerbaycan'da Tarım Sektörünün Özü ve Görevleri

Azerbaycan'da son yıllarda petrol dışı sektöre gösterilen yüksek ilgi sonucunda, ekonominin lokomotif sektörlerinden biri olan tarım sektörü niteliksel olarak yeni bir gelişme aşamasına girmiş ve devlet, gıda güvenliğinin sağlanması sürecinde önemli başarılar elde etmiştir. Bu durum tesadüf değildir. Azerbaycan'ın piyasa sistemine geçiş süreci, tarım sektöründen başlamış ve 1990'lı yıllardan itibaren tarım alanında reformlar hayata geçirilmiştir. Ekonomik ilişkilerin değişmesine ilişkin bu sektörde uygulanan reformların ilk aşaması neredeyse sona ermiştir. Tarım sektöründe piyasa ilişkilerine geçişin ilk aşamasının tamamlanması, çoklu sistem ulusal yapısının ortaya çıkmasını kolaylaştırmış, bu da ekonomik sistemin, temel olarak çeşitli ekonomik ve mülkiyet sistemlerine dayalı bir yapının oluşmasına katkı sağlamıştır. Yani, tarım sektörünün gelişmesinde ve işletilmesinde piyasa ekonomisinin kurulması sağlanmıştır (İsmayılov, 2015: 51).

Dünyanın birçok ülkesinde tarım sektörünün teori ve pratiği, devletin bu sektörün faaliyetini düzenlemede önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Devletin bu biçimdeki ekonomik ve yasal düzenlemesinin nesnel gerekliliği, bir dizi faktör tarafından belirlenir.

Öncelikle, piyasa ekonomik sisteminin yapısı gereği yerine getirmediği bazı ekonomik işlevler bulunmaktadır. Bu işlevler arasında tarım sektöründe eğitim sisteminin düzenlenmesi, ekolojinin korunması ve iyileştirilmesi, üretilen ürünlerin kalitesinin tam kontrolü ve diğer birçok konu yer almaktadır (İbrahimov, 2002: 7).

İkinci olarak, sabit sermaye yatırımlarının getirisinin düşük ve geri ödeme süresinin uzun olması nedeniyle özel sermaye açısından verimsiz olan bazı özel sorunların çözülmesi, bu soruna kapsamlı ve geniş ölçekli bir yaklaşım gerektirmektedir.

Üçüncüsü, piyasa ekonomik sisteminin öz düzenleme işlevlerinin sınırsız olmaması, bazı işlevleri yerine getirmemize izin vermemektedir ve bu işlevlerin devlet tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. Örneğin, arz-talep dengesini korumak, işsizliği en uygun düzeyde tutmak, emtia üreticileri arasında sağlıklı bir rekabet ortamı

sağlamak ve piyasada tekellerin ortaya çıkmasını engellemek devletin temel görevleri arasında yer alır (Məmmədli, 2017: 8).

Bir ekonomik sistemden diğerine geçiş, çoğunlukla mülkiyet ilişkilerinin değişmesiyle kendini gösterir; bu olmadan ekonomik sistemin değişmesi imkansızdır. Mülkiyet ilişkilerinin piyasa ekonomisinin gereklerine göre değişmesinde dikkat çeken konulardan biri de özel mülkiyet ile devlet mülkiyeti arasındaki ilişkilerin değişmesidir. Bu durum, üretim yapısını ve altyapısını etkiler. İlk bakışta, buradaki değişim veya yenileme daha çok hukuki nitelikte gibi görünse de, mülkiyet nesnesinin ve mülkiyetin değişim süreci, ekonomik ve sosyal çıkarların yanı sıra, ekonomik sisteme geçişin, üretim yapısının ve altyapıların da yeni bir içerik gerektirdiğini gösterir (Eyvazova, 2019: 220).

Piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşayan ülkelerde, altyapıların oluşumu ve mülkiyet ilişkilerindeki değişimlerin analizi, bu sürecin sadece önemli değil, aynı zamanda karmaşık nitelikte olduğunu göstermektedir. Geçiş ekonomisinin ilk dönemlerinde mülkiyet ilişkilerinin değişme süreci daha hızlı gerçekleşmiştir. Böyle bir durumda altyapının esnekliği sağlanmalıdır. Bu aşama, ekonomik ilişkilerde köklü değişikliklerin başlangıç aşaması olarak kabul edilir.

Ancak, gelişmiş ve batılı ülkelerin deneyimlerinden, ekonominin diğer sektörlerinin çoğundan farklı olarak tarımın kendine özgü bir takım özelliklere sahip olduğu ve buna bağlı olarak devlet düzeyinde uygulanan genel ekonomi politikasının tarım sektörü için yeterli olmadığı açıktır. Aynı zamanda, tarım sektörünün hassasiyetlerini de etkileyen özel bir ekonomi politikasının getirilmesi yerinde olacaktır. Azerbaycan, yerli ve yabancı yatırımcılar için güvenilir bir ortak olmasının yanı sıra, dünya ülkeleri arasında yüksek notlara sahip bir devlettir. Üreticilerin haklarını koruyan, nüfusa kaliteli gıda, tarım ürünleri, ürün ve hizmetler sunan ve koruyan bir devlettir. Tehlikeli ve normatif devlet belgelerinin gerekliliklerini karşılamayan tüketici pazarı, devlet politikasının bir parçasıdır (Eyvazova, 2019: 221).

Dünyanın gelişmiş ülkelerinin deneyimi, toplumdaki ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olan ve büyüme hızı hızlı olan sektörlerde, tarım sektöründeki ekonomik verimliliğin, genel ekonomik verimliliğin birkaç kat gerisinde kaldığını göstermektedir. Tarım sektörü, para dolaşımı hızı yüksek olan sektörler arasında yer almaktadır. Ülkemizde, tarım sektörünün idari-emirlik sisteminden piyasa ekonomisine geçiş koşullarında, Cumhuriyet ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri olarak kendine özgü özelliklerinin tam olarak belirlenemediği yapılan araştırmalarda görülmektedir.

Ancak, bu özellikler tam olarak dikkate alınmıştır. Bu özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Məmmədli, 2017: 6).

Tarım sektörü, Cumhuriyet nüfusuna gıda ürünleri sağlayan ana sektör olarak çok önemli bir sektördür. Bu nedenle, nüfusun maddi refah düzeyi büyük ölçüde bu sektörün gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Tarımsal kalkınmanın hızı, birçok açıdan herhangi bir reformun en önemli ilkesine uyum sağlayacaktır. Bu ilkenin özü, geniş halk kitlelerinin çıkarları dikkate alınarak yürütülen reformların derinleştirilmesidir. Tarım sektörünün doğal iklim koşullarına bağımlılığı, bitkisel üretimin mevsimselliği ve taşınması zor, bozulabilir ürünlerin sektörün toplam üretim yapısına ciddi şekilde yerleşmesi de önemli faktörlerdendir. Tarım sektörü, bir bütün olarak ulusal ekonomiyi temsil eden karma ilişkiler ve etkiler içindeki sektörler kümesinin kurucu bir parçasıdır (Məmmədli, 2017: 8).

Tarım alanının sistem özellikleri, organizasyonel, teknolojik, ekonomik, finansal vb. çeşitli özelliklere sahiptir. Ekonominin diğer sektörleriyle olan karma ilişkileri, yönlendirilmiş bağlantılar ve ilişkiler aracılığıyla oluşur ve işlev görür. Tarım alanının sistem özellikleri, tarım kompleksinin üç küresel birliğinden biri olarak daha da ön plana çıkar. İlk alan, tarım sektörüne üretim araçları ve üretim hizmetleri sağlayan alanları kapsar. İkinci alan, tarım sisteminin kendisini içerir. Üçüncü alan ise bu sistemde üretilen ürünlerin veya tarımsal hammaddelerden üretilen ürünlerin depolanması, taşınması, işlenmesi ve satışı ile ilgili alanlardır (MƏMMƏDLİ, 2017: 9).

Tarım sisteminin alanındaki özelliklerine örnek olarak, birinci ve üçüncü alanlarda tarım sektöründe tekelleşmenin daha az belirgin olduğu söylenebilir. Ancak, tarım kompleksinin birinci ve üçüncü alanlarındaki tekelleşmiş konumlar, tarım sektörü üzerinde ciddi baskılar oluşturmakta ve katılım için katı koşullar getirmektedir. Bu durumda, tarım sektörü, tarımsal sanayi kompleksi de dahil olmak üzere ülke ekonomisindeki son derece tekelleşmiş konumlardan çıkarlarını korumak zorundadır.

Ülkemizin uluslararası ekonomik kuruluşlara entegrasyon sürecinde tarım sektörünün sistem özellikleri daha belirgin hale gelmeye başlamaktadır. Ülkemizde, tarımsal üretim sisteminin inşası gelişmiş ülkelere göre daha fazla ve ağır maliyetlerle yapılmaktadır; bu durum hem verimlilik hem de ekonomik verimlilik üzerinde ciddi etkiler yaratmaktadır. Bu koşullarda devlet, üreticilerin çıkarlarını korumak amacıyla korumacı bir politika izlemek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla, devletin Avrupa Birliği ve Japonya'nın uyguladığı ithalat vergileri ve diğer vergileri kullanarak ihracat-ithalat düzenlemesi sorunlarını çözerek işlevini yerine getirmesi gerekmektedir.

Tarım sisteminde korumacı politika çeşitli ilkelere dayanmaktadır:

- 1) Ülkede gıda güvenliği politikasının uygulanması,
- 2) İhracatı sübvans ederek ve ithalatı sınırlandırarak ticaret dengesini ayarlamak,
- 3) Genele olarak ekonominin ana sektörlerinden biri olan yerel tarım sisteminin korunması ve geliştirilmesi (Məmmədli, 2017: 10).

Tarım sektöründe korumacılık politikası, gelişmiş ülkelerde yasal düzenlemelerin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu politikanın nesnel uygunluğu ve gerekliliği, hem tarımsal kalkınma teorisinde hem de uluslararası deneyimlerde doğrulanmıştır. Ülkemizde, tarımın yasal düzenlenmesinin, devletin en uygun koşullarla yararlanması gereken üstün devlet teorilerinden biri olduğu kabul edilmektedir.

Dördüncüsü, genel olarak ekonomik bir sektör olarak tarım, onun işletmeleri ve firmaları doğası gereği sistematik ve çok işlevlidir. Bu, tarım sektörünün sadece tarım ürünlerinin üretildiği yer olarak anlaşılmaması gerektiği anlamına gelmektedir. Tarım, bir sistem olarak sadece tarımsal ürün ve hizmetleri üretmekle kalmaz, aynı zamanda üretici güçlerin yeniden üretimini ve yeni üretim ilişkilerinin oluşmasını da sağlar. Tarım alanının güncel ve geleceğe yönelik sorunları, ancak tarım sektörüne bu şekilde sistematik bir yaklaşım gösterildiğinde çözülebilir.

Bahsedilen konularda daha yakından baktığımızda, ekonominin büyümesinin sağlanmasında tarım sektörünün çok önemli bir stratejik öneme sahip olduğunu göreceğiz. Tarımsal sanayi kompleksinin bir parçası olan tarım sektöründe reformların uygulanması ve yeni ekonomik koşullarda geliştirilmesi, ciddi devlet desteğine ve devletin yasal düzenlemelerine bağlıdır. Bu durum, dünya deneyimiyle de doğrulanmaktadır.

Tarım sektörünün en önemli özelliği, ülke nüfusuna gıda sağlamak ve sanayiye hammadde temin etmektir. Perakende yöneticisinin cirosunun yaklaşık dörtte üçü, bu sektörün ürünlerinden oluşmaktadır. Nüfusun yaşam standardı büyük ölçüde tarımın gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Bu nedenle, devletin vatandaşlarının maddi refahını artırması için ülkedeki tarımsal üretimi geliştirmeye özel önem vermesi gerekmektedir. Her gelişmiş ülkede olduğu gibi, ülkemizde de hükümetin bu alanın geliştirilmesi için aktif bir düzenleme politikası uygulaması gerekmektedir. Bu noktada devletin sadece bir iş ortağı değil, aynı zamanda bu sektörün patronu gibi davranması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Dünyadaki tarım sektörünün deneyimi, gelişmiş ülkelerde bile tarım alanının devletin özel kontrolü ve koruması altında bağımsız bir alan olduğunu göstermektedir. Tarım sektörünün Amerika Birleşik Devletleri'nde, genel olarak eyaletin ekonomi

politikasından bağımsız, federal bir kurum tarafından düzenlenen tek sektör olduğunu belirtmek gerekir. Bu durum, Amerikan ekonomisinde gıda ürünlerinin üretimi ve tüketiminin temel öneme sahip olduğunu göstermektedir. Tarımın ekonomik ve yasal düzenlemesi, ulusal güvenliğe ve nüfusa gıda sağlama ile toplumun sağlığını iyileştirme yükümlülüğüne dayanmaktadır (Məmmədli, 2017: 12).

Tarım sektörünün en önemli yönlerinden biri, doğası gereği ekonominin daha az tekelleşmiş bir sektör olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni, tarımsal ticari kuruluşların ülke genelinde dağılmış çok sayıda ve birbirine zayıf şekilde bağlı üreticilerden oluşmasıdır. Bu üreticilerin hiçbirinin bireysel olarak pazarı önemli ölçüde etkileyememesi, sektörü daha az tekelleşmiş kılmaktadır. Ancak sağlıklı bir rekabet ortamı sağlanamadığında, daha tekelleşmiş bölgelerde fiyatlar çoğunlukla hızla artmakta ve bunun sonucunda tarım sektörü fiyat kısılacına sıkışmakta ve ödeme gücünü önemli ölçüde kaybetmektedir. Bu nedenle tarım, verimsiz olan ve çoğunlukla köle koşullarını kabul eden tekeli işletmelerin ciddi baskısı altındadır.

Gelişmiş ülkelerin çoğunda tarım, ticari, endüstriyel ve bankacılık tekelleri tarafından düzenli olarak sömürülmektedir. Bu tekeller, tarımı "fiyat makası", sözleşme anlaşmaları, çeşitli entegrasyon yöntemleri ve kredi gibi araçlarla belirli koşulları kabul etmeye zorlamaktadır. Bu tür eylemler sonucunda, tarımla uğraşan ekonomik öznelere elde ettiği artı değer önemli bir kısmı, tarım alanında birikim kaynağı olarak kullanılmak yerine, tekeli yapıların ek karı haline gelmektedir (Cavadov, 2009: 13).

Sovyet sonrası ülkelerin çoğunda, Doğu Avrupa ülkelerindeki reformların ilk aşamasında, tarım ekonomik sistemin olağan bir dalı olarak görülmüş ve tarımı piyasa ekonomik sistemine dönüştürmek için bağımsız bir endüstri programı geliştirme girişiminde bulunulmamıştır. Bu kapsamda yalnızca sanayinin dönüşümü, genel ekonomik süreçler ve normlar çerçevesinde gerçekleştirilecekti. Yani, devletlerin tarım sistemindeki ve ona bitişik sektörlerdeki ekonomik süreçleri düzenlemek yerine, piyasa yapılarına müdahale etmeden tamamen özgür bir ortam sağlama politikası benimsenmiştir.

Reformların ilk aşamasındaki asıl hedef, fiyatların tamamen serbestleştirilmesi ve gıda sübvansiyonlarının, tarımsal üreticilere verilen sübvansiyonların neredeyse tamamen ortadan kaldırılmasıydı. Bu kuralın oluşturduğu piyasa yapıları, kısa sürede gıda piyasalarında arz-talep dengesini oluşturacak ve iç piyasada kendiliğinden bir rekabet ortamı meydana gelecektir.

Başka bir deyişle, geçiş ekonomisindeki ülkelerde reformların ilk aşamasında, tarım sektörünün gelişimine yasal müdahalenin radikal şekilde sınırlandırılması ve

yalnızca piyasa mekanizmasının başlatılması ve korunması için örgütsel ve yasal koşulların yaratılması gerekiyordu. Ayrıca, toprağın ve üretim araçlarının millileştirilmesi sorunun çözülmesine katkı sağladı. Sonuç olarak, tarım ve tarım sektörü bir bütün olarak "piyasa öz-düzenleme" sistemine tabi kılındı.

Yukarıdaki verilerden hareketle, piyasa ekonomisi sistemine geçiş sürecindeki ülkelerde devletin tarım politikasını yeniden gözden geçirmesi ve ekonomik ile hukuki düzenlemelere özel önem vermesi gerektiği sonucuna varılabilir. Yeni ekonomi politikasının temelini oluşturan anlayış, tarımın ülke ekonomisinde özel bir sektör olarak kendine uygun bir yer bulması olmalıdır. Gelişimi ve faaliyeti, 20. yüzyıldan miras kalan basit piyasa ilişkilerine değil, 21. yüzyılın başındaki modern koşullarda devletin ve piyasanın özel çıkarlarının karmaşık gelişimine dayanmalıdır (Məmmədli, 2017: 14).

4.1.3. Azərbaycan'da Tarım Sektörünün Ekonomik Gelişiminin Mevcut Durumu

Günümüzde ülkemizde petrol dışı sektörlerle gösterilen yüksek ilgi ve özen sonucunda, piyasa ekonomik sisteminin lokomotif sektörlerinden biri olan tarım sektörü, hem niteliksel hem de niceliksel olarak yeni bir gelişim aşamasına girmiştir. Tarım sektörü, niceliksel olarak artırılmış ve ülkenin gıda güvenliğinin sağlanması açısından önemli sonuçlar elde edilmiştir. Ülkemizde piyasa ekonomisi sistemine geçiş sürecinin tarım sektöründen başlaması tesadüf değildir. 1990-1995 yıllarında tarım sektöründe kendini belirgin şekilde gösteren durgunluk eğilimleri, zamanla yavaşlamış ve ekonomik büyüme ile kalkınma sağlanmıştır. Şu anda, tarım sektörünün ekonomik gelişmişlik göstergeleri uygun düzeyde olup, ülkemiz, tahıl talebinin yanı sıra bu sektördeki pek çok ürünü de yerli üretimle karşılayabilmektedir. Bu, gıda güvenliği açısından önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir. Sayın Cumhurbaşkanımızın da belirttiği gibi: "Tarım sektörünün gelişmesi yönünde tüm imkanlar seferber ediliyor; tarım üreticilerinden kaliteli ürün, ilercici tarım uygulamaları, yüksek iş zekası ve inisiyatif bekleniyor. Tarım sadece ekonomik bir faaliyet değildir. Bu, milletin uzun yıllardır sürdürdüğü hem bir yaşam biçimi hem de bir çiftçilik geleneğidir" (İbrahimov, 2013: 936).

Bilindiği üzere, tarım sektöründe uygulanan başarılı politikanın en önemli hedeflerinden biri, Azerbaycan'ın tahıl dahil olmak üzere bir dizi stratejik ürününe olan talebin, milli üretimle karşılanmasıdır. Tarım ürünleri üreten ekonomik kuruluşlara verilen devlet destekleri, tarım makineleri ve gübre alım imtiyazları sayesinde, tahıl

ekilen alanların önemli ölçüde genişlediği de belirtilmelidir. 23 Ocak 2007'de ülkenin Cumhurbaşkanı, tarım ürünleri üreten ekonomik kuruluşlara devlet desteğini artırmak amacıyla "Tarımsal Üreticilere Devlet Desteği Hakkında" bir kararname imzaladı. 25 Ağustos 2008'de ise, Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2008-2015 Yıllarında Nüfusa Güvenilir Gıda Ürünleri Temini Hakkında Devlet Programı", Azerbaycan açısından büyük önem taşımaktadır. Bu program, tarım sektöründe uygulanan politikanın stratejik çerçevesini net bir şekilde tanımlamaktadır (Məmmədli, 2017: 35).

Ülkemizin modern zamanlarda karşı karşıya olduğu en önemli hedeflerden biri, ülke ekonomisinin petrol ve petrol ürünlerine bağımlılığını azaltmak ve ekonomik kalkınmanın köylerde daha yaygın hâle gelmesini sağlamaktır. Tarım sektörünün, ülke ekonomisinde petrol ve inşaat sektörlerinden sonra üçüncü büyük sektör olduğunu ve aynı zamanda nüfusun istihdamında en büyük paya sahip olduğunu belirtmek gerekir. Son yılların istatistiklerine göre, sağlıklı iş gücünün %40'ı tarım sektöründe, %1-2'si ise petrol sektöründe çalışmaktadır. Ancak buna rağmen, tarım sektörünün gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı yüzde 6'yı, petrol sektörünün payı ise yüzde 50'yi aşmaktadır. Bu orantısız durumun aşılabilmesi için tarım sektöründe yoğun bir ekonomik büyüme sağlanması gerekmektedir (Məmmədli, 2017: 35).

Tarım sektöründeki gelişmeler, kırsal kesimde yoksulluğun azalmasına yol açacaktır. 1995 yılından bu yana, ülkenin ekonomik sisteminde başarıyla gerçekleştirilen tarımsal reformlar sayesinde, piyasa ilişkileri sistemi kurulmuş, toprak ve suyun yanı sıra mülkün rasyonel kullanımı sağlanmış, tarım sektörünün sektör yapısı iyileştirilmiş, girişimcilik faaliyetleri geliştirilmiş ve köylerin imajı değiştirilmiştir. Tarımın sosyal ve sektör yapısında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Büyük ekonomik aktörlerin yerini, çeşitli aidiyetlere sahip küçük ve orta ölçekli ekonomik aktörler almış, büyük ölçekte özelleştirme ve devletleşme politikaları uygulanmış, üretim ve üretim dışı tesislerin devlet mülkiyeti yerine özel mülkiyet hakim olmuştur (Məmmədli, 2017: 36).

Şu anda ülkemizde, gıda ve işleme endüstrilerine hammadde sağlanmasını iyileştirmek, sektördeki istihdam düzeyini artırmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasına yönelik yapısal reformlara ihtiyaç vardır. Son yıllarda, ülkemizin tarım sektöründe gerçekleştirilen reformlar, ekonomik ilişkilerin ortaya çıkmasına, sektörle temellerin değişmesine ve yeni kurumların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Modern ekonomik ilişkiler bağlamında, üretim verimliliğini artırmak ve tarım sektörünün rekabet gücünü güçlendirmek en önemli hedeflerden biridir. Bu, ticari

kuruluşların yüksek verimli tohum çeşitleri, bitki koruma ekipmanları, su, gübre, yüksek bütçeli yemler temin etmesi; çiftlik içi sulama ağlarının teknik durumunu iyileştirmesi; imalat sanayiindeki işletmelerle doğru ilişkiler kurması; toprakların tuzluluğunu önlemesi ve verimliliklerini artırması; ürünlerin temini, depolanması, paketlenmesi, taşınması ve satışı için etkili mekanizmaların oluşturulması ile ilgilidir. Bu doğrultuda kaydedilecek ilerleme, Azerbaycan'ın tarım sektörüne yapılan büyük sermaye yatırımlarına bağlıdır. Sovyet döneminden bu yana, ülkenin bölgelerinde finansal altyapının zayıf gelişimi, tarımın mali kaynaklarının eksikliği ve çiftlik mallarının düşük likiditesi gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, devletin bu alanların geliştirilmesinde oynayacağı rol özellikle önemlidir. Azerbaycan'da tarım sektörünün gelişmesi için devlet motivasyon mekanizmalarının değerlendirilmesi ve gelişim yönlerinin belirlenmesi önemli bir konudur. Tarım sektörünün devlet ve hükümet tarafından tercihli şartlarla finanse edilmesi, sektörün rekabet gücünü artırması ve yatırımları çekmesi açısından kritik öneme sahiptir. Çünkü gelişmiş ülkelerde, tarımsal üreticilere verilen sübvansiyonlar, tarımsal ürünlerin üretim maliyetlerini düşürmekte ve nihayetinde üretilen ürünlerin rekabet gücünü artırmaktadır.

4.1.4. Azerbaycan'da Tarım Sektöründe Uygulanan Ekonomik Reform Stratejisinin Temel Özellikleri

Ülkemizde piyasa ekonomisi sistemine geçişi başarıyla tamamlayan tarım sektörünün ekonomik sorunları, bu sektörün doğrudan rekabete ve diğer sektörlerden gelen fiyat baskılarına maruz kalmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, ödemeler dengesinde negatif bakiyelerin varlığı ve yönetim sisteminin piyasa ekonomik ilişkilerinin gereklerine yeterince uyarlanamaması, tarım sektörünün karşılaştığı zorlukları artırmaktadır. Esnek ve verimli dağıtım kanallarının oluşturulamaması, ülkenin finansal bağımlılığını tehdit etmiş ve bu durum, tarım sistemi için bir tehdit oluşturmuş, hatta bu tehditlerin oluşmasına yol açmıştır.

Tarım sektörünün ekonomik sorunları, küreselleşme bağlamında daha da keskin bir şekilde kendini göstermektedir. Uluslararası ticaret ve ekonomik ilişkilerin serbestleştirilmesi sürecinde, iç gıda pazarının zararlı damping politikalarına maruz kalması, düşük rekabet gücüne sahip tarım sektörünün mevcut durumunu daha da karmaşık hale getirmiştir.

Tarım sektörünün kriz durumuna gelmesinin ana nedenlerinden biri, teknolojik avantajlarının düşük seviyesidir. Bu nedenle, tarımda kullanılan makine ve ekipmanlar, en iyi ihtimalle fiziksel bozulmaya uğramakta, bu da üretim verimliliğinde azalmaya ve

imalat sanayiinin ürün kalitesinin uluslararası standartlardan geride kalmasına neden olmaktadır.

Tarım sektörünün sosyal sorunları ise çoğunlukla üç faktörle karakterize edilmektedir:

1. Bu sektörde çalışan işçilerin düşük yaşam standardı,
2. Köylerde artan istihdam sorunu,
3. Sosyal altyapının düşük düzeyde gelişmiş olması.

Doğu Avrupa ülkelerinin geçiş dönemini başarıyla atlatan deneyimleri, tarım sektöründe radikal reformların uygulanmasının ve çok katmanlı bir yönetim sisteminin oluşturulmasının, üretimin istikrara kavuşmasına ve krizin tekrar yaşanmasının önlenmesine önemli bir katkı sağladığını göstermektedir. Yapılan analizler, Azerbaycan'da Sovyet sonrası ülkeler arasında ilk kez başarılı tarım reformlarının başlatıldığını ve ilk aşamanın tamamlandığını, ayrıca çeşitli mülkiyet biçimlerine sahip tarımsal emtia üreticilerinin oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Tarım sektöründe, çok katmanlı bir yönetim sisteminin oluşturulmasına yönelik çok sayıda düzenleyici yasal işlem kabul edilmiştir ve tarım ekonomisinde, aynı zamanda tarımda yasal bir iş faaliyeti rejimi oluşturulmuştur (Məmmədli, 2017: 46).

6 Aralık 2016 tarihli kararname ile onaylanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Tarım Ürünlerinin Üretimi ve İşlenmesine Yönelik Stratejik Yol Haritasında tarımsal üretim alanında 360 derece teşhis ve SWOT (GZIT) analizi yapılmıştır. Bu analizle, ülkede mevcut durumu, sektördeki gizli taraflar ve fırsatlar, zayıf yönler ile bu zayıflıklardan kaynaklanan tehditler belirlenmiştir. Stratejik yol haritasında ayrıca stratejik hedefler, hedef göstergeleri, öncelik alanları ve bu önceliklerin gerçekleştirilmesine yönelik tedbirler tanımlanmış, sektöre yönelik finansman kaynakları ve bunları uygulayacak yetkili otoriteler belirlenmiştir (Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat Perspektivi Üzrə Strateji Yol Xəritəsi, 2016: 25).

Stratejik yol haritasına dayalı olarak 2020 için belirlenen vizyon, tarım ürünlerinin işlenmesi ve üretilmesine yönelik stratejik hedeflerin rekabetçi bir üretim alanı yaratmak, tarım ürünlerinin sürdürülebilir kalkınma ilkelerine dayalı olarak işlenmesi, gıda güvenliğinin hızla artırılması ve köylerde ekonominin çeşitlendirilmesine katkı sağlanması amacını gütmektedir (Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İstehsalına Və Emalına Dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016: 44).

Stratejik Yol Haritasının uygulanması sayesinde, yasal düzenleme sistemi modernize edilerek devletin sağladığı desteklerin etkisi artırılacak ve rekabet ortamı geliştirilecektir. Bu sayede olumlu bir girişimcilik ve iş ortamı yaratılacak, düzenleyici

kurumların kapasitesi artırılacak, gıda güvenliği sistemi iyileştirilecektir. Üretim araçları pazarında rekabet ortamı güçlendirilecek, pazara erişim kolaylaştırılacak ve finansal kaynaklara erişim sağlanacaktır. Böylece, doğal kaynakların verimli kullanımı ve gıda güvenliğinin sürdürülebilirliği için uygun koşullar oluşturulacaktır (Məmmədli, 2017: 47).

2025 yılına kadar belirlenen uzun vadeli vizyon, ülkemizde tarım sektörünün sosyalist bir yapıdan piyasa ilişkilerine dayalı, fazla değer yaratan bir sisteme dönüşümünü hızlandırarak rekabetçi bir tarım sektörü oluşturmayı hedeflemektedir. Bu dönüşümle birlikte, küçük aile çiftliklerinin pazar yönelimlerinin hızlanması ve büyük tarım komplekslerinin oluşturulması öngörülmektedir. Ayrıca, pazar altyapısının gelişimi hızlanacak ve tarımsal üretime modern teknolojiler tanıtılacaktır. Böylece, işgücü verimliliği artırılacak, üreticilerin bilgi ve becerilerini geliştiren bilimsel ve danışmanlık hizmetleri sistemi kurulacaktır (Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016: 45).

2025 sonrası dönemde, Azerbaycan'da tarım sektörü, yüksek teknolojikli kalkınmaya dayalı, çevre standartlarına uygun ve küresel değer zincirine başarıyla entegre edilmiş bir yapıya kavuşacaktır. Üretkenliği artıran ve çevresel sürdürülebilirliğe sahip işleme endüstrisi hızlandırılacak, iç ve dış pazar aktörleri için teşvikler sağlanacaktır (Məmmədli, 2017).

Tarım sektöründe faaliyet gösteren tüzel kişilik statüsüne sahip ticari kuruluşlar, üretim ve mülkiyet organizasyonu biçimlerine göre dört grupta toplanabilir: devlet tarım işletmeleri, bireysel köylü çiftlikleri, aile çiftlikleri ve küçük ile orta ölçekli işletmeler. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin 1 Aralık 2007 tarihli verilerine göre, tarım sektöründeki reformların sonucunda devlet mallarının büyük bir kısmı özelleştirilmiş ve özel sektörde tarımsal işletmeler kurulmuştur.

Gelişmiş Batı ülkelerinin deneyimlerine dayanarak, tarım sektörünün yasal düzenlemesinin kapsamlı bir önlem sistemini içerdiği görülmektedir. Bu sistem, yerli emtia üreticilerinin teşviki, iç pazarın korunması ve ülkenin gıda güvenliğini sağlamayı amaçlayan faaliyetleri kapsar. Uluslararası uygulamada tarım sektörünün devlet düzenlemesi, antitröst önlemleri ve serbest rekabet ortamı oluşturma çabalarını içerir (Məmmədli, 2017: 51).

Son yıllarda, ülke ekonomisinin serbestleşmesiyle birlikte, tarım ürünleri pazarında antitröst önlemleri ve serbest rekabet ortamı oluşturulmuştur. Ancak, tarım üreticileri için gerekli koşullar henüz oluşturulamamış ve tarım ürünleri pazarında

uygun rekabet ortamı sağlanamamıştır. Tarım piyasası altyapısının oluşturulmaması ve uygun işleyiş koşullarının sağlanamaması, sektörün gelişimini engellemektedir.

Tarım sektöründeki tekelci yapılar, üreticilerin hammadde tedarik fiyatlarını düşük tutmalarına ve üretim maliyetinin altında fiyatlarla satış yapmalarına yol açmaktadır. Bu durum, tarım ürünleri pazarındaki rekabetin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, yerel tekellerin ortadan kaldırılması için düzenleyici önlemler gerekmektedir (Məmmədli, 2017: 52).

Tarım sektöründe iç yatırımcıların yetersizliği ve devletin mali destek imkanlarının sınırlı olması, rekabet ortamının oluşturulmasını engellemektedir. Bu nedenle, tarım pazarındaki tekelleri ortadan kaldırmak amacıyla anti tröst düzenlemeleri ve uygun düzenleyici çerçeveler oluşturulmalıdır.

Uluslararası ekonomik ilişkiler, ulusal ekonomiler arasında karşılıklı bağımlılık ve etkileşime dayalıdır. Bu ilişkiler, her ulusal ekonominin kendi yasama sistemine ve dış ticaret koşullarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu durum, ürün üretimini ve bağımsız dış ticaret ilişkilerini olumsuz etkileyebilir.

Tarım sektörüne devlet desteği sağlamanın ana yönlerinden biri, tarım ürünleri üreticilerine yönelik teknik desteğin yanı sıra nitelikli personel yetiştirilmesidir. Tarım ekonomisinin düzenlenmesi, devletin gıda talebini karşılaması ve sanayinin tarımsal hammaddelere olan talebini artırmak için uygun koşulların yaratılmasıyla ilgili önlemleri içermektedir. Bu süreç, yerel üreticilerin ürün kalitesini artırmayı ve nüfusun satın alma gücünü artırmayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu süreç, nüfusun çeşitli sosyal gruplarına verilen maaşların ve yardımların artırılması gibi acil önlemleri içermektedir (Məmmədli, 2017: 55).

4.1.5. Azerbaycan'da Tarım Sektörünün Sürdürülebilir Kalkınmasının Sağlanması Yönünde Uygulanan Reformların Hukuki Mekanizmasının İyileştirilmesi Konuları

20. yüzyılın son on yılından bu yana dünyada yaşanan jeopolitik değişimler, çeşitli ülkelerin ekonomilerini ciddi şekilde etkilemiştir. Piyasa ekonomisinin dönüşümü ve diğer öznel ve nesnel faktörlerin etkisiyle, cumhuriyet nüfusunun gıda ürünleri ve sanayi için tarımsal hammadde talebinin karşılanmasında birçok sorun ortaya çıkmıştır. Süreci zorlaştıran unsurlardan biri de, geçiş sürecinin ve ekonomik sistemin liberalleşmesinin devletin ekonomik ilişkiler sisteminden ayrılması bağlamında gerçekleşmesidir. 1990-1995 yıllarında piyasa ekonomik sistemine geçen sosyalist sonrası ülkelerin ekonomik uygulamalarından ve bağımsızlığa kavuşan eski Sovyet

devletlerinden, devletin ekonomik süreçlerden yabancılaşmasının ve devam eden ekonomik krizin, bu ülkelerdeki sosyal gerilimler üzerinde de etkili olduğu bilinmektedir. Bu dönemde, sosyalist sonrası cumhuriyetlerde aşağıdaki ortak özellikler gözlemlenmiştir: Tarım ürünleri üreticileri mali ve ekonomik faaliyetlerini zararlarla tamamlamış, devlet tedarik sistemi serbestleştirilmiş, geleneksel dağıtım kanalları işlevini kaybetmiş, tüketim mallarının fiyatları hızla artmış, bu da enflasyonun etkisiyle tüketicilerin satın alma gücünün azalmasına ve nüfusun sosyal korunmasında gerilim eğilimlerinin oluşmasına yol açmıştır (Məmmədli, 2017: 65).

Ülke ekonomisindeki kriz durumları, gıda mallarına olan ihracatın %80-90'ını, emtia ürünlerinin ithalatı için ithalat kanallarından karşılanmasına kadar varmıştır. Bu durum, sadece devletin gıda güvenliği ve genel olarak ulusal ekonomik güvenliğini sorgulamakla kalmamış, aynı zamanda hem ulusal ekonomide hem de dünya ekonomisinde dönüşüm sürecinden geçen devletlerin sosyo-ekonomik yaşamlarının bunalımlı bir duruma gelmesine neden olmuştur. Bu, sistemde olumsuz eğilimlerin kök salmasına yol açabilir. Aşağıda belirtilen örnekler buna işaret etmektedir:

Küreselleşmiş bir dünyada, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkların keskin bir şekilde artması,

Nüfus arasında orta sınıfın hızla ortadan kaybolması ve toplumun yoksullar ve zenginler arasında keskin bir şekilde bölünmesi (Məmmədli, 2017: 65).

Tüm bunlar, toplumda tabakalanmanın hızlanmasına yol açan bir durum olarak değerlendirilebilir. Küreselleşen dünyada devletler arasındaki ekonomik farklılıkların artması, bir dizi devletin ekonomik zenginliğinin, siyasi gücünün ve etki alanlarının genişlemesine, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik açıdan bağımlı ülkelerin sayısında bir artışa neden olacaktır. Bu durum, cumhuriyet içindeki ulusal ekonomik sistemde olumsuz eğilimlerin oluşmasına yol açmış ve bu durumun aşılması oldukça zor bir hale gelmiştir. Ekonominin tarım sektöründeki mevcut kriz eğilimleri, esas olarak tarımsal ürün üreticilerinin ve işlecilerin finansal ve ekonomik faaliyetlerini zarar görmeden durdurmalarına yol açmaktadır.

Piyasa ekonomik ilişkilerine geçen cumhuriyetlere kıyasla bir dönüşüm dönemi yaşayan sosyalist sonrası cumhuriyetlerdeki ekonominin yasal düzenlemesi, ilkeleri ve işlevleri, kendine özgü özellikleri ile karakterize edilmektedir. Ülke ekonomisinin tarım sektöründe, tarımdan sorumlu üreticiler ve tüketiciler arasında pariteyi sağlamak amacıyla, sosyo-ekonomik ilişkiler sisteminin oluşumunu temelden etkileyen piyasa ekonomik sistemine dayalı başarılı piyasa altyapıları faaliyet göstermektedir (Xəlilov, 2005: 228).

Genel olarak, tarım ekonomisinin yasal düzenlenmesinde devletin yerine getirdiği işlevler şunlardır: Birincisi, tarım sektöründe etkin piyasa birimlerinin oluşturulması ve bunların geliştirilmesine yönelik kapsamlı bir destek sağlanmasıdır. Bu destek, daha nitelikli personelin eğitimi ve yeniden eğitilmesi için gerekli tedbirlerin uygulanmasını içermektedir. Geçiş dönemi ülkelerindeki bölgelerde yeni kurulan ticari kuruluşların ve çiftçilerin ekonomik eğitim ve okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu dikkate alındığında, devletin alacağı tedbirlerin önemi daha net bir şekilde anlaşılacaktır. İkincisi, nüfusun gıda ürünlerine olan talebinin ve sanayinin tarımsal hammadde ihtiyacının karşılanması için teşvik edilmesidir. Genel olarak bu süreç, yerel üreticilerin ürettiği ürünlerin kalitesinin artırılmasının yanı sıra, nüfusun satın alma gücünün artırılmasına yönelik acil önlemlerin geliştirilmesini de kapsar. Söz konusu yasal garanti mekanizmasının oluşturulması, özellikle nüfusun satın alma gücünün artırılmasına yönelik tedbirleri, nüfusun farklı gruplarına verilen ödenek, burs ve diğer yardımların miktarının artırılmasını öngörmektedir. Dünya deneyimi, nüfusun gelirini artırmaya yönelik önlemlerin, ücretlerin, devlet tarafından sağlanan yardımların, emekli maaşlarının ve diğer transferlerin artırılmasının yanı sıra, çalışma çağındaki nüfusun etkin bir şekilde istihdam edilmesini sağlayacak uygun koşulların yaratılmasını da içerdiğini göstermektedir (2008-2015 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, “Əhalinin Ərzaq Məhsulları ilə Etibarlı Təminatına Dair Dövlət Proqramı”, 2008).

Ülkemizde ekonomik ve ekonomik olmayan araçlara dayalı tarım politikasını düzenlemek için bir mekanizma oluşturma süreci önemli bir aşamaya gelmiştir. Ekonomik araçlara dayalı bir devlet düzenleme mekanizması oluşturma süreci, ilk olarak 1999-2000 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tarım reformlarını derinleştirmeye ve tarımda girişimciliğin gelişmesini teşvik etmeye yönelik devlet programı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. 1999 yılında devlet, tarımsal ürünlerin üretimi ile uğraşan ekonomik kuruluşlara düşük fiyatlarla petrol ve yakıt ürünleri satmaya karar vermiştir. Ancak, hem ekonomistlerin hem de toplumun genel görüşüne göre, bu politikanın yeterince etkili olmadığı kanıtlanmıştır. Bunun nedeni, düşük fiyatlarla satılan yakıtların, gereken toplam yakıt hacmiyle orantılı bir şekilde sağlanamamasıdır. Ayrıca, düşük fiyatlarla satışa sunulan yakıtların çoğu zaman etiket dışı kullanım için kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle, birçok üretici bu yardımları düzgün bir şekilde kullanamamıştır. Nesnel bir uygulama mekanizması ve hedefleri olmayan bu politika, etkisizliği nedeniyle 2001 yılından sonra iptal edilmiştir (Məmmədli, 2017: 68).

Ülkemizde tarım sektöründe yürütülen politikaların önceliklerine dair yapılan değerlendirmelere dayanarak, şu anda açık ekonominin oluşumu bağlamında, aşağıdaki stratejik hedeflere entegre bir şekilde ulaşmak amacıyla tarım politikasının uygulanması gerektiği söylenebilir:

1. Ülkenin tarımsal ürünlerin işlenmesi ve üretimi alanındaki potansiyelinin, mevcut koşullar dahilinde başarılı bir şekilde kullanılması ve bu fırsatların hızlandırılması,
2. Ülkemizin tarım ürünlerine yönelik yerel talebin daha iyi karşılanması, özel Cumhuriyetin gıda güvenliğinin sağlanması,
3. Tarım ürünlerinin üretim ve işleme endüstrilerinin ekonomik gelişiminin, köylerde yaşayan nüfusun sosyal refahını artırmanın ve gelirlerini daha da artırmanın ana araçlarından biri olması,
4. Ülkemizin uluslararası tarım ürünleri pazarında mal ve hizmetlerin etkin bir şekilde değiş tokuş edilmesini sağlayabilen tarım ürünlerinin üretim ve işleme sektörlerinin geliştirilmesine öncelik verilmesi,
5. Tarımsal ürünlerin üretiminin çevre dengelerini bozabilecek olumsuz etkilerinin yasal düzenlemelerle kontrol altına alınması (Məmmədli, 2017: 69).

Modern zamanlarda, dünyanın çoğu ülkesi tarafından kabul edilen sürdürülebilir kalkınma anlayışına göre, bu hedeflerden herhangi birinden vazgeçip başka bir hedef uğruna yapılacak bir fedakarlık kabul edilemez. Bahsedilen hedeflerin başarılı bir şekilde hayata geçirilmesindeki temel sorun, tarım politikasının karşı karşıya olduğu görevlerin doğru bir şekilde tanımlanması ve bu görevlerin yerine getirilmesi için alınacak önlemlerin belirlenmesidir.

Tarım üreticileri için etkin pazar fırsatlarının oluşması açısından fiyat düzenlemesi ve diğer kamu ihale biçimleri gibi tarım sektörünün geleneksel yasal düzenleme yöntemlerinin pratikte uygulanamaması, tarım sektörü konularında ve şu anda ülkemizin öne çıkan alanlarında köylü çiftliklerine bilgi ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanmaması, tekel sorununu daha da karmaşıktırmaktadır.

Bu nedenle, tarım sektöründe fiyatların düzenlenmesi, kamu ihale mekanizmasının oluşturulması, tarım ürünlerinin satışının desteklenmesi ve çiftçilere tarım ürünleri pazarı hakkında bilgi ve danışmanlık hizmetleri sisteminin kurulup geliştirilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin “Gıda Maddeleri Hakkında”, “Düzenlenmiş Fiyatlar Hakkında”, “Devlet Alımları Hakkında” kanunlarına, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun “Fiyatları Devlet Tarafından Düzenlenen Malların (İşler, Hizmetler) Listesi Hakkında” kararına

eklemeler ve değişiklikler yapılması gerektiği söylenebilir. Ayrıca, hükümetin köylü çiftliklerine çeşitli alanlarda bilgi ve danışmanlık hizmetleri sunmasına ilişkin tek bir metodolojik temel içeren kurallar Bakanlar Kurulu tarafından geliştirilmeli ve onaylanmalıdır. Aynı zamanda, tarım sektöründe yasal düzenlemeyi uygulayan mevcut örgütsel ve yönetim sisteminde yapısal değişiklikler yapılması da gereklidir. Bu bağlamda, Tarım Bakanlığı bünyesinde “Tarım Sektörü Bilgi ve Danışmanlık Hizmeti Merkezi” ve “Tarım Piyasası Düzenleme Fonu” gibi yeni devlet yapılarının kurulmasının doğru olacağı söylenebilir (Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İstehsalına Və Emalına Dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016: 73).

Tarım sektöründe yönetimin iyileştirilmesine yönelik tedbirler çerçevesinde gerçekleştirilen değerlendirmeler ve kapsamlı analizler sonucunda, Tarım Bakanlığı tarafından yönetilen ve ekonomik kaydı olan, ancak faaliyetleri pratik olmayan devlet kurumlarının ve işletmelerinin tasfiyesi, ayrıştırılması, yeniden düzenlenmesi ve idareye devredilmesi ile ilgili gereklilikler belirlenmiş ve bu sebeple ilgili öneriler uygun şekilde formüle edilerek sunulmuştur. Stratejik yol haritasının genel amaç ve hedeflerinden biri, Azərbaycan Cumhuriyeti'nde tarım sektörünün yüksek rekabet gücüne ve sürdürülebilir kalkınmasına ulaşmaktır. Bunun için aşağıdaki stratejik hedefler belirlenmiştir:

- Rekabetçi tarımsal üretimin sektör olarak ve bölgesel gelişimi, tarımla uğraşan ekonomik aktörlerin üretim araçlarına, bilgi ve danışmanlık hizmetlerine, iç ve dış pazarlara erişiminin basitleştirilmesi, köylü-çiftçi ortaklıklarının kurulması, tarımsal işletmelerin geliştirilmesi ve tarımsal ürünlerin üretimi ve işlenmesi, tarım sektöründe bilim ve eğitimin geliştirilmesi ile rekabetçi bir tarım sektörünün kurulması,
- Yerel pazarda ithalatın yerine geçen gerekli gıda ürünlerinin özgül ağırlığının artırılması, gıda rezervlerinin oluşturulması ve gıda güvenliğinin güçlendirilmesi,
- Köylerde istihdam potansiyelinin artırılması ve nüfusun sosyal refahının iyileştirilmesi,
- Çevrenin korunması amacıyla iklim değişikliklerine uyum sağlayan bir tarım sektörünün geliştirilmesi, toprak ve su kaynaklarının verimli kullanılması, su ve arazi kullanımında verimliliğin artırılmasına yönelik yüksek teknolojilerin uygulanması yoluyla tarım sektöründe sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması (Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İstehsalına Və Emalına Dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016: 74).

Tarım sektöründe altyapının iyileştirilmesinin yanı sıra, tarım ürünleri üreticisi ve işleyicilerine yönelik devlet yardımları politikasının kalkınma hedefleri çerçevesinde

geliştirilmesi, modern koşullar ve Dünya Ticaret Örgütü'nün gereksinimleriyle orantılı hale getirilmesi de önemlidir. Söz konusu stratejik hedeflere ulaşmak için uygun bir tarım ortamının yaratılmasına yönelik tedbirlerin sürdürülmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, tarım sektöründe lisans, izin ve sertifika verilmesi basitleştirilecek, tekelci eğilimler önlenerek ve tekel karşıtı düzenlemeler güçlendirilecektir. Temel öncelikler arasında, elektronik tarım sisteminin kurulması; kayıt, muhasebe ve istatistik sisteminin iyileştirilmesi de yer alacaktır. Bu çerçevede Arazi Elektronik Kadastro Muhasebe Sistemi oluşturulacak ve "Elektronik Tarım" Bilgi Sistemi inşa edilecektir (Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İstehsalına Və Emalına Dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016: 74).

Tarım sektörünün yasal düzenleyici kurumlarının kapasitesinin daha da artırılması önceliğinin uygulanması, Tarım Bakanlığı ve ona bağlı kamu kurumlarının stratejik kalkınma planının gerçekleştirilmesine ve bakanlığın bölge ofislerinin kapasitesinin artırılmasına yardımcı olacaktır.

4.1.6. Azərbaycan'da Organik Tarım

Organik gıda ürünlerinin üretiminde hormon ve gübreler nadiren kullanıldığından, toprağın mineral zenginliği ana koşullardan biri olarak kabul edilir. Bu nedenle, organik gıda ürünleri, daha az mineral ve gübre içeren toprakta yetişen ürünlere göre daha lezzetlidir. Organik gıda ürünlerinin yetiştirildiği tarım alanları, çevreye daha faydalı olarak değerlendirilmektedir. Bu tür tarlalarda toprak verimliliği artar, erozyon azalır, su tasarrufu sağlanır ve çevre kirliliği azalır. Pestisit kullanmayan mahsuller, kuşlar ve hayvanlar da dahil olmak üzere çevrede yaşayan insanlar için daha güvenli kabul edilir.

Organik tarım ürünlerinin üretimiyle ilgili bilimsel literatürde yer alan temel kavramlar, bu alanda yapılan araştırmalar açısından önemlidir. Süpermarketlerdeki gıda ürünlerinin etiketlerinde "canlı", "doğal", "köy", "çiftçi" gibi kelimelerle sıkça karşılaşırız. Ancak bunları modern pazarlama stratejileri olarak değerlendirmek daha doğru olur. Gelişmiş ülkelerde bu tür konular sıkı bir şekilde düzenlenmiştir. Batılı ülkelerdeki marketlerde genellikle "EKO" ve "Organik" markaları daha yaygın olarak bulunmaktadır. Ekolojik tarım ürünlerinin üretimi alanındaki temel kavramlar şunlardır (Abbasov, 2020: 54).

Organik tarım ürünleri, çevre dostu ürünlerin bir kısmını oluşturmaktadır. Bu, yalnızca doğrudan tarım ve hayvancılık ürünleri (et, süt, yumurta) için geçerlidir. Organik tarım ürünleri kavramı, gübre, tarım ilacı ve kimyasal yem katkı maddelerinden vazgeçilerek üretilen sorumlu tarım ve hayvancılığı kapsamaktadır.

Ekolojik olarak temiz gıda ürünleri, yalnızca organik tarım ürünlerinin ekolojik koşullarda işlenmesiyle elde edilir. Organik tarım ürünlerinin ekolojik olarak temiz koşullarda işlenmesi, belirli gerekliliklere uyum gerektirir. Bu gereklilikler, zararsız üretim süreçleri, temiz su kullanımı, tarım ürünlerinin zararlı kimyasal maddeler kullanılmadan işlenmesi ve çevre dostu ambalaj malzemeleriyle ilgilidir.

Organik tarım, ekosistemi bir bütün olarak dengelemeyi, biyokimyasal döngülerdeki zararlı unsurların etkilerini nötralize etmeyi amaçlamaktadır. Organik tarımın uzun vadede, yalnızca belirli bir nesne ölçeğinde değil, bir bütün olarak gezegenin gelişimi ve insan sağlığına hizmet eden toprak, bitki ve hayvanların biyolojik aktivitelerinin zararsız döngüsünü belirlemesi beklenir.

2008 yılında Azerbaycan'da "Ekolojik Tarıma Dair" özel bir yasa kabul edilmiştir. Bu kavram, mevcut mevzuatta "organik tarım" olarak yer almakta, günlük konuşma dilinde ise "organik" olarak kullanılmaktadır. 2008'den itibaren "ekolojik olarak temiz" kavramı, "organik" veya "biyolojik" kavramlarıyla eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. "Ekolojik Tarım Kanunu", ekolojik tarımın genel ilkelerini, devlet düzenlemesini, ekolojik tarım gerekliliklerini, ekolojik tarıma geçiş sürecini, ekolojik tarım ve gıda ürünlerinin ithalatı, ihracatı gibi sorunları geniş çapta yansıtmaktadır (Ekoloji Temiz Kənd Təsərrüfatı Haqqında Kanun, 2008).

4.2. Türkiye’de Sürdürülebilir Tarım

Tarım, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan önemli bir sektörüdür. Ülkenin tarım sektörü, istihdam sağlama, gıda üretimi, dış ticaret ve ekonomiye katkı gibi birçok açıdan büyük öneme sahiptir. Bu nedenle sürdürülebilir tarım, Türkiye için stratejik bir konu olup, sektörün sağlıklı ve dengeli bir şekilde gelişmesini sağlamak amacıyla ele alınmalıdır. Tarım, Türkiye'de sosyoekonomik pek çok faktörü etkileyen bir sektördür. Ülke nüfusunun önemli bir kesimi tarımla uğraşmakta ve geçimini bu sektörden sağlamaktadır. Tarım sektörü, gıda güvenliği, milli gelirin artırılması, cari açığın azaltılması ve kırsal kalkınma gibi konularda oldukça önemli bir role sahiptir. Türkiye'nin tarımsal üretimi ve verimliliği, ekonomik büyüme ve kalkınma için stratejik bir öneme sahiptir.

Sürdürülebilir tarım, doğal kaynakları koruma, toprak verimliliğini artırma, ekosistemleri dengeleme, çevresel etkileri azaltma ve gelecek nesillere sağlıklı bir çevre bırakma amacıyla tarım faaliyetlerinin sürdürülmesidir. Bu yaklaşım, kimyasal gübre ve pestisit kullanımını azaltarak, biyolojik çeşitliliği destekleyerek, toprak sağlığını koruyarak ve su kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak sürdürülebilir bir tarım sistemi

oluşturmayı hedeflemektedir. Sürdürülebilir tarım, hem çevresel hem de ekonomik olarak verimli tarımsal üretim sağlamayı ve tarımsal faaliyetlerin insan sağlığına zarar vermeden devam etmesini amaçlamaktadır. Türkiye'de sürdürülebilir tarım, ekonomik büyümeyi desteklemek ve çevresel ile sosyal etkileri minimize etmek için tarım uygulamalarını dengeli bir şekilde yönetmeyi amaçlar. Bu, verimliliği artırmak, doğal kaynakları korumak, biyoçeşitliliği desteklemek ve toplumun refahını artırmak için çeşitli stratejilerin kullanılmasını içerir (Kuşat, 2013: 4898).

Sürdürülebilir tarım uygulamaları arasında su ve toprak yönetimi, entegre zararlı mücadele yöntemleri, organik tarım, doğal kaynakların korunması, çiftlik atıklarının yönetimi ve yerel toplulukların katılımı gibi çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Türkiye'nin tarım sektöründe sürdürülebilirliği desteklemek amacıyla birçok politika ve program mevcuttur. Bu politikalar, su kaynaklarının etkin kullanımını teşvik etmek, toprak erozyonunu önlemek, biyogüvenliği sağlamak, organik tarımı desteklemek ve çiftçilere teknik destek sunmak gibi alanları kapsamaktadır. Türkiye'de sürdürülebilir tarım, hem ekonomik kalkınmayı hem de çevresel sürdürülebilirliği sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Sürdürülebilir tarım uygulamaları, doğal kaynakların verimli ve dengeli bir şekilde kullanılmasını, tarım alanlarının korunmasını, çiftçilerin gelirlerinin artırılmasını ve toplum sağlığının korunmasını hedeflemektedir. Organik tarım, toprak, su ve biyoçeşitliliği korunmasına yardımcı olurken kimyasal kullanımı azaltılmasına da katkı sağlar. Devlet teşvikleri ve çiftçilere yönelik eğitim programları ile organik tarımın yaygınlaştırılması önemlidir. Türkiye'de tarımda önemli bir sorun, su kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmamasıdır. Bu sorunun çözülmesi için daha etkili sulama teknikleri geliştirilmesi ve su kaynaklarının korunması amacıyla su yönetimi politikalarının güçlendirilmesi gerekmektedir (Tıraş, 2012: 57).

Çiftliklerde yalnızca tek bir ürün yetiştirilmek yerine çeşitlendirme yapılması, toprak verimliliğini artırabilir ve ekosistem çeşitliliğini destekleyebilir. Entegre tarım uygulamalarıyla zararlı böceklerle mücadelede kimyasal kullanımı da azaltılabilir. Çiftçilere sürdürülebilir tarım teknikleri konusunda eğitim verilmesi ve bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmesi oldukça önemlidir. Bu şekilde, çiftçiler çevre dostu uygulamaları benimseyerek daha sürdürülebilir bir tarım modeline geçebilirler. Devletin sürdürülebilir tarımı teşvik etmek amacıyla sağladığı desteklerin artırılması ve bu desteklerin doğru bir şekilde kullanılmasının denetlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, çevresel etkileri azaltan tarım uygulamalarına yönelik teşviklerin verilmesi önem taşımaktadır. Türkiye'de tarımsal sulama büyük ölçüde sulama kanalları ve barajlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Ancak, bu su kaynaklarının sürdürülebilirliği, iklim

değişikliği gibi faktörlerle tehdit altındadır. Bu nedenle su verimliliğinin artırılması ve suyun dengeli bir şekilde kullanımı teşvik edilmelidir (Turhan, 2005: 13).

Toprağın verimliliğini korumak için erozyonla mücadele, toprak tuzlanması ve kimyasal kirliliğin önlenmesi gibi önlemler alınmalıdır. Organik tarım ve doğal gübrelerin kullanımı teşvik edilmelidir. Tek tip tarım yerine çeşitlendirilmiş tarım modelleri tercih edilmelidir. Bu, biyolojik çeşitliliği artırır ve zararlılara karşı dayanıklılığı sağlar. İklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkileri göz önünde bulundurularak uyum stratejileri geliştirilmelidir. Daha dayanıklı bitki türlerinin yetiştirilmesi ve su yönetimi stratejilerinin iyileştirilmesi bu bağlamda önemlidir.

Tarımda enerji kullanımının azaltılması için yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar teşvik edilmelidir. Güneş enerjisi ve rüzgar enerjisi gibi kaynaklar, sulama sistemleri ve tarımsal işlemlerde kullanılabilir. Türkiye'de sürdürülebilir tarım, doğal kaynakları koruyan, kimyasal gübre ve ilaç kullanımını azaltan ve biyolojik çeşitliliği destekleyen tarım uygulamalarını kapsar. Sürdürülebilir tarım, çevresel, ekonomik ve sosyal açılardan dengeli bir yaklaşımı benimser ve tarım faaliyetlerinin uzun vadeli devamlılığını sağlar. Bu yaklaşım, toprak erozyonunu kontrol eder, su kaynaklarının korunmasına odaklanır, doğal kaynakları verimli bir şekilde kullanır ve biyolojik çeşitliliği teşvik eder (Turhan, 2005: 20).

Türkiye'de sürdürülebilir tarımın bir parçası olarak doğal kaynakların korunması büyük önem taşır. Bu, tarım faaliyetlerinin doğal çevreye minimal zarar vermesini ve doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını içerir. Bu amaçla tarım uygulamaları, erozyon kontrolü için toprak işleme tekniklerini ve tarım alanlarının düzenlenmesini kapsar. Ayrıca, su kaynaklarının korunması için sulama sistemlerinin etkin kullanımı ve su tasarrufu yöntemlerinin uygulanması da doğal kaynakların korunmasına katkı sağlar. Türkiye'de sürdürülebilir tarımın bir diğer önemli unsuru, kimyasal gübre ve ilaç kullanımının azaltılmasıdır. Bu amaçla, organik tarım teknikleri ve entegre zararlı kontrolü gibi alternatif yöntemler tercih edilir. Organik gübrelerin kullanımı, toprak verimliliğini artırırken, doğal kaynakların korunmasına da katkı sağlar. Ayrıca, entegre zararlı kontrolü yöntemleri, zararlıları biyolojik, kültürel ve fiziksel yöntemlerle kontrol etmeyi hedefler; böylece kimyasal ilaç kullanımını azaltır (Demirci vb., 2002: 28).

Türkiye'de sürdürülebilir tarımın bir diğer hedefi, biyolojik çeşitliliğin desteklenmesidir. Biyolojik çeşitlilik, tarımsal ekosistemlerin sağlıklı ve dengeli olması için önemlidir. Bu nedenle, sürdürülebilir tarım uygulamaları, doğal yaşam alanlarının korunmasını ve teşvik edilmesini içerir. Tarım alanlarında çeşitli bitki ve hayvan

türlerinin bulunması, ekosistemlerin dengeye ulaşmasını sağlar. Ayrıca, biyolojik çeşitlilik, tozlaşma ve böcek kontrolü gibi ekosistem hizmetlerinin sağlanmasına da katkıda bulunur. Türkiye'de tarım sektörü, ülkenin önemli bir ekonomik faaliyetidir. Tarım, Türkiye'nin toplam yüzölçümünün yaklaşık %30'unu kaplamaktadır. Tarım sektörü, birçok insanın geçimini sağladığı ve istihdam yarattığı bir sektördür. Türkiye'de tarım, genellikle küçük ve orta ölçekli çiftlikler tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle, tarım alanlarının dağılımı oldukça çeşitlidir. Ülkenin farklı bölgelerinde tahıl, meyve, sebze, hayvancılık gibi çeşitli tarım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Tarım sektöründe üretim ve verimlilik de önemli bir konudur. Türkiye, tarımsal üretim açısından kendine yeterli bir ülke olup, tarım ürünleri ihracatında da önemli bir rol oynamaktadır (Demiryürek, 2011: 27).

Türkiye'de tarım alanlarının dağılımı, coğrafi özelliklere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi, tarım alanlarının yoğun olduğu bölgelerdir. Bu bölgelerde tahıl üretimi ve hayvancılık ön plana çıkmaktadır. Karadeniz Bölgesi aynı zamanda narenciye üretimi için de uygun bir iklim ve toprak yapısına sahiptir. Marmara Bölgesi ise sebze ve meyve üretimiyle önemli bir tarım alanıdır. Ancak tarım alanlarının dağılımında dikkat edilmesi gereken en önemli faktör, su kaynaklarının yeterliliği ve iklim koşullarının uygunluğudur. Türkiye'de tarım sektörü, modern tarım tekniklerini kullanarak üretim ve verimliliği artırmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Tarım sektöründe kullanılan gübreleme, sulama ve toprak işleme teknikleri düzenli bir şekilde uygulanmaktadır. Tarımsal üretimde kaliteli tohumlar ve doğru gübre kullanımı gibi faktörler de verimliliği artırmaktadır. Türkiye, tarım sektöründe sürekli gelişim gösteren bir ülke olup, tarımsal üretimde önemli başarılarla imza atmaktadır (Erkoyuncu, 2008: 96).

Türkiye'de tarım politikaları, tarım sektörünün sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik olarak belirlenmektedir. Devlet tarafından tarımsal desteklemeler ve teşvikler sağlanmaktadır. Tarım politikaları, üreticiyi desteklemek, tarım ürünlerinin pazarlanmasını kolaylaştırmak ve tarım sektörünün rekabet gücünü artırmak gibi hedefler doğrultusunda şekillendirilmektedir. Ayrıca, tarımsal araştırma ve geliştirme faaliyetleri de tarım politikalarının önemli bir parçasıdır. Tarım politikaları sayesinde tarım sektörü sürdürülebilir bir şekilde gelişmekte ve katma değer yaratmaktadır. Ülkemizin tarım sektörü, ekonomik büyümenin yanı sıra çevresel ve sosyal etkileri de içeren sürdürülebilir tarım uygulamalarına ihtiyaç duymaktadır. Sürdürülebilir tarım, tarım faaliyetlerinin doğal kaynakları koruyarak çevresel etkileri minimize etmesini, toplumun sosyal refahını artırmasını ve ekonomik olarak sürdürülebilirliği sağlamasını

amaçlamaktadır. Bu gereklilik, toprak erozyonu, su kıtlığı ve biyoçeşitlilik kaybı gibi çevresel sorunlarla mücadeleyi ve çiftçilerin gelir seviyelerini artırmayı hedeflemektedir (Eryılmaz ve Kılıç, 2018: 124).

Sürdürülebilir tarımın çevresel etkileri oldukça önemli bir konudur. Geleneksel tarım yöntemleri, toprak erozyonuna, su kirliliğine, zararlı böceklerin artmasına ve tarımsal alanlardaki biyoçeşitlilik kaybına yol açabilir. Sürdürülebilir tarımın uygulanması ise toprak sağlığını koruyarak erozyon riskini azaltır, zararlı böceklerle biyolojik olarak mücadele eder ve tarımsal alanlardaki biyoçeşitliliği destekler. Bu sayede, doğal kaynaklarımızı korur ve gelecek nesillere daha sağlıklı bir çevre bırakmış oluruz. Sürdürülebilir tarımın sosyal etkileri de göz ardı edilmemelidir. Sürdürülebilir tarım uygulamaları, çiftçilere daha iyi yaşam koşulları sunarak toplumun sosyal refahını artırır. Ayrıca, bu uygulamalar yerel ekonominin güçlenmesine ve istihdamın artmasına da katkı sağlar. Sürdürülebilir tarım aynı zamanda sağlıklı ve güvenilir gıda üretimiyle tüketici memnuniyetini artırır ve toplumdaki sağlık sorunlarının azalmasına katkıda bulunur. Bu sayede, toplumun genel refah seviyesi yükselir ve sürdürülebilir bir tarım sistemi oluşturulmuş olur (Hasdemir, 2011: 89).

Sürdürülebilir tarımın ekonomik etkileri, tarım sektörü ve ülke ekonomisi için önemlidir. Sürdürülebilir tarım uygulamaları, çiftçilerin gelir seviyelerini artırır ve tarımsal üretimin kalitesini yükselterek pazar erişimini güçlendirir. Ayrıca, verimli kaynak kullanımı ve çevre dostu yaklaşımlar sayesinde girdi maliyetleri azalır. Sürdürülebilir tarımın ekonomiye katkısı, tarımsal büyümeyi teşvik eder, ticaret dengesini sağlar ve ülkenin dışa bağımlılığını azaltır. Bu şekilde, sürdürülebilir tarım sektörü hem çiftçilerin hem de ülkenin ekonomik refahını artırır.

4.2.1. Genel Hatlarıyla Türkiye’de Sürdürülebilir Tarımın Gelişimi

Türkiye’de sürdürülebilir tarımın gelişimi son yıllarda artan bir öneme sahip olmuştur. Türkiye, tarımsal politikalarıyla sürdürülebilir tarımı teşvik etmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı’nın çeşitli destek programları ve teşviklerle çiftçilere sürdürülebilir tarım uygulamalarını benimsemeleri için destek vermesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, çevre koruma yasaları ve tarım uygulamalarını düzenleyen mevzuatın geliştirilmesiyle sürdürülebilir tarımın önemi vurgulanmıştır. Tarım sektöründeki paydaşların sürdürülebilir tarımın faydaları konusunda bilinçlenmesi gerekmektedir. Çiftçilere yönelik eğitim programları ve danışmanlık hizmetleri, sürdürülebilir tarım uygulamalarını benimsemelerine yardımcı olabilir. Tarımsal teknolojiye gelişmeler, sürdürülebilir tarımın yaygınlaşmasını desteklemektedir. Daha verimli sulama

sistemleri, doğal zararlıları kontrol etmek için biyolojik mücadele yöntemleri ve akıllı tarım uygulamaları gibi teknolojiler, çevresel etkileri azaltarak sürdürülebilir tarımı desteklemektedir (Kaypak, 2013: 19).

İklim değişikliği ve çevresel sorunlar, sürdürülebilir tarımın önemini artırmıştır. Kuraklık, erozyon ve toprak tuzlanması gibi sorunlarla başa çıkmak için sürdürülebilir tarım uygulamaları giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Tüketicilerin sağlıklı ve çevre dostu ürünlere olan talebi, sürdürülebilir tarımın gelişimini teşvik etmektedir. Organik tarım ürünleri ve yerel ürünlerin popülaritesi artarken, çiftçiler de bu talebi karşılamak için sürdürülebilir tarım uygulamalarına yönelmektedir. Türkiye hükümeti, tarımsal sürdürülebilirlik konusunda çeşitli politikalar ve destekler geliştirmiştir. Tarımsal politika ve yönetimde sürdürülebilirlik ilkelerinin entegre edilmesi için çaba sarf edilmiştir (Rehber, 1991: 154).

Tarımsal teknoloji ve yenilikler, verimliliği artırırken doğal kaynakların daha etkin kullanılmasına olanak sağlamıştır. Sulama sistemleri, bitki koruma yöntemleri ve verimliliği artıran tarım makineleri gibi alanlarda teknolojik ilerlemeler kaydedilmiştir. Tarım sektöründeki paydaşlar arasında sürdürülebilir tarımın önemi konusunda farkındalık artırılmıştır. Çiftçilere yönelik eğitim programları ve bilinçlendirme faaliyetleri düzenlenmiştir. Türkiye'de organik tarımın yaygınlaşmasıyla birlikte, kimyasal gübre ve pestisit kullanımının azaltılması hedeflenmiştir. Organik tarımın teşvik edilmesiyle çevresel etkilerin azaltılması ve sağlıklı gıda üretimi desteklenmektedir. Türkiye'de sulama sistemlerinin modernizasyonu ve su kaynaklarının etkin kullanımını sağlayacak projeler hayata geçirilmiştir. Bu projeler, tarımsal sulamanın daha verimli ve sürdürülebilir hale gelmesini sağlamaktadır (Özertan, 2013: 19).

Türkiye'de tarımın, iklim değişikliği etkilerine karşı dayanıklı hale getirilmesi için çalışmalar yürütülmektedir. İklim değişikliğiyle mücadele stratejileri, tarımın sürdürülebilirliğini desteklemek amacıyla geliştirilmektedir. Sürdürülebilir tarımın hedefleri; doğal kaynakların korunması, biyolojik çeşitliliğin desteklenmesi ve iklim değişikliğiyle uyumlu tarım uygulamalarını içermektedir. Bu hedefler, tarım faaliyetlerinin çevreye olan etkilerini minimize etmeyi ve uzun vadeli sürdürülebilirliği sağlamayı amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra, tarımsal üretimin verimli ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi, besin güvencesinin sağlanması ve çiftçilerin gelir düzeyinin artırılması da hedefler arasındadır. Doğal kaynakların korunması, sürdürülebilir tarımın önemli bir hedefidir. Bu kapsamda su kaynaklarının etkin kullanımı, erozyon kontrolü, toprak verimliliğinin korunması ve tarımsal atıkların yönetimi gibi konular büyük önem

taşımaktadır. Su yönetimi stratejileriyle tarımsal sulamanın etkinleştirilmesi, su tasarrufu sağlanması ve su kirliliğinin önlenmesi hedeflenmektedir. Aynı zamanda, erozyonla mücadele ve toprak erozyonunu önleyici tedbirlerin alınmasıyla tarım alanlarının sürdürülebilirliği desteklenmektedir.

Biyolojik çeşitliliğin desteklenmesi, sürdürülebilir tarımın bir diğer önemli hedefidir. Tarım faaliyetlerinin biyolojik çeşitlilik üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması ve biyolojik çeşitliliği artırıcı uygulamaların sağlanması hedeflenmektedir. Bunun için agroekolojik yöntemlerin kullanılması, çeşitli tohumların ve yerel bitki türlerinin korunması ve kullanılması, biyolojik mücadele tekniklerinin tercih edilmesi gibi önlemler alınmaktadır. Bu sayede tarım alanlarındaki biyolojik çeşitlilik korunarak ekosistemlerin dengesi sağlanmaktadır.

İklim değişikliğiyle uyumlu tarım uygulamaları, sürdürülebilir tarımın hedefleri arasında yer almaktadır. İklim değişikliği etkilerinin azaltılması ve tarımsal üretimin iklim değişikliğine dayanıklı hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için su yönetiminin iyileştirilmesi, su kaynaklarının korunması, tür ve çeşitlilik adaptasyonu, iklim dostu tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması gibi adımlar atılmaktadır. İklim değişikliğiyle uyumlu tarım uygulamaları sayesinde, tarım sektörü iklim değişikliği risklerine daha dirençli hale gelmekte ve sürdürülebilir bir tarım sistemi oluşturulmaktadır (İklim Değişikliğinin Tarım ve Gıda Üretimine Etkisi ve 2021 Orman Yangınları, 2021: 3).

Türkiye'de sürdürülebilir tarımın gelişimi, tarım sektöründe yapılan politika yönlendirmeleri ve uygulamalarının bir sonucudur. Bu gelişimde çevresel, ekonomik ve sosyal faktörler göz önünde bulundurulmaktadır. Sürdürülebilir tarım, üretimin çevreye zarar vermeden gerçekleştirilmesini ve doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Tarımda kimyasal gübre ve zirai ilaç kullanımının azaltılması, organik tarımın yaygınlaşması, su kaynaklarının verimli kullanımı gibi politikalar, sürdürülebilir tarımın gelişimine katkı sağlamaktadır.

Türkiye'de sürdürülebilir tarımın gelişimi için uygulanan politikalar arasında organik tarıma teşvik sağlamak, çevre dostu tarım uygulamalarını yaygınlaştırmak ve kimyasal kullanımını azaltmak gibi önemli adımlar bulunmaktadır. Tarım politikalarıyla çiftçilere eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunulmakta, organik tarım sertifikasyon süreci kolaylaştırılmaktadır. Ayrıca, tarım alanlarının sürdürülebilir kullanımını sağlamak amacıyla tarımsal sulama sistemlerinin modernleştirilmesi ve su kaynaklarının etkin bir şekilde yönetilmesi gibi politikalar da hayata geçirilmektedir.

Türkiye'de organik tarımın yaygınlaşması, sürdürülebilir tarım için önemli bir adımdır. Organik tarım, doğal kaynakların korunmasını, çevre dostu tarım uygulamalarının benimsenmesini ve kimyasal kullanımının azaltılmasını hedeflemektedir. Bu kapsamda, organik tarımda kullanılan gübrelerin ve zirai ilaçların organik sertifikalara sahip olması gerekmektedir. Tarım politikalarıyla organik tarımın yaygınlaştırılması için çiftçilere teşvikler sağlanmakta, organik tarımın pazarlanması ve satışı desteklenmektedir. Bu sayede Türkiye'de organik tarımın yaygınlaşması ve sürdürülebilir tarımın gelişimi sağlanmaktadır.

Türkiye'de sürdürülebilir tarımın gelişimi için verimlilik artışı ve teknolojik gelişmeler büyük önem taşımaktadır. Tarım sektöründe kullanılan modern tarım teknikleri, tarım makinelerinin etkin kullanımı ve tarımda dijitalleşme gibi faktörler verimliliği artırmaktadır. Bunun yanı sıra, yeni tarım teknolojileri ve uygulamalarıyla sulama sistemlerinin iyileştirilmesi, bitki besleme yöntemlerinin optimize edilmesi gibi çalışmalar da verimlilik artışına katkı sağlamaktadır. Bu şekilde, Türkiye'de sürdürülebilir tarım gelişiminin temel taşları olan verimlilik artışı ve teknolojik gelişmeler gerçekleştirilmektedir (Rehber, 1991: 140).

4.2.2. Türkiye’de Tarım Sektörünün Özı ve Görevleri

Türkiye'de tarım sektörü büyük bir öneme sahiptir. Gıda üretimi açısından oldukça zengin bir ülke olan Türkiye, tarım sektörü sayesinde gıda ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılayabilmektedir. Tarım sektörü aynı zamanda istihdam olanaklarının genişlemesinde önemli bir rol oynamaktadır. Tarımsal faaliyetlerle uğraşan köylüler, çiftçiler ve tarıma dayalı sanayi sektörleri sayesinde birçok kişiye iş imkânı sağlanmaktadır. Tarım sektörü, ekonomik büyüme ve dış ticaret açısından da kritik bir öneme sahiptir. Tarım ürünlerinin ihracatı, ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Türkiye, gıda üretimi açısından güçlü bir ülke konumundadır. Tarım sektörü, çeşitli iklim bölgelerine sahip olan Türkiye'de farklı bölgelerde pek çok tarım ürününün yetiştirilmesine olanak tanımaktadır. Buğday, mısır, pirinç, şeker pancarı, ayçiçeğı ve zeytin gibi temel tarım ürünleri Türkiye'de yaygın olarak üretilmektedir. Ayrıca meyve ve sebze üretimi de önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin farklı bölgelerinde yetişen çeşitli meyve ve sebzeler, yerel ve uluslararası pazarlara ihraç edilmektedir (Merdan, 2024: 49).

Tarım sektörü, Türkiye'de geniş istihdam olanakları sağlayan önemli bir sektördür. Köylerde yaşayan ve tarımla uğraşan insanlar, tarım sektöründe istihdam edilen büyük bir nüfusu oluştururlar. Çiftçilik faaliyetleri çerçevesinde tarım arazilerinin

işlenmesi, hayvancılık ve seracılık gibi alanlarda çalışma imkânları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, tarım sektörünün çeşitli aşamalarında faaliyet gösteren tarım makine ve ekipmanları üretimi, tarım ilaçları ile gübrelerin üretimi ve dağıtımı gibi alanlarda da çok sayıda kişi istihdam edilmektedir. Türkiye'de tarım sektörü, ekonomik büyüme ve dış ticaret açısından önemli bir rol oynamaktadır. Tarım ürünleri, Türkiye'nin en önemli ihracat kalemlerinden biridir. Özellikle hububat, meyve, sebze, tekstil ve tarım ürünleri ihracatı, ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin tarım ürünleri dünya genelinde talep görmekte ve birçok ülkeye ihraç edilmektedir. Aynı zamanda, tarım sektörü, ülkenin kendi gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve dışa bağımlılığı azaltması açısından da büyük önem taşımaktadır. Tarım sektöründe teknolojinin rolü, süreçlerin otomasyonu, verimlilik artışı ve kaynak kullanımının optimize edilmesi gibi alanlarda belirleyici bir etkiye sahiptir. İleri tarım makineleri ve robotik sistemler, tarım işlemlerinin hızlanmasını ve insan gücü ihtiyacının azalmasını sağlamaktadır. Yeni teknolojiler sayesinde hassas tarım uygulamaları yaygınlaşmaktadır. Bu uygulamalar, tarım arazilerinin daha etkin şekilde yönetilmesini ve verimliliğin artmasını hedeflemektedir. Ayrıca, tarımsal verimlilik ve sürdürülebilirlik açısından da önemli bir rol oynamaktadır (Güler ve Kara, 2005: 111).

Tarım için geliştirilen yeni teknolojiler, sektörde verimlilik, kalite ve sürdürülebilirlik gibi önemli alanlarda iyileştirmeler sağlamaktadır. Uzaktan algılama teknikleri ve dronlar, tarım arazilerinin izlenmesi ve analiz edilmesinde kullanılmaktadır. İleri tarım makineleri ve ekipmanları, tarımsal işlemleri otomatikleştirerek verimliliği artırmaktadır. Biyoteknoloji alanındaki gelişmeler, bitki verimliliği, hastalık direnci ve kalite açısından yeni fırsatlar sunmaktadır. Yeni teknolojilerin tarım sektöründe yaygınlaşması, üretim sistemlerinin modernize edilmesine ve daha sürdürülebilir bir tarımın mümkün olmasına katkı sağlamaktadır. Tarım sektöründe verimlilik ve sürdürülebilirlik, tarımsal faaliyetlerin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesini ve doğal kaynakların korunmasını hedeflemektedir (Çilesiz ve Karaköy, 2022: 5-6).

Teknolojinin kullanımıyla birlikte tarım işlemlerinin verimliliği artmakta ve kaynak kullanımı optimize edilmektedir. İleri tarım makineleri ve akıllı tarım teknikleri, tarım arazilerinin daha etkin şekilde işlenmesini ve üretim kapasitesinin artmasını sağlamaktadır. Sürdürülebilir tarım uygulamaları ise doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını ve çevresel etkilerin minimize edilmesini hedeflemektedir. Bu şekilde, tarım sektörü hem verimlilik açısından güçlü bir yapıya kavuşmakta hem de çevreye duyarlı bir şekilde faaliyet göstermektedir.

Tarım sektöründe elde edilen verilerin analizi ve yönetimi, daha etkin kararlar alınmasını ve tarım faaliyetlerinin optimize edilmesini sağlamaktadır. Tarımsal sensörler ve otomatik veri toplama sistemleri, tarımsal verilerin sürekli olarak izlenmesine ve kaydedilmesine olanak sağlamaktadır. Bu veriler, tarım arazilerinin iklim, toprak ve bitki sağlığı gibi önemli faktörler açısından analiz edilmesini mümkün kılmaktadır. Tarım verilerinin analizi, tarımsal üretim süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına ve iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, tarım verileri doğrultusunda tarım politikalarının belirlenmesi ve kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesi de mümkün olmaktadır. Türkiye'deki tarım sektörü, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısında önemli bir yere sahiptir. Tarım sektörü, Türkiye'nin en önemli ve geleneksel sektörlerinden biri olup, ülkenin GSYH 'sına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Yavuz, 2005: 9).

Tarım sektörü, temel gıda maddelerinin üretimi için önemli bir rol oynamaktadır. Buğday, mısır, pirinç, sebze, meyve, süt, et ve bal gibi birçok gıda maddesi Türkiye'de tarım yoluyla üretilmektedir. Türkiye'deki tarım sektörü, kırsal kesimde önemli bir istihdam kaynağıdır. Köylerde yaşayan insanların büyük bir kısmı tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım, özellikle tarım işçiliği ve küçük çiftçilik yoluyla birçok insan için geçim kaynağıdır. Türkiye, tarım ürünleri ihracatıyla önemli dış gelir elde etmektedir. Tarım ürünleri, Türkiye'nin dış ticaret dengesinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle fındık, üzüm, zeytin, pamuk, hububat ve diğer tarım ürünleri ihracatında Türkiye önemli bir konumdadır. Tarım sektörü, ülke nüfusunun gıda ihtiyacını karşılayarak gıda güvenliğini sağlar. Aynı zamanda, tarım sektörü, çeşitli besin maddelerinin üretilmesiyle sağlıklı bir beslenme için gerekli olan çeşitliliği de temin etmektedir. Tarım sektörü, kırsal alanların kalkınması için önemli bir araçtır. Tarım politikaları, kırsal alanda yaşayan insanların gelir düzeyini artırmak ve yaşam standartlarını yükseltmek için tasarlanmıştır. Tarım sektörü, doğal kaynakların (toprak, su, biyoçeşitlilik) sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamak için önemlidir. Tarım politikaları, toprak erozyonu, su kirliliği gibi çevresel sorunları önlemeye yönelik olarak oluşturulmaktadır (Bashimov, 2017: 324).

Tarım sektörü, gıda maddelerinin üretimini sağlar. Bu, tahıllar, sebzeler, meyveler, et, süt ürünleri ve diğer temel gıda maddelerini içerir. Gıda üretimi, nüfusun beslenme ihtiyaçlarını karşılar ve gıda güvenliğini sağlar. Türkiye'deki tarım sektörü, kırsal alanlarda önemli bir istihdam kaynağıdır. Tarım işletmeleri, çiftçilik faaliyetleri, tarım işçiliği ve ilgili endüstrilerde birçok kişiye iş imkanı sunar. Tarım sektörü, milli gelirin bir parçası olarak ekonomiye önemli bir katkıda bulunur. Tarım ürünlerinin

üretimi, iç talebi karşılamakla kalmaz, aynı zamanda dış ticarete de önemli bir role sahiptir. Tarım ürünlerinin ihracatı, ülkenin döviz kazanmasına ve dış ticaret dengesine katkıda bulunur. Tarım, kırsal alanların ekonomik ve sosyal kalkınmasında önemli bir rol oynar. Tarım sektöründeki yatırımlar ve gelişmeler, kırsal kesimde yaşayan insanların yaşam standartlarını iyileştirir, altyapıyı güçlendirir ve toplumun refahını artırır (Günaydın, 2006: 22).

Tarım, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik etmelidir. Toprak, su ve biyolojik çeşitliliğin korunması, tarımın uzun vadeli sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir. Çiftçilerin ve yetiştiricilerin bu kaynakları korumaya odaklanması, gelecek nesillere verimli tarım toprakları ve sağlıklı ekosistemler bırakılmasını sağlar. Tarım sektörü, teknolojik gelişmelerden ve yeniliklerden faydalanarak verimliliği artırmalıdır. Modern tarım teknikleri, genetik mühendislik, sulama sistemleri ve diğer yenilikler, tarımın daha verimli ve sürdürülebilir hale gelmesine yardımcı olabilir.

4.2.3. Türkiye’de Tarım Sektörünün Ekonomik Gelişiminin Mevcut Durumu

Türkiye’de tarım sektörünün ekonomik durumu, ülkenin ekonomik büyümesi, dış ticaret dengesi, istihdam ve gelir dağılımı gibi faktörlerle yakından ilişkilidir. Tarım sektörü, GSYİH içindeki payını sürekli olarak azaltmış olsa da hala Türkiye'nin önemli bir ekonomik sektörüdür ve istihdamın büyük bir kısmını sağlamaktadır. Tarım, özellikle kırsal kesimde yaşayan insanlar için temel geçim kaynağıdır. Tarım sektöründe teknolojik ve yönetsel yeniliklerin benimsenmesiyle verimlilik artmıştır. Daha etkili sulama sistemleri, modern tarım makineleri ve bitki koruma yöntemleri gibi faktörler, tarımsal üretimde artış sağlamıştır. Türkiye, tarım ürünleri ihracatında önemli bir aktördür. Ancak, tarım ürünleri ithalatı da oldukça yüksektir. Son yıllarda tarım ürünleri ticaretinde dış ticaret açığı, genellikle ithalatın fazla olması nedeniyle devam etmektedir (Balkanlı, 2002: 149-154). Türkiye hükümeti, tarım sektörünü desteklemek amacıyla çeşitli politika ve destekler sunmaktadır. Tarımsal destekler, çiftçilere maliyetleri azaltmak, üretimi teşvik etmek ve gelirlerini artırmak için sağlanmaktadır.

Türkiye’de tarım sektörü, iklim değişikliğinin etkilerinden olumsuz yönde etkilenmektedir. Artan sıcaklık, kuraklık ve sel gibi olaylar tarımsal üretimi etkileyebilir ve verimliliği azaltabilir. Türkiye’nin tarım sektöründe organik tarım, sürdürülebilir tarım ve yöresel ürünler gibi yeni trendlere yönelik talep artmaktadır. Bu, tarım sektöründe yeni pazar fırsatları yaratabilir ve çiftçilere alternatif gelir kaynakları sunabilir. Türkiye’de tarım sektörünün GSYİH içindeki payı zaman içinde azalmıştır. Ancak, hâlâ önemli bir sektördür. Tarımın GSYİH içindeki payı, sanayi ve hizmet

sektörlerinin büyümesiyle birlikte azalmış olsa da, tarım sektörü ekonomide önemli bir rol oynamaya devam etmektedir (Yağış, 2024: 817).

Tarım sektörü, Türkiye’de istihdamın önemli bir kaynağıdır. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayanların geçim kaynağı genellikle tarıma dayanır. Ancak zaman içinde tarım sektöründeki istihdam payı azalmıştır. Bu durum, endüstrileşme ve hizmet sektöründeki büyümeye paralel olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, tarım ürünleri ihracatında önemli bir aktördür. Özellikle hububat, meyve, sebze ve tekstil hammaddeleri gibi ürünler, ihracat portföyünün önemli bir kısmını oluşturur. Ancak, tarım sektörü tarım dışı ürünlerin ithalatında da önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle hayvansal ürünler ve tarım makineleri gibi alanlarda ithalat yapılmaktadır.

Türkiye hükümeti, tarım sektörünü desteklemek için çeşitli politikalar ve teşvikler uygulamaktadır. Bu destekler, çiftçilere yönelik doğrudan gelir destekleri, kredi kolaylıkları ve tarım sigortaları gibi alanlarda sağlanmaktadır. Ayrıca, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yönelik destekler de mevcuttur. Türkiye’de tarım sektöründe teknolojik ilerleme önemli bir faktördür. Özellikle sulama sistemlerinin modernizasyonu, verimliliği artıran tarım makineleri ve gelişmiş tohumculuk teknolojileri gibi alanlarda ilerlemeler kaydedilmiştir (Yazıcı, 2021: 14). Bu ilerlemeler, tarımsal verimliliği artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Türkiye’de tarım sektörü, ekonomik gelişime önemli katkılar yapmaktadır. Tarımsal üretimdeki artış, tarım ihracatının büyümesi, tarım destek politikaları ve tarım teknolojilerindeki ilerlemeler bu sektörün ekonomik gelişimine olumlu etki etmektedir. Tarım sektörü, ülke ekonomisine ciddi bir gelir kaynağı sağlamaktadır ve istihdamı da desteklemektedir. Türkiye’de tarımsal üretimdeki artış son yıllarda önemli bir ivme kazanmıştır. Bu artış, iyi tarım uygulamalarının yaygınlaşması, modern tarım tekniklerinin kullanımı, verimli tohum çeşitlerinin tercih edilmesi ve tarımsal altyapının geliştirilmesi gibi faktörlerle sağlanmaktadır.

Türkiye, tarım ürünleri ihracatında önemli bir büyüme göstermektedir. Tarım ihracatı, ülke ekonomisine önemli miktarda döviz girişi sağlamaktadır. Tarım ürünlerindeki verimlilik artışı, uluslararası pazarlarda rekabet gücünün artması ve tarım politikalarının destekleyici niteliği, tarım ihracatının büyümesine katkı sağlamaktadır. Türkiye’nin tarım ihracatındaki büyüme trendi, sektörün ekonomik gelişimine olumlu yönde etki etmektedir. Türkiye’de tarım sektörü desteklenmekte ve çeşitli tarım destek politikaları uygulanmaktadır. Tarım destek politikaları, tarım üreticilerine mali destek sağlamak, tarımsal faaliyetleri teşvik etmek ve tarım sektöründe rekabet gücünü artırmak amacıyla yürütülmektedir. Tarım destek politikaları aracılığıyla, üreticilere

gübre, tohum, tarım makineleri gibi girdi destekleri sağlanmakta ve tarım sigortası gibi risk yönetimi önlemleri alınmaktadır. Bu destek politikaları, tarım sektörünün ekonomik gelişimini desteklemekte ve sürdürülebilir tarım faaliyetlerini teşvik etmektedir (Acar ve Bulut, t.y.: 3-4).

Tarım sektörü, Türkiye ekonomisi için büyük bir öneme sahiptir. İhracat gelirlerinin büyük bir bölümünü oluşturan tarım sektörü, dış ticaret dengesine de olumlu katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda, gıda güvenliği ve beslenme ihtiyaçlarını karşılamada kritik bir rol oynamaktadır. Tarım sektörüne yapılan yatırımlar, teknoloji ve verimlilik artışıyla birlikte istihdam olanakları sunarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin tarımsal potansiyelini ve kaynaklarını etkin bir şekilde değerlendirmesi, sektördeki önemini daha da artırmaktadır. Tarım sektörü, Türkiye ekonomisine büyük ölçüde katkı sağlamakta, tarımsal üretim ise gayri safi milli hasılanın önemli bir bileşenidir. Tarım ürünlerinin ihracatı, ülkenin dış ticaret dengesine olumlu yönde etki etmektedir. Tarım sektörü ayrıca, diğer sektörlerle entegrasyon sağlayarak istihdam yaratmakta ve tarım makineleri, gübre ve tarım ilaçları gibi ürünlerin üretimini desteklemektedir.

Tarım sektörü, Türkiye’de önemli bir istihdam kaynağıdır. Tarımsal faaliyetler, tarlalarda, seralarda, çiftliklerde ve diğer tarım alanlarında çalışan birçok kişiye istihdam sağlamaktadır. Tarım sektöründe çiftçilik, tarım işçiliği, tarım mühendisliği gibi çeşitli meslekler bulunmaktadır. Ayrıca, tarım sektörüne yapılan yatırımlar yeni iş olanakları yaratmakta ve kırsal bölgelerdeki istihdamı desteklemektedir. Tarım sektöründeki istihdam olanaklarının artırılması, genç nüfusun tarıma ilgisini çekmek ve kırsal göçü önlemek için önemli bir adımdır (Us ve Akbıyık, 2023: 26).

Tarım sektörü, Türkiye'nin gıda güvenliği için vazgeçilmez bir rol oynamaktadır. Ülkenin kendi kendine yeterli olma kapasitesini artırarak gıda ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Tarım sektörü, çeşitli tarım ve hayvansal ürünlerin üretimini sağlayarak Türkiye'nin gıda güvenliğini temin etmekte ve dışa bağımlılığı azaltmaktadır. Ayrıca, tarım sektörü, tarımsal ürünlerin kalite kontrolü ve güvenliği konularında önemli çalışmalar yaparak tüketicinin sağlığını korumaktadır. Gıda güvenliği, tarım sektöründeki üretim süreçlerinin sağlıklı ve güvenilir bir şekilde gerçekleştirilmesini gerektirmektedir (Kayışoğlu ve Türksoy, 2023: 297).

Türkiye’de tarım politikaları ve desteklemeler, sektörün gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Tarım politikalarının amacı, verimliliği artırmak, çiftçilerin rekabet gücünü yükseltmek ve gıda güvenliğini sağlamaktır. Bu politikalar, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini desteklemek ve tarım sektöründeki istihdamı artırmak için çeşitli

tedbirleri içermektedir. Tarım desteklemeleri ve teşvikleri, çiftçilere mali koşullarda yardımcı olmak, tarım arazilerinin korunmasını sağlamak, tarım ürünlerinin pazarlama ve dağıtımını desteklemek amacıyla uygulanmaktadır. Tarım politikalarının bir diğer amacı ise tarımsal üretimi artırmak ve çiftçilerin refahını yükseltmektir. Tarım sektörü, Türkiye ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır ve tarım politikaları, sektörün sürdürülebilirliğini ve rekabet gücünü sağlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu politikalar, çiftçilere gerekli kaynakları sağlamak, modern teknolojilerin kullanımını teşvik etmek, tarımsal üretimi çeşitlendirmek ve kalite standartlarını iyileştirmek amacıyla tasarlanmaktadır. Ayrıca, tarım politikaları gıda güvenliğini sağlamak, tarımsal üretimi dış etkenlere karşı korumak ve kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla da uygulanmaktadır (Gülçubuk vb., 2016: 3).

Türkiye’de tarım sektörü desteklemeleri ve teşvikler, çiftçilere finansal destek sağlayarak tarımsal üretimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu destekler arasında doğrudan gelir desteği, tarım sigortaları, kredi ve faiz destekleri, tarım arazilerinin korunması ve tarım ürünlerinin pazarlama ve dağıtımının teşvik edilmesi gibi önlemler bulunmaktadır. Tarım desteklemeleri, çiftçilere istikrarlı bir gelir sağlamayı ve tarımsal üretimi artırmayı hedeflemektedir. Tarım teşvikleri, modern tarım teknolojilerinin kullanımını teşvik etmekte, tarımsal yatırımları desteklemekte ve tarım sektörünün rekabet gücünü artırmayı amaçlamaktadır. Türkiye’de tarım sektörüne yatırım yapma fırsatları çeşitli alanlarda bulunmaktadır. Tarımsal üretimin artırılması için teknolojik gelişmelere yönelik yatırımlar oldukça önemlidir. Tarım sektöründe yatırım yapmak isteyen kişiler, tarım ekipmanları, gübre ve ilaç üretimi, sulama sistemleri gibi alanlara odaklanabilirler. Ayrıca organik tarım, seracılık, hayvancılık gibi alternatif tarım alanlarına yönelik yatırımlar da yapılabilmektedir (Şaşmaz ve Özel, 2019: 51).

Türkiye’deki tarım sektöründe Ar-Ge ve inovasyon çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Tarımsal Ar-Ge faaliyetleri, yeni ürünlerin geliştirilmesi, verimliliğin artırılması ve tarımsal süreçlerin iyileştirilmesi için yapılmaktadır. Tarımsal Ar-Ge projeleri, çiftçilere yeni teknik bilgiler sağlamakta ve tarımsal üretimin kalitesini yükseltmektedir. Bu alandaki inovasyonlar, tarım sektörünün rekabet gücünü artırmakta ve sürdürülebilir bir tarım modelini desteklemektedir. Türkiye’de tarım sektörüne yönelik finansman ve kredi imkânları da mevcuttur. Tarım finansmanı, çiftçilere tarımsal üretim faaliyetlerini sürdürebilmeleri için mali kaynak sağlamaktadır. Tarım sektöründe faaliyet gösteren çiftçilere, düşük faizli krediler, hibe destekleri ve tarımsal sigortalar gibi finansal destekler sunulmaktadır. Bu destekler, çiftçilerin üretimlerini

artırmalarını ve tarımsal işletmelerini geliştirmelerini sağlamaktadır. Ayrıca tarım kredileri, tarımsal araç ve ekipman alımları için de kullanılabilir.

4.2.4. Türkiye’de Tarım Sektöründe Uygulanan Ekonomik Reform Stratejisinin Temel Özellikleri

Türkiye’de tarım sektöründe uygulanan ekonomik reformlar, sektördeki verimliliği artırmak ve sürdürülebilir tarım uygulamalarını teşvik etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar, tarım desteklemelerinin revize edilmesi, tarım altyapısının güçlendirilmesi ve tarım ürünlerinin pazarlanmasının iyileştirilmesi temelinde yapılmıştır. Türkiye’deki tarım desteklemeleri, ekonomik reformlar çerçevesinde gözden geçirilmiştir. Bu revizyonlar, tarım sektörünün ihtiyaçlarına daha uygun destek mekanizmalarının oluşturulmasını sağlamıştır. Tarım desteklemeleri, çiftçilere mazot, gübre, tohum gibi girdi maliyetlerinde indirimler sağlayarak üretim süreçlerini desteklemektedir. Ayrıca, çiftçilere tarım sigortası gibi risk azaltıcı önlemler sunularak üretimlerinin güvence altına alınması hedeflenmiştir (Sagdic ve Yıldız, 2019: 154).

Türkiye’de tarım altyapısı, ekonomik reformlar kapsamında güçlendirilmiştir. Bu güçlendirme çalışmaları, tarımsal üretimde verimliliği artırmak ve modern tarım tekniklerini kullanmayı teşvik etmek amacıyla yapılmıştır. Tarım arazilerinin sulanabilir hale getirilmesi için sulama altyapıları geliştirilmiş, tarım araştırma enstitüleri ve eğitim kurumları aracılığıyla çiftçilere yeni tarım teknikleri ve teknolojileri tanıtılmıştır. Ayrıca, tarım makinelerinin kullanımının yaygınlaştırılması ve tarımsal araştırma-geliştirme çalışmalarının desteklenmesi gibi önlemler alınmıştır. Türkiye’deki tarım ürünlerinin pazarlama süreci, ekonomik reformlarla birlikte iyileştirilmiştir. Ürünlerin pazarlanması ve dağıtımı için daha etkili ve verimli mekanizmalar oluşturulmuştur. Ürünlerin depolanması ve taşınması için modern depolama ve lojistik altyapıları geliştirilmiş, pazarlama kanalları çeşitlendirilerek çiftçilerin ürünlerini daha geniş pazarlara ulaştırmaları sağlanmıştır. Bununla birlikte, tarım ürünleriyle ilgili standartlar ve kalite kontrol mekanizmaları güçlendirilerek tüketici güveni artırılmış ve ihracat potansiyeli yükseltilmiştir.

Türkiye’de tarım sektöründe uygulanan ekonomik reform stratejileri, genellikle tarımın verimliliğini artırmaya, çiftçilerin refahını ve gelirini yükseltmeye odaklanmaktadır. Tarım sektöründe verimliliği artırmak için modern tarım teknikleri, mekanizasyon ve dijital tarım uygulamaları gibi teknolojilere yatırım yapılmaktadır. Sulama sistemleri, tarım yolları, depolama tesisleri gibi tarım altyapısının geliştirilmesi

ve iyileştirilmesi için yatırımlar yapılmaktadır. Çiftçilere, modern tarım teknikleri, pazarlama stratejileri ve işletme yönetimi konularında eğitim ve danışmanlık hizmetleri sağlanmaktadır (Yılmaz ve Soysal, 2022: 2).

Yurt içi ve yurt dışı pazarlara erişimi kolaylaştırmak için ticaret engellerinin azaltılması ve ihracatı teşvik edici politikaların uygulanması gibi adımlar atılmaktadır. Çiftçilere, tarımsal üretimlerini artırmaları ve kalitelerini yükseltmeleri için mali destekler, hibe programları ve vergi indirimleri gibi teşvikler sağlanmaktadır. Tarımsal üretimde çeşitliliğin artırılması, organik tarımın teşvik edilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması için politikalar geliştirilmiştir. Tarım ürünlerinin fiyat dalgalanmalarına karşı çiftçileri korumak amacıyla fiyat destek mekanizmaları oluşturulmuş ve fiyat istikrarını sağlamak için piyasaların düzenlenmesiyle ilgili politikalar uygulanmaktadır. Türkiye'de tarım sektöründe uygulanan ekonomik reform stratejisinin sonuçlarına bakıldığında, çeşitli olumlu etkiler ortaya çıkmıştır. Öncelikle, tarımsal üretimde önemli bir artış sağlanmıştır. Reformlar sayesinde tarım üretiminde verimlilik artmış ve modern tarım teknikleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu da tarımsal ürünlerin miktar ve kalitesini olumlu yönde etkilemiştir (Bağcı, 2022: 747).

Türkiye'de tarım sektöründe uygulanan ekonomik reformlar, tarımsal üretimde önemli bir artışa neden olmuştur. Bu reformlarla birlikte çiftçilere sağlanan destekler ve teşvikler sayesinde tarımsal üretime olan ilgi artmıştır. Ayrıca, modern tarım tekniklerinin kullanımının teşvik edilmesiyle birlikte verimlilik de artmıştır. Bu sayede, tarım sektörü daha fazla ürün elde etmiş ve gıda güvencesi sağlama konusunda önemli bir adım atılmıştır. Tarım sektöründe uygulanan ekonomik reformlar, ihracat ve dış ticaret açısından olumlu etkiler yaratmıştır. Reformlar sonucunda tarımsal üretimdeki artış, Türkiye'nin tarım ürünlerini uluslararası pazarlarda rekabetçi hale getirmiştir. Bunun sonucunda tarım ürünlerinin ihracatı artmış ve tarım sektörü dış ticaret dengesine olumlu bir katkı sağlamıştır. Aynı zamanda, tarımsal ihracat gelirleri ülke ekonomisine önemli bir kaynak sunmaktadır.

Tarım sektöründe uygulanan ekonomik reformlar, sektörde istihdamın değişimine yol açmıştır. Modern tarım tekniklerinin kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte tarımsal üretimde artış sağlanmış ve daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu da tarım sektöründe istihdamın artmasına ve köyden kente göçün azalmasına katkı sağlamıştır. Ancak, aynı zamanda tarımda mekanizasyon ve otomasyonun artmasıyla birlikte bazı işlerin kaybı yaşanmıştır. Türkiye'de tarım sektöründe uygulanan teşvikler, tarımsal üretimin gelişimini ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek amacıyla yapılan önemli adımlardır. Bu teşvikler arasında kırsal kalkınma projeleri, tarım arazilerinin korunması

ve verimliliğin artırılması, tarımsal üretimin çeşitlendirilmesi gibi stratejiler bulunmaktadır. Bu teşvikler, tarım sektörünün rekabetçiliğini artırmayı ve çiftçilerin gelir düzeyini yükseltmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, tarım sektöründe istihdamı artırmak ve sürdürülebilir tarımsal uygulamaların yaygınlaşmasını sağlamak da önemli hedefler arasında yer almaktadır (Erdinç ve Erdinç, t.y: 52).

Türkiye’de tarım sektöründe uygulanan kırsal kalkınma projeleri, kırsal alanlarda yaşayan insanların yaşam standartlarını yükseltmek ve kırsal ekonomiyi geliştirmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu projeler kapsamında altyapı geliştirme, eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması, pazarlama olanaklarının artırılması gibi alanlarda çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca, tarım sektöründe iş birliği ve kooperatifçilik gibi modellerin teşvik edilmesi ve genç çiftçilere destek sağlanması da kırsal kalkınma projeleri arasında yer almaktadır.

Türkiye’de tarım sektöründe uygulanan tarım arazilerinin korunması ve verimliliğin artırılması stratejileri, tarım alanlarının sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, tarım arazilerinin erozyona karşı korunması, sulama sistemlerinin geliştirilmesi, toprak analizleri ve gübreleme konusunda çiftçilere teknik destek verilmesi gibi çalışmalar yürütülmektedir. Aynı zamanda, tarımsal ürünlerin daha etkili bir şekilde yetiştirilmesi ve tarımın verimliliğinin artırılması için modern tarım teknikleri ve teknolojileri de kullanılmaktadır.

Türkiye’de tarım sektöründe uygulanan tarımsal üretimin çeşitlendirilmesi stratejisi, ülkenin tarımsal üretimdeki bağımlılığını azaltmayı ve tarım gelirlerini artırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çiftçilere alternatif ürün yetiştirme konusunda eğitimler verilmekte ve destekler sağlanmaktadır. Ayrıca, organik tarım, sürdürülebilir tarım ve yerel üretimin teşvik edilmesi gibi politikalar da çeşitlendirilmiş tarımsal üretimi desteklemektedir. Böylece, tarım sektörü daha rekabetçi hale gelirken, ülkenin gıda güvenliği ve tarımsal çeşitlilik açısından da daha sağlıklı bir yapıya kavuşması hedeflenmektedir.

Türkiye’de tarım sektöründe uygulanan ekonomik reform stratejisinin temel ilkeleri, piyasa odaklı yaklaşım, sürdürülebilirlik ve çevre koruma, teknoloji ve yenilikçilik üzerine kuruludur. Bu strateji, tarım sektörünü rekabetçi hale getirmek ve verimliliği artırmak amacıyla ticari pazarlara odaklanmayı hedeflemektedir. Piyasa odaklı yaklaşım, tarım sektöründe talep ve arz dengesini sağlamayı amaçlar. Tarım ürünlerinin üretimi, fiyatı ve pazarlaması, piyasa dinamiklerine bağlı olarak belirlenir. Bu yaklaşım, üreticilerin ve tüketicilerin talep ve arz değişikliklerine uyum

sağlamalarına olanak tanıyarak sektörün daha rekabetçi olmasını sağlar (Ceylan ve Mızrak, 2023: 137).

Tarım sektöründe uygulanan ekonomik reform stratejisi, sürdürülebilirlik ve çevre koruma odaklıdır. Bu çerçevede, tarım faaliyetlerinin çevresel etkilerini minimize etmek ve doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılmasını sağlamak amaçlanır. Su kaynaklarının korunması, toprak erozyonunun önlenmesi ve tarımsal ilaç kullanımının kontrollü şekilde yapılması gibi önlemler bu stratejinin temel ilkelerini oluşturur.

Teknoloji ve yenilikçilik, tarım sektöründe uygulanan ekonomik reform stratejisinin temel taşlarından biridir. Tarım teknolojilerine yapılan yatırımların artırılması, üretim verimliliği ve tarımsal ürün kalitesini iyileştirmek için önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, tarımda dijitalleşme ve yenilikçi uygulamaların yaygınlaştırılması da bu strateji çerçevesinde desteklenmektedir.

Türkiye’de tarım sektöründe uygulanan ekonomik reformların birçok zorlukla karşılaştığı görülmektedir. Bu zorlukların başında küçük ölçekli çiftçilerin desteklenmesi gelmektedir. Büyük çiftliklere göre daha az üretim yapabilen küçük çiftçiler, maliyetlerin yükselmesi ve rekabet baskısıyla karşı karşıyadır. Bunun yanı sıra, iklim değişikliği ve doğal afetlerin tarım sektörüne etkisi de önemli bir zorluktur. Kuraklık, hava olayları, sel ve depremler gibi doğal afetler, tarım üretimini olumsuz etkilemekte ve çiftçilerin gelirlerini düşürmektedir. Ayrıca, pazarlama ve dağıtım sorunları da tarım sektöründe karşılaşılan zorluklar arasında yer almaktadır. Ürünlerin pazarlanması ve tüketiciye ulaştırılması süreçleri, iş gücü, lojistik ve teknolojik altyapı gibi faktörlerden dolayı sorunlar yaşanabilmektedir.

Küçük ölçekli çiftçilerin desteklenmesi, tarım sektöründeki ekonomik reformların önemli bir hedefidir. Bu çiftçiler, genellikle daha az kaynak ve teknolojiye sahip olduklarından üretim maliyetleri daha yüksek olabilmektedir. Bu nedenle, devlet tarafından çiftçilere finansal destek ve teşvikler sağlanması gerekmektedir. Ayrıca, eğitim ve danışmanlık hizmetleri ile teknolojik yeniliklere erişim imkanı da sağlanarak çiftçilerin verimliliklerinin artırılması hedeflenmelidir. Bu şekilde, küçük ölçekli çiftçilerin rekabet güçleri artacak ve sürdürülebilir bir tarım sektörü oluşturulabilecektir.

Tarım sektöründe uygulanan ekonomik reformların bir diğer zorluğu iklim değişikliği ve doğal afetlerin etkisidir. Türkiye, iklim değişikliği nedeniyle kuraklık, aşırı yağışlar, hortumlar gibi hava olaylarına daha sık maruz kalmaktadır. Bu durum tarım üretimini olumsuz etkilemekte ve çiftçilerin gelirlerini azaltmaktadır. Bu sorunla başa çıkmak için, çiftçilere iklim değişikliği ile mücadele stratejileri konusunda eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunulmalıdır. Ayrıca, su kaynaklarının etkin bir şekilde

yönetilmesi ve tarımın sulamada daha verimli olması için altyapı çalışmaları yapılmalıdır. Böylece, tarım sektörü iklim değişikliğine ve doğal afetlere daha dayanıklı hale getirilebilir (Coşkun ve Rad, 2023: 285-289).

Tarım sektöründe uygulanan ekonomik reformların bir başka zorluğu ise pazarlama ve dağıtım sorunlarıdır. Ürünlerin pazarlanması ve tüketiciye ulaştırılması süreçleri, tarım sektöründe önemli birer faktördür. Ancak, iş gücü, lojistik altyapı ve teknolojik imkanların yeterli olmaması nedeniyle sorunlar yaşanabilmektedir. Ürünlerin depolanması, taşınması ve tüketiciye ulaştırılması aşamalarında yaşanan sıkıntılar, çiftçilerin gelirlerini düşürmekte ve tarımsal üretimin pazarlara ulaşmasını engellemektedir. Bu sorunları çözmek için, pazarlama ve dağıtım süreçlerinde verimliliği artıracak önlemler alınmalıdır. Lojistik ağı geliştirilmesi, bilgi teknolojilerinin kullanımı, pazarlama eğitimleri ve çiftçiler arasında yapılan iş birlikleri gibi çözümler, tarım ürünlerinin daha etkin bir şekilde pazara sunulmasını sağlayabilir.

Türkiye’de tarım sektöründe uygulanan ekonomik reform stratejisinin temel özellikleri incelendiğinde, birkaç önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, tarım sektöründe yapılan reformlar sayesinde üretim artışı sağlanmıştır. Tarımsal üretimde modern teknolojilerin kullanılması, verimliliği artırmış ve üretim miktarını çoğaltmıştır. İkincisi, tarım sektörüne yapılan yatırımların artmasıyla istihdam da artmıştır. Bu da, tarıma dayalı işletmelerin açılması ve tarım sektöründe çalışan insanların sayısının artması anlamına gelmektedir. Üçüncü olarak, tarım sektöründe yapılan ekonomik reformlar, tarım üretiminde kalite ve güvenilirlik standartlarını iyileştirmiş ve tarım ürünlerinin ihracatına olanak sağlamıştır. Bu da Türkiye’nin tarım sektöründen elde ettiği gelirin artmasını sağlamıştır. Sonuç olarak, tarım sektöründe uygulanan ekonomik reform stratejisi, üretimi artırmış, istihdamı artırmış ve tarımsal ihracatı desteklemiştir.

4.2.5. Türkiye’de Tarım Sektörünün Sürdürülebilir Kalkınmasının Sağlanması Yönünde Uygulanan Reformların Hukuki Mekanizmasının İyileştirilmesi Konuları

Tarım sektöründe sürdürülebilir kalkınma, tarım aktivitelerinin çevre, ekonomi ve sosyal açıdan sürdürülebilirlik ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesini sağlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, doğal kaynakların etkin ve verimli kullanımını, çevresel etkilerin azaltılmasını, tarımsal üretimin ekonomik olarak sürdürülebilir olmasını ve çiftçilerin sosyal refahının artmasını hedeflemektedir. Tarımın sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisi, tarımsal üretimin doğal kaynak kullanımına etkilerini, çevre dostu tarım uygulamalarının önemini ve tarımın ülke ekonomisindeki rolünü kapsamaktadır. Tarım

sektöründe sürdürülebilirlik için gerekli reformlar ise tarımsal üretim yöntemlerinin yenilenmesini, verimliliğin artırılmasını, kaynakların etkin kullanımını teşvik eden düzenlemeleri içermektedir. Tarım sektörü, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynamaktadır. Tarım, gıda güvenliği, ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konularla yakından ilişkilidir. Tarımsal üretim yöntemleri, doğal kaynakları etkileyebilmekte ve biyolojik çeşitliliği olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle, tarımın sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisi, tarımın doğal kaynaklar üzerindeki etkileri, tarımsal üretimin sürdürülebilir olmasının gerekliliği, toprak sağlığının korunması ve çevre dostu tarım uygulamalarının önemi gibi konuları kapsamaktadır (Yılmaz ve Yücel, 2017: 181).

Tarımda sürdürülebilirlik için gereken reformlar, tarımsal üretim ve yönetimde yapılacak değişiklikleri kapsamaktadır. Bu reformlar, tarımsal üretimin verimliliğinin artırılması, doğal kaynakların etkin ve sürdürülebilir şekilde kullanılması, çiftçilerin eğitimi ve bilgi düzeylerinin yükseltilmesi, çevre dostu tarımsal uygulamaların yaygınlaştırılması gibi konuları içermektedir. Ayrıca, tarım politikalarında yapısal reformlar ve destek mekanizmalarının yeniden düzenlenmesi de sürdürülebilirlik için önemli adımlardır. Tarımda sürdürülebilirlik için gereken reformların hayata geçirilmesi, hem tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasını sağlayacak hem de ülkenin gıda güvencesine katkıda bulunacaktır. Türkiye’de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması için uygulanan reformların etkinliği, yasal düzenlemelerin etkisiyle ölçülebilir. Tarım sektöründe yapılan yasal düzenlemeler, çiftçilerin haklarını korumak, tarım üretiminin verimliliğini artırmak, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak ve tarım pazarının rekabetçiliğini artırmak amacıyla yapılmaktadır. Yasal düzenlemelerin etkinliği, bu amaçlara ne ölçüde ulaşıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, tarım sektöründeki yasal düzenlemelerin etkinliğinin değerlendirilmesi, sektörün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması için oldukça önemlidir (Çimen ve Gülçubuk, 2024: 64).

Türkiye’de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması için uluslararası standartlara uyum önemli bir konudur. Tarım sektöründe gerçekleştirilen reformların başarılı olabilmesi için uluslararası standartlara uyum göstermek gerekmektedir. Bu standartlar, tarım üretiminin kalitesini artırmak, gıda güvenliğini sağlamak, çevresel etkileri azaltmak ve tarımsal ürünlerin uluslararası pazarda rekabet edebilirliğini artırmak amacıyla belirlenmektedir. Türkiye’nin tarım sektöründe uluslararası standartlara uyum göstermesi, iç pazarda kaliteli ürünlerin tüketiciye sunulmasını sağlayacak ve ihracatta da rekabet avantajı elde etmesini sağlayacaktır. Bu

nedenle, tarım reformlarının uluslararası standartlara uyumunu sağlamak için gerekli mekanizmaların oluşturulması ve uygulanması büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması için hukuki mekanizmaların rolü büyüktür. Bu mekanizmalar, tarım politikalarının oluşturulması, uygulanması ve denetlenmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Tarım sektöründe çiftçilerin haklarını koruma, tarım alanlarının sürdürülebilir kullanımını sağlama ve çevre dostu tarım uygulamalarını teşvik etme gibi önemli görevleri yerine getirmektedir. Aynı zamanda, tarım sektöründe faaliyet gösteren paydaşlar arasında hukuki çerçevenin oluşturulması ve düzenlenmesi de bu mekanizmaların görevleri arasındadır. Mevcut hukuki mekanizmaların tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasına katkısı incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, tarım sektöründeki mevcut hukuki düzenlemelerin çiftçi hakları, toprak kullanımı, su kaynakları yönetimi, çevre koruma, tarımsal üretim standartları gibi alanlarda etkin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, mevcut hukuki mekanizmaların uygulanması ve denetimi noktasında bazı zorluklar olduğu tespit edilmiştir. Bu zorlukların aşılması için yeni düzenlemeler ve etkin denetim mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir (Kılıç, 2006: 42).

Hukuki mekanizmaların, tarım sektöründe sürdürülebilir kalkınma için daha etkin hale getirilmesi amacıyla bazı öneriler sunulmaktadır. İlk olarak, mevcut hukuki düzenlemelerin gözden geçirilerek güncellenmesi önemlidir. Yeni tarım politikalarının ve uluslararası standartların da dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, uygulama ve denetim süreçlerinin iyileştirilmesi için daha güçlü bir işbirliği mekanizması oluşturulmalıdır. Tarım sektöründe faaliyet gösteren paydaşların katılımı ve sorumluluğu artırılmalıdır. Bunların yanı sıra, tarım sektöründe hukuki bilincin artırılması amacıyla eğitim programları düzenlenmeli ve çiftçilere hukuki destek sağlanmalıdır. Tarımın çevresel etkilerini azaltmak için çeşitli yasal düzenlemeler yapılabilir. Bu düzenlemeler, tarım alanlarının sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamak, su ve toprak kirliliğini önlemek ve biyoçeşitliliği korumak gibi hedeflere odaklanabilir.

Tarımın önemli bir su tüketicisi olması nedeniyle su kaynaklarının etkin ve adil bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, su kaynaklarının korunması, sulama sistemlerinin verimliliğinin artırılması ve su kullanımında adaletin sağlanması için hukuki düzenlemeler yapılabilir. Tarım alanlarının erozyon, tuzlanma ve kirlenme gibi sorunlarla karşı karşıya olması nedeniyle toprak koruma ve kullanımıyla ilgili hukuki düzenlemeler de büyük önem taşımaktadır. Bu düzenlemeler, toprak erozyonunu önlemek, verimliliği artırmak ve tarım arazilerinin korunmasını sağlamak amacıyla

yapılabilir. Sürdürülebilir tarım uygulamalarını teşvik etmek için organik tarımın desteklenmesi önemlidir. Bu kapsamda, organik tarımın tanımı, sertifikasyon süreçleri, pazarlama ve etiketleme konularını düzenleyen hukuki mekanizmalar geliştirilebilir. Tarımsal biyoçeşitliliği korunması ve kullanılmasına yönelik hukuki düzenlemeler de yapılabilir. Bu düzenlemeler, yerel tohum çeşitlerinin korunması, genetik kaynakların adil ve eşit şekilde paylaşılması, genetik kaynaklara erişim ve faydalanma konularını içerebilir. Tarım sektörünün küresel iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir rolü vardır. Bu nedenle, hukuki mekanizmalar, sera gazı emisyonlarının azaltılması, iklim değişikliğine uyum sağlanması ve tarımsal üretimin iklim dostu hale getirilmesi için düzenlemeler içerebilir (Kara ve Yerli, 2022: 366).

Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasını desteklemek amacıyla çeşitli hukuki düzenlemeler uygulanmaktadır. Bu düzenlemeler, tarımsal faaliyetlerin çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarını göz önünde bulundurarak sektörün sürdürülebilirliğini sağlamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, tarım politikalarının sürdürülebilirlik ilkesine uyumu, tarımsal üretimde çevresel ve sosyal standartların sağlanması ve tarım sektöründe adaletli kaynak dağılımı gibi konular üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye'de tarım politikalarının sürdürülebilirlik ilkesine uyum sağlaması önemli bir konudur. Bu kapsamda, tarım politikalarının çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik ilkelerini göz önünde bulundurması gerekmektedir. Tarım politikalarının çevresel sürdürülebilirlik ilkesine uyum sağlaması, doğal kaynakların korunması ve tarımsal faaliyetlerin çevresel etkilerinin azaltılması anlamına gelir. Ekonomik sürdürülebilirlik ilkesi ise tarım sektörünün ekonomik olarak rekabetçi olmasını ve çiftçilerin gelirlerinin artırılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca, tarım politikalarının sosyal sürdürülebilirlik ilkesine uyum sağlaması, çiftçilerin sosyal haklarının korunması ve tarımsal faaliyetlerin toplumun refahına katkı sağlaması demektir (Erbay, 2013: 6).

Tarımsal üretimde çevresel ve sosyal standartların sağlanması, tarım sektörünün sürdürülebilirliği için büyük önem taşımaktadır. Çevresel standartlar, tarımsal faaliyetlerin çevreye olan etkilerini azaltmayı ve doğal kaynakların korunmasını hedefler. Bu kapsamda, organik tarım, su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı ve tarım ilaçlarının etkin kullanımı gibi konular üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Sosyal standartlar ise çiftçilerin çalışma koşulları, gelir düzeyleri ve sosyal hakları gibi konuları içermektedir. Tarım sektöründe çevresel ve sosyal standartlara uyum sağlanması, hem çiftçilerin hem de çevrenin korunmasını sağlamak için önemlidir. Tarım sektöründe adaletli kaynak dağılımı, tarımsal faaliyetlerde yer alan tüm paydaşların adil bir şekilde

kaynaklardan yararlanmasını sağlamayı amaçlar. Tarımsal faaliyetlerde kullanılan kaynaklar arasında arazi, su, tohum, makineler ve diğer üretim faktörleri yer almaktadır. Adaletli kaynak dağılımı, bu kaynakların tarım sektörü içerisinde dengeli bir şekilde kullanılmasını ve herkesin eşit fırsatlara sahip olmasını sağlar. Bu sayede küçük ve orta ölçekli çiftçilerin daha fazla desteklenmesi ve tarımsal üretimin ve gelirin daha adil bir şekilde dağılması amaçlanır (Yılmaz, 2024: 73).

Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması yönünde uygulanan reformların hukuki mekanizmasının iyileştirilmesi, tarım sektöründe karşılaşılan hukuki sorunların çözümüne odaklanmaktadır. Bu iyileştirmeler, mevcut hukuki düzenlemelerin analizi, hukuki mekanizmaların etkinliğinin artırılması ve hukuki mekanizmaların uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi gibi konuları içermektedir. Amacı, tarım sektöründe doğru ve etkili hukuki çözümler sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektir. Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması yönünde uygulanan reformların hukuki mekanizmasının iyileştirilmesi için öncelikle mevcut hukuki düzenlemelerin analizi yapılmalıdır. Bu analiz, tarım sektörünün karşılaştığı hukuki sorunları ve bu sorunların kaynaklarını belirlemeyi amaçlar. Mevcut düzenlemelerin eksiklikleri, çelişkileri ve uygulanabilirlik sorunları tespit edilmelidir. Bu sayede, daha etkili ve verimli hukuki mekanizmaların geliştirilmesi için adımlar atılabilir (Atış, 2004: 86).

Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması yönünde uygulanan reformların hukuki mekanizmalarının iyileştirilmesi, hukuki mekanizmaların etkinliğinin artırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla, mevcut hukuki düzenlemelerde yapılacak değişiklikler, hızlı ve adil bir şekilde uygulanması gereken hukuki süreçlerin iyileştirilmesini hedeflemelidir. Ayrıca, tarım sektöründeki paydaşların bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi yoluyla hukuki mekanizmaların daha etkin bir şekilde kullanılması sağlanmalıdır. Böylece, tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliği ve adaletin sağlanması için daha güçlü bir hukuki çerçeve oluşturulabilir. Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması yönünde uygulanan reformların hukuki mekanizmalarının iyileştirilmesi sürecinde, mevcut hukuki mekanizmaların uygulanabilirliği de değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme, mevcut düzenlemelerin pratikte nasıl uygulandığını ve ne kadar etkili olduğunu belirlemeye yönelik olmalıdır. Hukuki mekanizmaların uygulama sürecinde karşılaşılan sorunlar ve engeller tespit edilmeli, çözüm önerileri sunulmalıdır. Böylelikle, tarım sektöründe uygulanan reformların hukuki mekanizmalarının etkinliği artırılabilir ve tarımın

sürdürülebilir kalkınması için daha sağlam bir temel oluşturulabilir (Günaydın, 2005:264).

Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak için çeşitli öneriler bulunmaktadır. Bu öneriler arasında ilk olarak yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi yer almaktadır. Yasal mevzuatın tarım sektörüne uygunluğu ve etkinliği gözden geçirilmeli, eksik ve yanlış noktalar tespit edilerek düzeltmeler yapılmalıdır. İkinci olarak, tarımsal politikaların etkinleştirilmesi gerekmektedir. Tarım sektörüne yönelik politikaların, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu olması ve sektörün ihtiyaçlarına cevap vermesi önemlidir. Tarım politikalarının, tarım üretimi, pazarlama, desteklemeler gibi alanlarda daha etkin ve verimli bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Son olarak, sürdürülebilirlik ilkesinin benimsenmesi önemlidir. Tarım reformları, sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesini ve çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir tarım modellerinin geliştirilmesini hedeflemelidir. Sürdürülebilir tarım, doğal kaynakların korunmasını, çiftçilerin gelir düzeyinin artırılmasını ve toplumun sağlıklı gıdaya erişimini sağlamayı amaçlar (Rehber ve Turhan, 2001:148).

Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması için yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Mevcut yasal mevzuat, tarım sektörüne uygunluğu ve etkinliği açısından incelenmelidir. Bu inceleme sonucunda yasal düzenlemelerdeki eksiklikler, çelişkiler veya yanlışlıklar tespit edilerek düzeltmeler yapılmalıdır. Örneğin, tarımın çevresel etkilerini azaltmak ve doğal kaynakları korumak amacıyla çiftliklerde organik tarıma geçişin teşvik edilmesiyle ilgili yeni yasal düzenlemeler yapılabilir. Bu düzenlemeler, organik üretim standartlarının belirlenmesi, sertifikasyon süreçlerinin kolaylaştırılması ve organik tarım ürünlerine yönelik desteklemelerin artırılması gibi konuları kapsayabilir. Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınması için tarımsal politikaların etkinleştirilmesi önemlidir. Tarım politikaları, tarım sektörünün ihtiyaçlarını karşılamak ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek amacıyla geliştirilmelidir. Bunun için tarım politikalarının, tarım üretimi, pazarlama ve desteklemeler gibi alanlarda etkin ve verimli bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Örneğin, tarım üretimine yönelik desteklemelerin amacına uygun şekilde dağıtılması ve çiftçilerin bu desteklemelerden adil bir şekilde faydalanabilmesinin sağlanması önemlidir. Aynı zamanda tarımsal pazarlama sistemlerinin geliştirilmesi ve tarım ürünlerinin daha kolay ve değerinde satılabilmesi için politika tedbirleri alınabilir. Tarımsal politikaların etkin bir şekilde uygulanması, tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlayacaktır (Çomaktekin, 2009:9).

Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak için sürdürülebilirlik ilkesinin benimsenmesi önemlidir. Sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesi ve çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir tarım modellerinin geliştirilmesi hedeflenmelidir. Sürdürülebilir tarım, doğal kaynakların korunmasını, çiftçilerin gelir düzeyinin artırılmasını ve toplumun sağlıklı gıdaya erişimini sağlamayı amaçlar. Bunun için tarım politikaları, tarımsal eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi, organik tarımın teşvik edilmesi, su kaynaklarının verimli kullanılması gibi stratejik alanlarda sürdürülebilirlik ilkesini temel almalıdır. Ayrıca çiftçilerin sürdürülebilir tarım uygulamalarına geçişi için teşvikler ve desteklemeler sağlanmalıdır. Sürdürülebilirlik ilkesi benimsendiğinde, tarım sektörü daha verimli, çevre dostu ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bir yapıya kavuşacaktır. Türkiye'de tarım sektörünün sürdürülebilir kalkınması için yapılan reformların hukuki mekanizmalarının iyileştirilmesine dair konular ele alınmıştır. İncelenen konular arasında tarım politikalarının etkin ve sürdürülebilir bir şekilde uygulanması, çiftçilerin desteklenmesi, tarım sektöründe verimlilik artışının sağlanması, toprak kullanımının sürdürülebilir şekilde yönetilmesi ve tarım sektöründe çevresel korumaya yönelik düzenlemelerin güçlendirilmesi bulunmaktadır. Bu konularda yapılacak iyileştirmeler, tarım sektörünün sürdürülebilir bir şekilde kalkınmasına ve ülke ekonomisine katkı sağlamasına olanak tanıyacaktır (FAO, 2023: 20).

4.2.6. Türkiye’de Organik Tarım

Organik tarım, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını ve tarımsal üretim süreçlerinde kimyasal girdilerin en aza indirgenmesini hedefleyen bir tarım yöntemidir. Bu yöntemde, sentetik gübreler, pestisitler, hormonlar ve genetik modifikasyonlu organizmalar kullanılmamaktadır. Organik tarım, toprak sağlığını korumayı, çevre dostu tarım uygulamalarını teşvik etmeyi ve tüketici sağlığını desteklemeyi amaçlamaktadır. Organik tarımın temel amacı, sağlıklı ve çevre dostu bir tarımsal üretim sistemi oluşturmaktır. Bu amaçla, doğal kaynakların korunması, toprak verimliliğinin artırılması, su kaynaklarının kirlenmesinin önlenmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve tarım ürünlerindeki kimyasal kalıntıların azaltılması hedeflenmektedir. Organik tarım, ekosistemin dengesini korumayı ve tarım alanlarında sürdürülebilirlik sağlamayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Organik tarımın temel prensipleri şunlardır: toprak sağlığı, ekosistem koruması, biyolojik çeşitlilik, tarımsal üretimde yönetim ve uygulama standartlarına uygunluk, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve kalite kontrol. Toprak sağlığı, organik tarımın temel taşıdır ve toprak yapısının korunması, besin

maddeleri dengesinin sağlanması ve zararlı organizmaların kontrolüne doğal yöntemlerin kullanılması anlamına gelir. Ekosistem koruması ise toprak erozyonunun önlenmesi, su kaynaklarının korunması ve tarımsal faaliyetlerin biyoçeşitlilik üzerinde olumsuz etkisinin en aza indirgenmesini kapsar (Bayram vd., 2007: 203).

Türkiye'de organik tarım, son yıllarda giderek daha fazla önem kazanan bir tarım yöntemi haline gelmiştir. Organik tarımın temel prensipleri doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması, kimyasal gübre ve pestisit kullanımının en aza indirilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve çiftçilerin sağlıklı ve adil bir gelire erişiminin sağlanmasıdır. Türkiye'de organik tarımın uygulanması ve denetlenmesine ilişkin yasal çerçeve, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından belirlenen Organik Tarım Kanunu ve Organik Tarım Yönetmeliği ile sağlanmaktadır. Bu düzenlemeler, organik tarımın tanımını, sertifikasyon süreçlerini, organik ürünlerin etiketlenmesini ve pazarlanmasını kapsar. Organik tarım ürünleri, sertifikalı organik tarım işletmelerinden elde edilmelidir. Türkiye'de organik tarım ürünlerinin sertifikasyonu, özel belgelendirme kuruluşları tarafından yapılmaktadır. Bu kuruluşlar, organik tarım standartlarına uygunluğu denetler ve sertifikasyon sürecini yürütür. Türkiye genelinde organik tarımın yapıldığı alanlar bulunmaktadır. Özellikle Ege, Akdeniz ve Karadeniz bölgeleri, organik tarımın yoğun olarak yapıldığı bölgeler arasındadır. Ancak, organik tarım Türkiye'nin diğer bölgelerinde de yaygınlaşmaktadır (Organik Tarım Sektör Politika Belgesi 2021-2025, 2021: 4).

Organik tarım ürünlerinin pazarlanması ve tüketimi Türkiye'de artmaktadır. Organik ürünler genellikle özel mağazalarda, organik pazarlarda, süpermarketlerde ve çiftçi pazarlarında satılmaktadır. Ayrıca, Türkiye organik tarım ürünlerini ihraç etmektedir ve bu ihracatın da artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye'de organik tarımı teşvik etmek amacıyla çeşitli destek programları uygulanmaktadır. Çiftçilere organik tarıma geçiş sürecinde mali destekler sağlanmakta ve organik tarımın yaygınlaştırılması için çeşitli eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunulmaktadır. Organik tarım Türkiye'de giderek artan bir ilgi görmektedir. Türkiye'deki organik tarımın tarihsel gelişimi oldukça yeni olmasına rağmen, son yıllarda büyük bir ivme kazanmıştır. Ülkedeki organik tarım alanı sürekli olarak genişlemekte ve çeşitli organik ürünler yetiştirilmektedir. Bununla birlikte, organik tarımın yaygınlaşması konusunda hala çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Organik tarımın ekonomik etkileri ise giderek daha fazla araştırılmaktadır ve organik tarımın ekonomiye olumlu katkılar sağladığı gözlemlenmektedir (Demiryürek, 2004: 66).

Türkiye'deki organik tarımın tarihsel gelişimi, 1980'li yılların sonlarına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde organik tarıma ilgi duyan çiftçi ve tüketici sayısı artmıştır. İlk organik tarım hareketleri ve dernekler kurulmuş, organik tarımın önemi ve faydaları halk arasında yayılmaya başlamıştır. Organik tarımın tarihsel gelişimi, zaman içinde çeşitli yönetmelikler ve kuralların oluşturulmasıyla desteklenmiş ve organik tarım sektörü büyümeye devam etmektedir. Türkiye'de organik tarımın yaygınlığı giderek artmaktadır. Ülkede organik tarım yapan çiftçi sayısı her geçen yıl artış göstermektedir. Organik tarımın yoğunlaştığı bölgeler arasında Ege, Akdeniz ve Marmara bölgeleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu bölgelerde organik tarım uygulamaları daha yaygındır ve organik ürünlerin üretimi ile tüketimi daha yüksektir. Bununla birlikte, Türkiye genelinde organik tarımın daha da yaygınlaştırılması için çeşitli teşvikler ve destekler sağlanmaktadır. Organik tarımın Türkiye ekonomisine önemli katkıları bulunmaktadır (İpek ve Yaşar Çil, 2010: 143). Organik tarım sektörü, istihdam oluşturma potansiyeliyle dikkat çekmektedir. Organik tarımın ekonomik etkileri arasında tarım gelirlerinin artması, çiftçilerin gelir düzeyinin yükselmesi ve kırsal ekonominin canlanması sayılabilir. Ayrıca, organik tarımın çevre dostu ve sürdürülebilir bir tarım yöntemi olması, doğal kaynakların korunmasına ve çevre sağlığının iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, organik tarımın ekonomik etkileri olumlu yönde görülmekte ve desteklenmektedir.

Organik tarımın birçok avantajı bulunmaktadır. Sağlık açısından avantajlarından biri, organik tarımda kimyasal gübreler ve pestisitlerin kullanılmamasıdır. Bu sayede, organik ürünlerde kimyasal kalıntılar bulunmaz ve tüketici sağlığına olumsuz etkileri en aza indirilir. Çevresel açıdan avantajları ise organik tarımın doğal kaynakları daha az tüketmesi ve toprak, su ve havayı daha az kirletmesidir. Organik tarım aynı zamanda sürdürülebilir bir tarım yöntemidir ve toprak verimliliğini artırır. Ekonomik açıdan avantajları ise organik ürünlerin talep görmesi ve fiyatlarının yüksek olmasıdır. Organik tarımın bu avantajları, çiftçiler için daha iyi bir gelir kaynağı oluşturabilir.

Organik tarımın sağlık açısından birçok avantajı vardır. Kimyasal gübreler ve pestisitlerin kullanılmaması, organik ürünlerin kimyasal kalıntı içermemesini sağlar. Bu da tüketici sağlığını olumlu yönde etkiler. Ayrıca, organik ürünler genellikle daha besleyici ve lezzetlidir çünkü doğa tarafından sağlanan besinleri daha fazla içerirler. Sağlık açısından, organik tarımın avantajları arasında alerji riskinin azalması ve genetik modifikasyon içermemesi de yer alır. Tüm bu faktörler, organik ürünlere olan talebi artırır ve sağlıklı bir yaşam tarzını destekler (Çukur ve Saner, 2005: 39-44).

Organik tarımın çevresel açıdan birçok avantajı vardır. Organik tarım yöntemi, doğal kaynakları daha az tüketmekte ve doğal dengeleri daha az bozmaktadır. Kimyasal gübreler ve pestisitler kullanılmadığı için toprak, su ve havada kirlilik oluşumu azalır. Organik tarım, biyolojik çeşitliliği destekler, toprak verimliliğini korur ve erozyon riskini azaltır. Ayrıca, organik tarımın uygulandığı alanlarda çiftçilerin ve çalışanların sağlığı korunur. Bu nedenle organik tarım, çevre dostu bir tarım yöntemi olarak kabul edilir ve sürdürülebilir bir geleceğin temelini oluşturur.

Türkiye'de organik tarımın pazarı hızla büyümektedir. Son yıllarda tüketiciler arasında organik tarım ürünlerine olan talep artmıştır. Bu talep, organik tarımın sağladığı sağlık avantajları ve çevre dostu üretim yöntemleri nedeniyle artmaktadır. Organik tarım pazarındaki ürün çeşitliliği her geçen gün artmakta ve organik ürünlerin satış oranı yükselmektedir. Türkiye'de organik tarım pazarının gelecekte daha da büyümesi beklenmektedir (Kızılarıslan ve Olgun, 2012: 1-12).

Türkiye'de organik tarım ürünlerinin tüketimi giderek artmaktadır. Tüketiciler, organik tarımın sağlık açısından faydalarını ve doğal yöntemlerle üretilen ürünlerin hijyenik olmasını gerekçe göstererek bu ürünleri tercih etmektedir. Organik tarım ürünleri arasında en çok meyve ve sebzeler tercih edilmekte, ayrıca organik et ve süt ürünleri de talep görmektedir. Tüketicilerin organik tarım ürünlerine olan ilgisi, gelecekte de artarak devam edecektir.

Türkiye'de organik tarım ürünleri, çeşitli satış kanalları aracılığıyla tüketicilere sunulmaktadır. Organik tarım ürünlerinin satışı süpermarketlerde, organik pazarlarda, çiftlik marketlerinde ve çevrimiçi platformlarda yapılmaktadır. Ayrıca, bazı üreticiler doğrudan tüketicilerle ilişki kurarak ürünlerini satmaktadır. Organik tarım ürünlerinin satış kanallarının çeşitliliği, tüketicilerin organik ürünlere kolayca ulaşmalarını sağlamaktadır.

Organik tarım, Türkiye ekonomisi üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. Organik tarım sektörü, istihdam yaratma potansiyeli açısından büyük önem taşımaktadır. Organik tarımla uğraşan çiftçilerin gelir düzeyi artmakta, çevre dostu teknikler sayesinde doğal kaynaklar korunmakta ve tarım sektörünün sürdürülebilirliği sağlanmaktadır. Ayrıca, organik tarımın ihracat potansiyeli yüksektir ve Türkiye'nin organik tarım ürünleri uluslararası pazarda talep görmektedir. Bu da Türkiye ekonomisine olumlu katkılar sağlamaktadır (Yürüdur vd., 2010: 405).

Gelecekte, tüketicilerin sağlıklı ve doğal gıda talebinin artması beklenmektedir. Bu durum, organik tarım ürünlerine olan talebin artmasına ve organik tarımın yaygınlaşmasına yol açabilir. Ayrıca, çevre ve sağlık konularında artan bilinç, organik

tarımın tercih edilmesini teşvik edebilir. Türkiye'nin organik tarımı teşvik etmek amacıyla devlet tarafından destekleyici politikaların uygulanması beklenmektedir. Çiftçilere organik tarıma geçiş sürecinde mali destek sağlanması, organik tarımın sertifikasyon süreçlerinin kolaylaştırılması ve organik tarımı teşvik eden eğitim ile danışmanlık hizmetlerinin artırılması bu süreci hızlandırabilir.

Organik tarımın güvenilirliğini sağlamak için sertifikasyon ve denetim süreçlerinde sürekli iyileştirmeler yapılması önemlidir. Daha etkin denetimler ve şeffaf bir sertifikasyon süreci, organik tarımın gelişimine katkı sağlayabilir. İklim değişikliği etkilerinin tarım üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla organik tarımın daha da önem kazanması beklenmektedir. Organik tarımın daha az su kullanımı gerektirmesi, toprak sağlığını koruması ve biyoçeşitliliği desteklemesi, iklim değişikliğiyle mücadelede etkili bir araç olabilir.

Türkiye'de organik tarım ürünlerine olan talebin artmasıyla birlikte, organik tarım sektörü hem yerel pazarda hem de uluslararası pazarda büyüme potansiyeline sahip olabilir. Organik tarım ürünlerinin ihracatının artmasıyla birlikte Türkiye, organik tarım sektöründe daha rekabetçi bir konuma gelebilir. Ancak, organik tarımın geleceği üzerinde belirleyici olabilecek birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında iklim koşulları, ekonomik faktörler, politika değişiklikleri, teknolojik gelişmeler ve tüketici tercihleri yer almaktadır. Bu nedenle, organik tarımın geleceği belirsizliklerle doludur ve çeşitli senaryolar mümkündür (Kızılaslan ve Olgun, 2012: 16).

4.3. Azerbaycan ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Tarım Sektörü Karşılaştırılması

4.3.1. İkili Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi

Azerbaycan, antik dünyanın en önemli yerinde, yani Orta Asya, Orta Doğu ve Ön Asya'nın ortasında yer almaktadır. Bölgenin en önemli özelliği, tarihi geçiş ve ticaret yollarının üzerinde bulunmasıdır. Azerbaycan'ın köprü görevi gören bu stratejik konumu, ülkeye ekonomik, sosyal ve siyasi avantajlar sağlamaktadır.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra başta Türkiye olmak üzere birçok ülkeyle serbestçe ilişkiler kurmaya başlamıştır. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin başında ekonomik işbirliği gelmektedir. Eski SSCB döneminde, ekonomik ilişkiler merkez tarafından kontrol edilse de, bu ilişkilerin zayıf da olsa eski birliğin çıkarlarına uygun olarak var olduğu bir gerçektir. Ancak Birliğin dağılmasıyla birlikte, her ülkenin dünya ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini özgürce yürütebilmesinin temeli

atılmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığı, aynı zamanda dünya ekonomisine özgürce katılmasını da mümkün kılmıştır. Azerbaycan'ın ilk ilişki kurduğu ülkelerden biri Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

Türkiye, dünya devletleri arasında Azerbaycan'ın en yakın müttefikidir. Azerbaycan'ın Türkiye ile ekonomik ilişkilerinin derin temelleri vardır. Azerbaycan'ın Türkiye ile komşu konumda olması ve ekonomik ilişkilerin etkin bir şekilde yürütülmesi, bu ülkeler arasında birçok alanda karşılıklı işbirliği için uygun koşullar yaratmıştır. Türkiye sınırının sadece 11 km uzunluğunda olmasına rağmen, her iki ülke de eski çağlardan beri tarihi kökenlerle birbirine bağlıdır. Kadim bir tarihe sahip olan bu iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimini etkileyen birçok önemli faktör bulunmaktadır (Bərxudarlı, 2015: 5).

1. Bakü-Nahcivan-Türkiye arasındaki doğrudan ekonomik bağlantıların geliştirilmesi için güvenilir bir ulaşım sistemine sahip olmak; Azerbaycan'ın Türkiye ile kara sınırı yalnızca Nahcivan'la vardır.

2. Doğal kaynakların bolluğu, her iki ülkenin ekonomik kalkınması için olumlu bir işaret olabilir. Üretim alanlarının yılın her mevsiminde ritmik faaliyet göstermesini sağlayan bu faktör, özellikle uygun doğal iklim koşullarının bulunmasından kaynaklanmaktadır.

3. Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye ve Azerbaycan-İran-Türkiye ülkeleri arasında rahat ulaşım iletişiminin bulunması; bu önemli bir faktördür, çünkü sadece Nahcivan sınırının olması ve Azerbaycan'ın Nahcivan'la doğrudan sınırının bulunmaması, bu faktörü daha da öne çıkarmaktadır. Azerbaycan'ın Türkiye ile bağlantısı en kısa yoldan İran ya da Gürcistan üzerinden mümkün olup, bu alanda ulaşım sisteminin bulunması karşılıklı ilişkilere olumlu etki yapmıştır.

4. Türkiye'nin modern dünyada ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynayan çok yönlü bir üretim yapısına sahip olması; pek çok sanayi dalının (metalürji, makine yapımı, kimya, hafif ve gıda endüstrileri) gelişimi, iç talebin karşılanması yanı sıra dış ekonomik ilişkilerin büyük ölçekli gelişimini de etkilemiştir. Bu nedenle Türkiye'nin, diğer ülkelerle olduğu gibi, Azerbaycan'la da ekonomik ilişkileri daha aktiftir (Bərxudarlı, 2015: 6).

Orta Asya ve diğer Orta Doğu ülkeleri için Türkiye, coğrafi açıdan, ülkenin ortalama yıllık ekonomik büyümesine göre daha güvenilirdir. Her şeyden önce Türkiye bir Asya ülkesidir. Bu, Türkiye ile ilişkilerin bir dizi ortak yönünü tanımlamaktadır:

1. Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa ülkelerine kıyasla Asya ülkeleriyle daha elverişli bir stratejik konumda yer almaktadır.

2. Tarihsel olarak, Cumhuriyet, tarihi kökenleri, eski kültüre yakınlığı ve ekonomik gelenekleri nedeniyle birçok Asya ülkesiyle yakından ilişkilidir.

3. Cumhuriyet, Asya ülkelerinin karşılıklı ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde düzenli bir role sahiptir.

4. Hazar Denizi üzerinden Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Asya ülkeleri arasında kargo taşımacılığının en ucuz yollarla gerçekleştirilmesi (Bərxudarlı, 2015: 6).

Bu faktörler, bir Asya ülkesi olarak Azerbaycan ile Türkiye arasında karşılıklı ekonomik ilişkilerin gelişmesine ivme kazandırmıştır. Özellikle 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında Asya ülkeleri arasındaki entegrasyon süreçleri, Azerbaycan-Türkiye işbirliğini geliştirmiştir.

Yukarıda sayılan faktörler, tarihi ve coğrafi açıdan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gerekli unsurlarını oluşturmaktadır ve bu ilişkiler temel niteliktedir. İlişkiler, ağırlıklı olarak siyasi, kültürel ve ekonomik alanları kapsamaktadır. İlişkilerin oluşumuna ve gelişmesine etki eden bu faktörlerin birbirini tamamlaması ve iç içe olması nedeniyle bunları, Azerbaycan ve Türkiye'nin çıkarlarından kaynaklanan faktörler olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Dolayısıyla meseleyi bu yönüyle ele almak gerekmektedir (Bərxudarlı, 2015: 7).

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini gerekli kılan bir diğer faktör, Türkiye'nin Batılı ülkeler ve ABD'nin yanı sıra bölge devletleriyle olan ekonomik ilişkilerinde Azerbaycan'ın çıkarlarının gözetilmesi ve korunmasıdır. Bu ilgiyi uyandıran faktörler arasında ABD ile askeri-siyasi ve ekonomik işbirliği, NATO'ya katılım ve bu örgütlerde Azerbaycan'ın çıkarlarının korunması ihtimali, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne entegrasyonunun geniş olanakları ve büyük bir başarı olasılığı yer almaktadır. Ayrıca, bölgesel çatışmaların çözümünde Türkiye'nin etki ve rolünün olması, önemli faktörlerden biridir.

Bildiğimiz gibi, Türkiye, Azerbaycan'ın da üyesi olduğu çok sayıda bölgesel ve uluslararası kuruluşa üyedir. Azerbaycan, Türkiye'yi bu kurumlardaki çıkarlarını destekleyen bir ülke olarak görmektedir. Bu çıkarların birçok noktada yakınlık göstermesi ve örtüşmesi, desteğin gerçekleşme ihtimalini artırmaktadır.

Son olarak, yukarıda sıraladığımız ve araştırmaya çalıştığımız faktörlerin, ikili ilişkilerin gelişmesini gerektiren temel kalkınma kanunları olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca, halkların benzer, hatta hemen hemen aynı kültür, din ve en önemlisi ortak dil ve soydan gelmeleri, bu ilişkilerin sağlam temeller üzerinde gelişmesi açısından ek bir etkiye sahiptir.

4.3.2. Tarım Sektörü Açısından Azerbaycan Türkiye İlişkileri

Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri, ülkemizin bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren gelişmeye başlamış ve bu oldukça önemlidir. İki ülke, tarım ürünleri ticaretini artırmak ve tarımsal iş birliğini güçlendirmek için çeşitli anlaşmalar yapmıştır.

Azerbaycan, zengin doğal kaynakları ve tarım potansiyeli ile dikkat çekerken, Türkiye, tarımsal teknolojiler ve deneyim açısından güçlüdür. Bu nedenle, Türkiye'nin tarım teknolojileri ve uzmanlığı, Azerbaycan'ın tarımsal üretimini artırmaya yardımcı olabilir. Ayrıca, her iki ülke, tarım ürünleri ihracatını artırmak için ortak projeler geliştirmekte ve yatırım fırsatlarını değerlendirmektedir.

Özellikle, iki ülke arasında tarımsal iş birliği, gıda güvenliği, tarımsal araştırmalar ve eğitim gibi alanlarda kendini göstermektedir. Bu ilişkiler, her iki ülkenin de ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmakta ve karşılıklı fayda sağlayacak şekilde gelişmeye devam etmektedir.

Bu doğrultuda, Azerbaycan ile Türkiye arasında ilk olarak 1 Kasım 1992'de Ankara'da "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalanmış ve 23 Ocak 1993'te yürürlüğe girmiştir. Anlaşmaya göre, "Türkiye ve Azerbaycan, özellikle tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif sanayi tesisleri kurulması ve modernizasyonu, sanayi alanında ortak yatırımlar, petrokimya, petrol arama, üretim ve petrol endüstrisi alanlarında iş birliği, inşaat sektörü, ulaştırma ve telekomünikasyon, madencilik ve turizm alanlarında iş birliğine daha fazla önem vereceklerini ifade etmişlerdir" (Aslanlı, 2018: 17).

1994 sonrasında uygulamaya konulan tedbirler ve hukuki-sözleşme tabanının iyileştirilmesi yönünde atılan adımlar, ikili ekonomik ilişkilerin kapsamlı bir şekilde geliştirilmesi açısından özel bir aşamanın temelini atmıştır.

Azerbaycan bağımsız olduktan sonra, "tarım sektörünün piyasa yönetimi prensiplerine uygun olarak yeniden kurulması istikametinde Türkiye Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilen program ve projelerin mühim rolü olmuştur. Her iki ülkenin benzer doğal iklim kuşağında bulunması, Kura ve Aras nehirleri gibi ortak su kaynaklarına sahip olmaları, hem Azerbaycan'ın hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi serüveninde tarım ülkesi olmaları" gibi benzerlikler, tarım sektöründe iş birliği ilişkilerini olumlu yönde etkileyen kaynaklardır (Valiyev, 2008: 231).

1994 senesinde Ankara'da imzalanan protokol çerçevesinde, "tarım" alanında iş birliğinin temel girişimleri başlatılmıştır.

6 Haziran 1995 tarihinde Azerbaycan ve Türkiye arasında tarım alanında iş birliği sağlamak amacıyla "Azerbaycan-Türkiye Tarım Yürütme Komitesi" kurulmuştur. Bu

komitenin amacı, iki ülke arasında tarım sektöründe iş birliğini artırmak, tarımsal üretim ve ticaretin geliştirilmesi için gerekli adımları atmak ve karşılıklı fayda sağlayacak projeleri hayata geçirmektir (Kosayev, 2006: 24).

Komite, tarım ürünleri ticaretinin artırılması, tarımsal araştırmaların desteklenmesi, modern tarım tekniklerinin uygulanması ve çiftçilere yönelik eğitim programlarının düzenlenmesi gibi konularda çalışmalar yapmıştır. Ayrıca, tarım fuarları ve etkinlikleri düzenleyerek sektörler arasında bilgi alışverişini teşvik etmiştir.

Bu tür iş birlikleri, her iki ülkenin tarım sektörlerinin güçlenmesine ve gelişmesine katkı sağlamış, ekonomik ilişkilerin derinleşmesine yardımcı olmuştur. Örneğin, Azerbaycan'ın zengin tarım kaynakları ve Türkiye'nin tarım teknolojileri bir araya gelerek karşılıklı fayda sağlayacak projelerin geliştirilmesine olanak tanımıştır. Bu tür iş birlikleri, bölgesel tarım politikalarının güçlenmesine ve sürdürülebilir tarımsal gelişime katkı sağlamıştır.

2-6 Aralık 2003 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen Türkiye-Azerbaycan Tarım Yürütme Komitesi'nin 3. Dönem toplantısı, iki ülke arasındaki tarımsal iş birliğini güçlendirmek amacıyla önemli bir adım olmuştur. Bu toplantıda, tarımsal üretim, gıda güvenliği, tarımsal araştırmalar ve teknolojik iş birliği gibi konular ele alınmıştır. Toplantıda, her iki ülkenin tarım sektöründeki potansiyelini artırmak için ortak projelerin geliştirilmesi ve tarımsal ticaretin teşvik edilmesi üzerinde durulmuştur. Bu tür toplantılar, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin derinleşmesine ve tarım alanında sürdürülebilir bir iş birliği ortamının oluşmasına katkı sağlamaktadır (Kosayev, 2006: 26).

15 Aralık 2005 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı'nın ev sahipliğinde gerçekleştirilen Türkiye-Azerbaycan Tarım Yürütme Komitesinin 4. Toplantısında, iki ülke arasında tarım alanındaki iş birliğini artırmak amacıyla çeşitli konular ele alınmıştır. Toplantının ana hedefleri şunlar olmuştur:

1. Tarım İş Birliği: İki ülke arasındaki tarımsal iş birliğinin güçlendirilmesi ve ortak projelerin geliştirilmesi.

2. Ticaret ve Pazar Fırsatları: Tarımsal ürünlerin ticareti ve pazar fırsatlarının değerlendirilmesi. Her iki ülkenin tarımsal ürünleri hakkında bilgi alışverişi yapılmış ve potansiyel pazarlar tartışılmıştır.

3. Teknoloji ve Araştırmalar: Tarım teknolojilerinin paylaşımı ve tarımsal araştırmaların geliştirilmesi, tarımda kullanılan yeni teknolojilerin ve yöntemlerin tanıtılması amaçlanmıştır.

4. Çiftçi Eğitimi: Çiftçilerin eğitimi ve bilgi düzeyinin artırılması için ortak eğitim programlarının oluşturulması konusunda fikir alışverişinde bulunulmuştur.

5. Sürdürülebilir Tarım: Uygulamaların teşvik edilmesi ve çevre dostu tarım yönetimlerinin geliştirilmesi (Kosayev, 2006: 27).

Bu toplantı, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki tarım iş birliğini güçlendirmek ve her iki ülkenin tarım sektörünü daha rekabetçi hale getirmek için önemli bir adım olmuştur.

4.3.3. Yapısal Açıdan Azerbaycan Ve Türkiye’de Tarım Sektörü

4.3.3.1. Azerbaycan’da Tarım Sektörünün Genel Yapısı

Azerbaycan, dünyanın en hızlı gelişen ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tarım talebindeki fizyolojik ölçümdeki yıllık ortalama artışın karşılaştırmalı bir analizinde, bunun gerçekte ne anlama geldiğini anlamak önemlidir. Gelecekte talep artışıyla birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisinin tarım sektöründe de önemli değişiklikler yaşanması beklenmektedir. Bu değişiklikler, temel kamu politika yapıcılarının çerçevesinde arazi parsellerine ilişkin değerlerin belirlenmesini amaçlamaktadır.

Devlet politikaları doğrultusunda toprak paylaşımının geliştirilmesindeki önemli görevlerden biri, nüfusun temel gıda arzını sağlamak için uygun tarım ürünlerine yönelik talebi belirlemektir. Ayrıca, devletin bağımsız mali yönüne yönelik talebin karşılanmasının zorluğunu ortadan kaldırmak amacıyla ilk taslakta önerilerde bulunulmuştur. Hem tüketilecek buğday talebinin karşılanmasında ithalata bağımlılığın zayıflatılması, hem de yem üretiminin artırılması yoluyla hayvancılık ürünlerinin üretiminin yaygınlaştırılması ve sorunların çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu ürünlere olan talebin yerli üretimle karşılanması büyük önem taşımaktadır.

Yerli üretim hacmi, gıda ürünlerinin üretiminde kullanılan toplam ürün miktarına bağlı olarak artmıştır. Yem amaçlı kullanılan tahıl ürünlerine olan talebin karşılanmasında yerli üretimin rolü de artmıştır. Diğer tahıl türlerinin ürünlerinde de benzer bir eğilim gözlenmiştir. Nüfusun gıda arzında yerli üretimin rolünün artırılmasına yönelik bir diğer temel öncelik ise hayvancılık ürünlerinin hızlı büyümesinin sağlanmasıdır. Azerbaycan Devleti'nin, Azerbaycan Cumhuriyeti nüfusunun yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlayan başarılı bir sosyo-ekonomik politikanın uygulanmasıyla gelir hızla artmış ve tüketim yapısının iyileştirilmesi için fırsatlar yaratılmıştır. Ekonomideki yapısal değişikliklerin, toplum üyelerinin sosyal

refahının iyileştirilmesine hizmet ettiği belirtilmelidir. Bu bakımdan sosyal yapıların büyük önemi vardır (Ataşov, 2017: 119).

Temel tarım reformlarının uygulanması, ülkemizde hayvancılık sektörünün krizden çıkmasını sağlasa da, sektörün gelişmişlik düzeyi, ana ürünlerine olan talebin yerli üretimle karşılanması hedefleriyle uyumlu değildir. Bu bağlamda, devrim sonrası dönemde hayvancılık ürünleri üretiminin yaygınlaştırılması, tarım sektörünün temel önceliklerinden biri olmuştur. Ülkemizde toprak dağıtımı alanında alınan tedbirler sayesinde, bu ekonomik bölünmenin gelişmesinde öncü görev olarak kabul edilen gıdada kendi kendine yeterliliğin öneminin artırılması yönünde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Sonuç olarak, nüfusun refahı ve beslenmesi sağlanmaktadır.

Meyve üretimindeki artış nedeniyle verimlilik faktörünün payı yeterince yüksek değildir. Tarım ve hayvancılık ürünlerinin üretimindeki ilerlemeler, tarım sektörünün modernleşme süreçleriyle ilişkilendirilmiştir. Reformlar sırasında tarımda sistem dönüşümlerinin başlangıcında sanayileşmeme süreçleri önlenmiş, alana ekipman ve mineral gübre sağlanması konusunda olumlu eğilimler oluşmuştur.

Tarım alanındaki modernizasyonun canlanması, ülkemiz tarımında kullanılan mineral gübre miktarındaki istikrarlı artışa da yansımaktadır. Mineral gübre alımına yönelik sübvansiyonların getirilmesi, bu sektörde hızlı bir büyüme fırsatı yaratmıştır.

Son 30 yıl içinde, dünyada ve ülkemizde tarımsal yönetim sistemlerinin içinde bulunduğu iklimsel koşullar test edilmiş ve tarımsal yönetim sistemlerine önemli eklemeler yapılmıştır. Ülkemizde iklim değişikliği ve hava durumu kriterlerine ilişkin bir takım bölgesel ayırım sistemlerinin netleştirilmesine ihtiyaç vardır.

Tarihte hiçbir ulus, öncelikle gıda ürünlerinin üretimini geliştirmeden maddi refahını ve kalkınmasını arttıramamıştır. Ülkemizde ileri düzeydeki beslenme sorunu özellikle önemlidir, çünkü ülkenin geçim kaynağına olan bağımlılığı hâlâ mevcuttur ve ülke nüfusunun beslenme güvenliği, yukarıda belirtilen tehditler göz önüne alındığında yeterince desteklenememektedir. Bu zorluklar ışığında, tarım sektörünün kapsamlı gelişme gösterdiği yeni durumlar ortaya çıkmaktadır. Şehirleşme yöntemlerinin hızla gelişmesi ve dördüncü sanayi devrimi sonucunda tarım birliğinin işleyişi ve gelişiminde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Çağdaş metodolojiler ve sürdürülebilir kent yaratımı yolunda atılacak adımlar büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, mevcut kalkınma planı ve tarımsal işletmelerin iyileştirilmesinin kapsamlı kullanımı, dünya güvenliğini sağlamanın ve normal etkileri azaltmanın temel aracıdır (Abbasov, 2019: 33).

Burada petrol dışı sektörün gelişmesindeki temel amaç yurt içi talebin karşılanması, özellikle de ülke dışındaki rekabet ve ihracatın karşılanmasıdır. Cumhurbaşkanının bu alanda uyguladığı tedbirlerin temel amacı, bölgelerdeki nüfusun ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra bu bölgelerde kamu çıkarının yeniden tesis edilmesi ve girişimcilik faaliyetinin teşvik edilmesidir. Bu amaçla yerel bölge sakinlerinin teşvik programlarını uygulamaları teşvik edilmektedir. Temel olarak, bu mali yardım tedbirleri, tarımın tarihi gelenekleri olan bitki formlarının gelişimini yeniden sağlamak için devlet düzeyinde uygulanmaktadır. Artan talebe bağlı olarak hammadde talebinin artmasıyla birlikte tarımsal kalkınma son yılların sezonu haline gelmiştir. Enerjinin ucuz olması nedeniyle tarım sektörünün karlı olduğuna inanılıyor (Abbasov, 2019: 33).

4.3.3.2. Türkiye’de Tarım Sektörünün Genel Yapısı

Tarım, her ülke ekonomisinde önemli bir sosyo-ekonomik, çevresel ve güvenilir gıda tedarik sektörü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, tarım sektörünün stratejik alanlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Temelde tüm ekonomilerin amacı, kaynakların verimli kullanımı çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası kalkınma boyutlarına dayalı işbirlikçi, rekabet gücü yüksek ve yenilikçi bir tarım sektörü oluşturmaktır. Tarımsal faaliyet sonucunda elde edilen ürünlerin değeri yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda insanların biyolojik olarak hayatta kalması için de hayati öneme sahiptir. Sağlıklı ve güvenilir tarım ürünlerine yönelik tüketici talebindeki artış, tarım mevzuatının ve iş dünyasının gelişmesinde itici bir güç oluşturmaktadır.

Rekabet gücü kazanmak için ürünün kalitesinin yanı sıra kullanılan teknoloji, internet kullanımı ve elektronik ticaret de önemlidir. Teknolojik gelişmeleri takip etmek, son yıllarda tarımsal ticarete maliyetlerin düşürülmesi ve pazar hakimiyetinin sağlanması açısından önemli bir mekanizma olmuştur. Ayrıca, tarımsal yapının iyileştirilmesine yönelik mevzuat desteği ve bunun üretime olumlu etkisi, tarımın ekonomideki konumunu temelden güçlendirmiştir. Ülke ekonomisindeki üretim, beslenme, istihdam, milli gelir, dış ticaret ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında tarımın önemi, diğer sektörlerle kıyaslandığında tartışılmazdır. Gıda sektöründe tarımsal hammadde kullanımının artması, ürünlere de katma değer yaratmaktadır. Bu konuda temel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ancak öncelikle geliştirilmiş teknolojilerin transfer edilerek kullanılması ve transfer aşamasında gerekli biyogüvenlik önlemlerinin alınması önemlidir. Türkiye'deki teknoloji transferi altyapısı büyük oranda mevcuttur (Arı, 2006: 78).

Türkiye'de tarımsal üretim genellikle küçük parsellerde, bölünmüş arazilerde, aile işletmeleri tarzında ve çoğunlukla şahıs arazilerinde gerçekleştirilmektedir. Tarım işletmelerinde ortalama arazi genişliği 61 dönüm olup, bu oldukça küçük bir alandır. Toplam tarımsal üretimin içinde sebze üretiminin %70'i, hayvancılığın ise %30'u yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'de çok sayıda bitkisel ve hayvansal üretim işletmesi bulunmaktadır. Sadece hayvancılıkla uğraşan işletmelerin oranı %2,8'dir. Tarımsal üretimde en çok kullanılan alanlar tarla ve bahçe arazileri olup, nüfus artışıyla birlikte meralar, ormanlar ve tarıma uygun olmayan alanlar tarım alanına dönüştürülmektedir. Uzmanların analitik görüşlerine göre, tarla ve bahçelerde yetişen bitkilerden diğer tüm topraklarda yetişen bitkilerden daha fazla ürün elde etmek mümkündür (Allahverdiyev, 2022: 56).

Tarıma dayalı sanayi, gübre, tarım ilacı, tohum, fide, alet ve makine gibi temel kaynakları üreterek tarımsal üretimin verimliliğini artırmaktadır. Temelde, tarım sektörü tüm ülkelerde kalkınma sürecinin başlangıcını oluşturur. Ayrıca, metropol ülkelerin ulaştığı düzeyde tarım sektörünün payı büyüktür. Türkiye'de tarım sektörü, özellikle sosyal ve ekonomik yapısı itibarıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla büyümüştür. Cumhuriyet dönemi, temel ekonomik göstergelere göre gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmaya çalışmaktadır.

Öte yandan, ekonomide tarımsal üretimin yapısı hâlâ gelişmiş sanayileşmiş ülkelerin gerisindedir. Tarım sektörünün milli gelir içindeki payı giderek %10'lara düşmektedir. Uzmanlara göre mevcut düşüş, tarımın öneminin azaldığı anlamına gelmemelidir (Allahverdiyev, 2022: 58). Ancak, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, tarım sektöründeki istihdamın Türkiye ekonomisindeki payı hala yüksek düzeydedir. Bu durum, tarımsal verimliliğin ne kadar düşük olduğunu gösteren bir diğer özelliktir. Türkiye'de tarım sektöründeki en büyük sorunlar, küçük üretim işletmelerinin çokluğu, arazilerin parça parça olması ve yatırımın araziye bağımlılığıdır. Bu nedenlerle, sektör ekonomiye potansiyeline uygun katkıyı sağlayamamaktadır. Bu nedenle, tarım sektörünün sosyal ve beşeri boyutlarının geliştirilmesi, organize bir yapıya kavuşturulması, toprakların toplulaştırılması ve sektörün sermaye açısından güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

4.3.4. Tarım Sektörünün Her İki Ülke İçindeki Yeri Ve Önemi

Tarım sektörü, genel anlamıyla ekonomik sistemlerin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Tarım sektörünün ülke ekonomisindeki yeri, tarımın genel ekonomiye sağladığı katma değerle ölçülmektedir. Bu katma değer, tarımsal faaliyetlerden elde

edilen hasıla, dış ticaret, üretim ve piyasa sektörlerine yapılan girdilerden sağlanan gelirlerden oluşmaktadır (Muradov, 2019: 74).

4.3.4.1. Hasıla Üzerinde Etkisi

Tarım sektörü, genel anlamda ekonomik sistemlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Tarım sektörünün ülke ekonomisindeki yeri, tarımın genel ekonomiye sağladığı katma değerle ölçülmektedir. Bu katma değer, tarımsal faaliyetlerden elde edilen hasıla, dış ticaret ve üretim ile piyasa sektörlerine yapılan girdilerden sağlanan gelirlerden oluşmaktadır.

Azerbaycan'ın tarım sektörü, ülke ekonomisinin temel direklerinden biridir ve çeşitli şekillerde gelir üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu sektör, yalnızca gıda üretiminde değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma, istihdam yaratma, yerel toplulukların refahını artırma ve ekosistemleri koruma açısından da önemli bir rol oynamaktadır.

Azerbaycan'da tarım sektörü, öncelikle gıda güvenliğinin temel kaynağıdır. Tarım ürünleri üretiminde zengin kaynaklara sahip olan ülkede, bu ürünlerin üretimi, hem iç pazarın talebini karşılamakta hem de ihracat potansiyelini artırmaktadır. Azerbaycan'ın farklı iklim bölgeleri, çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi için uygun koşullar yaratmaktadır. Bu da ekonominin çeşitlenmesine ve yerli üretimi artırarak döviz kazancının artmasına yardımcı olmaktadır (Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İstehsalına Və Emalına Dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016: 60).

Tarım aynı zamanda iş fırsatlarının yaratılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan'ın kırsal kesimlerinde yaşayan nüfusun büyük bir kısmı tarımla uğraşmaktadır. Bu sektör, işsizliğin azaltılmasına ve sosyal refahın artırılmasına yardımcı olmaktadır. Tarımda çalışan çiftçiler, yerel toplulukların ekonomisine canlılık katmakta ve sosyal dokuyu güçlendirmektedir.

Ayrıca tarım sektörü, yerel toplulukların kültürel mirasının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Tarım ürünleri, yerel geleneklerin ve kültürün bir parçasını oluşturur. Çiftlikler, kırsal toplulukların sosyal ve kültürel yaşamını canlandırmakta ve bu da toplumun her alanını olumlu yönde etkilemektedir.

Ekolojik açıdan tarım sektörü, sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olarak faaliyet göstermektedir. Azerbaycan tarımında modern ve ekolojik açıdan sürdürülebilir uygulamaların hayata geçirilmesi, toprak verimliliğini artırmakta ve ekosistemlerin korunmasına yardımcı olmaktadır. Gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanması ve ekolojik dengenin sağlanması için bu yaklaşım gereklidir. “Tarım sektörü,

Azerbaycan'ın kırsal kesimlerinde ekonominin büyümesine ve çeşitlenmesine önemli katkılar sağlamakta, yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olmakta ve istihdam yaratma potansiyeline sahiptir” (Azərbaycanda Kənd Təsərrüfatı Sektoru Üçün Fəlakət Riskinin Azaldılması Sisteminin Hərtərəfli Təhlili, 2022: 14).

Son olarak, tarım sektörü Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu sektörün gelişimi yalnızca ekonomik gelirin artmasına değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel refahın iyileştirilmesine de hizmet etmektedir. Tarım, ülkenin stratejik kalkınma planlarının merkezinde yer almakta olup, modern teknolojilerin uygulanması, yenilikçi yaklaşımlar ve uluslararası işbirlikleri ile ülkenin gelecek beklentileri genişlemektedir. Dolayısıyla Azerbaycan'ın tarım sektörünün ülke ekonomisi üzerinde çok yönlü ve sürdürülebilir bir etkisi vardır.

Türkiye'de de tarım sektörü ülke ekonomisinde önemli bir rol oynamakta ve geliri doğrudan etkilemektedir. Tarım, istihdam yaratmanın yanı sıra gıda güvenliğini de sağlamaktadır ve ihracat fırsatlarını artırmaktadır. Türkiye'nin ihracatında tarım ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Meyve, sebze, tahıl ve diğer tarım ürünlerinin dış pazarlarda talep görmesi, ülkeye döviz girişini artırmaktadır. Bu da tarımsal üreticilere gelir kaynağı oluşturmaktadır.

Aynı zamanda, tarımın gelişmesi kırsal kesimde yaşam standardını da yükseltmektedir. Tarım alanında yeniliklerin ve teknolojilerin devreye girmesi, verimliliği artırmakta ve çiftçilerin gelirini artırmaktadır. Ayrıca, tarım sektörü ekonominin diğer sektörleriyle de yakından ilişkilidir. Tarımsal üreticiler, işleme endüstrisi ve perakende sektörüyle işbirliği içinde daha geniş bir ekonomik döngü yaratmaktadır. Bu, ortak gelirin artmasına ve ekonomik kalkınmanın sürdürülmesine hizmet etmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de tarım sektörü, ülke ekonomisinde gelir artışı sağlayan temel faktörlerden biridir. Bu sektörün gelişimi, aynı zamanda sosyal ve ekonomik dengenin korunmasına da destek olmaktadır (Doğan vd., 2015: 34).

4.3.4.2. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Azerbaycan'da sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için gereken şartlardan biri, uluslararası işbölümüne aktif katılımdır. Dünya ekonomik sistemi ile etkin ilişkilerin kurulması, ekonomik istikrarın sağlanması, ülkenin dünya pazarındaki konumunun güçlendirilmesi ve döviz kazancının artırılması, derin yapısal ve teknolojik değişikliklerin uygulanmasını gerektirir; bu da sürekli kalkınmayı beraberinde getirir. Tarımsal üretim de dahil olmak üzere ihracata yönelik üretim yapılmaktadır.

Uluslararası ilişkilerin tüm biçimleri arasında en gelişmiş ve yaygın olanı uluslararası ticarettir. Dış ticaretin gelişmesi, ekonominin verimliliğini artırmaya, üretimin yoğunlaştırılmasına, uzmanlaşmanın derinleştirilmesine, üretim kapasitelerinin daha verimli kullanılmasına, yeni teknolojilerin tanıtılmasına, ekonominin çeşitlendirilmesine ve dengelenmesine, ayrıca tüketici talebinin daha iyi karşılanmasına olanak sağlar. Dış ticaretin gelişmesi sadece maddi refah ve gelir artışı sağlamaz, aynı zamanda insanların manevi yaşamını da olumlu yönde etkiler (Hüseynov, 2019: 21).

İhracat, ülkenin dünya ekonomisine katılımının ana yönlerinden biridir ve bu süreç ihracata dayanmaktadır. İhracattan elde edilen döviz gelirleri, ithalatın karşılanması, döviz piyasasının düzenlenmesi, ülkenin ihracat ve yatırım imkanlarının genişletilmesi gibi önemli amaçlar için bir finansman kaynağı teşkil etmektedir. İhracat yönelimi, oldukça karmaşık bir süreçtir. Ülkenin ihracat yönelimi, diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinin doğasını ve dünya pazarındaki konumunu güçlendirmeye yönelik stratejileri göstermektedir. İhracata yönelik süreç, bir yandan ülke ekonomisinin dışa açılmasını, diğer yandan ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesini ve dünya ekonomisine daha yakın bir ilişki kurulmasını hedefler. İhracata yönelik politikanın amacı, dünya pazarındaki potansiyel ve artan talebe uygun belirli ürünlerin piyasaya sürülmesi yoluyla yüksek oranda ekonomik büyüme ve üretim verimliliği sağlamaktır. Bu sorunun çözümü iki şekilde mümkündür: Birincisi, üretim verimliliğini artıracak faktörlerin doğru bir şekilde belirlenmesi, ikincisi ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ve dünyada rekabet edebilecek ihracat tabanı oluşturacak öncelikli alanların doğru şekilde belirlenmesidir. Dolayısıyla ihracata yönelik üretim, rekabetçi ürünlerin üretilmesi sonucunda dünya pazarında daha geniş bir pay elde edilmesini sağlar ve ülkenin rekabetçi konumunu güçlendirerek güvenilir bir döviz kaynağı yaratır (Həsənova, 2022: 9-10).

Teknolojik değişimlerde dış ticaretin önemli bir rolü vardır. Dış ticaret, gelişmiş ülke ekonomilerinin verimliliğini artırmaya yardımcı olur. Uluslararası ticaret, yeni teknolojilerin çeşitli mekanizmalar aracılığıyla uygulanmasını zorunlu kılar. İhracat yoluyla yurt dışı ofislerle ilişkilerin genişletilmesi ve yabancı teknolojiler hakkındaki bilgi birikiminin artırılması mümkündür. İthalat, yurt dışında üretilen malları ve üretim teknolojilerini tanımaya, bu teknolojilerle üretim yapmaya olanak sağlar. Bu bağlamda her alandaki teknoloji transferi, üretim faktörlerinin etkinliği ve ekonomik büyüme düzeyi, o alandaki dış ticaret hacmine bağlıdır. Ayrıca dış ticaret, üretim faktörlerinin alanlar arasında hareketi yoluyla bir alandaki etkinliğin diğer alanlarda da etkinliğe yol

açmasına olanak tanır. İthalat, bu malların üretiminde kullanılan teknolojiler için ek pazar bulmayı gerektirir (Hüseynov, 2019: 24).

İhracattan elde edilen gelirlerin, ülkenin üretim kapasitesinin ötesinde mal ithal edilmesini mümkün kıldığı belirtilmelidir. Verimliliğin yüksek olduğu alanlara kaynak ve kapasite akışı sağlanır, üretim yöntemleri değişir ve tüm ekonominin verimliliği artar. Bunun sonucunda dünya üretimi maksimum düzeye çıkma olanağına sahip olur. Son olarak, ihracatın geliştirilmesi, işlerin ve gelirlerin arttırılması, ileri teknolojilerden yararlanılması, kaynakların sektörler arasında verimli bir şekilde tahsis edilmesi ve mal üretiminde rekabetin arttırılması yoluyla tüm üretim faktörlerinin verimliliği artırılarak yüksek ekonomik büyüme sağlanır.

Türkiye tarımı, ülke ekonomisi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tarım sektörü, Türkiye'nin dış ticaret dengesini belirleyen önemli bir faktördür. Tarımsal ürünlerin ihracatı ve ithalatı, ülke ekonomisini doğrudan etkilemektedir.

Tarımsal ürünlerin ihracat potansiyeli, Türkiye'nin dış ticaret gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Tarım sektörü, ülkenin en önemli ihracat kalemlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin tarım ürünleri, uluslararası pazarda rekabetçi bir konuma sahiptir. Dış ticaretin tarım sektörü üzerindeki etkileri, hem ülke ekonomisi hem de çiftçiler üzerinde hissedilmektedir. Dış ticaret politikaları, tarım ürünlerinin rekabet gücünü belirleyen faktörler arasında yer almaktadır. Bu politikaların etkin bir şekilde belirlenmesi, tarımın dış ticarete etkisini belirleyen temel unsurlardan biridir. Tarımın dış ticarete etkisi sadece ülke ekonomisiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda kırsal kalkınma ve tarımsal politikaların şekillenmesinde de etkili olmaktadır. Tarım sektörünün dış ticarete yönelik politikalarının daha da güçlendirilmesi, ülke ekonomisinin sürdürülebilir büyümesi ve kalkınması için büyük önem taşımaktadır (Bloglarımız t.y).

Türkiye'de tarım sektörünün, ithalat ve ihracat bakımından oldukça büyük bir payı vardır. 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de ihracat yönlü artış gittikçe hız kazanmıştır. Devalüasyon, bu artışa sebep olarak gösterilmektedir. 1980'li yıllarda ihracat teşviklerinin artmasıyla birlikte, özellikle tarım sektöründe ihracat oranı yükselmiştir. Fındık, üzüm ve tütün, Türkiye'de ilk ihracat ürünleri olarak bilinmektedir. Zamanla bu ürünlerle yapılan ihracat artmıştır (Atmaca, 2022: 29).

1970'li yıllarda Türkiye'de sanayi sektörünün gelişmesi ve ekonomik sıkıntılar, tarımda ithalat sürecinin başlamasına neden olmuştur. Sanayi sektörünün gelişmesi ve ham madde, ara mal ve üretim makinelerine duyulan ihtiyaç dolayısıyla ithalat artmıştır. 1980'li yıllarda ise tarım sektöründe ithalata ihtiyaç kalmamış ve farklı ülkelere ihracat

yapılmaya başlanmıştır. Dış ticarete ihracat ve ithalatın artmasıyla birlikte Türkiye ekonomisi de yükselmiştir. Ekonominin büyümesi, diğer sektörler gibi tarım sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Tarım sektöründe, ithalat için ihtiyaç duyulan hammadde ya da tarım ürünlerini sağlamak amacıyla elde edilen dış gelir pahasına tarım sektörünün ihracatı artmıştır. Tarım sektörünün ithalat ve ihracattaki dengesi ve karı, diğer sektörlerle göre oldukça büyük ve yeterlidir. “Genel ihracat dengesi açısından, son yıllarda tarım sektörünün net ihracatçı konumundan net ithalatçı konumuna geçtiği söylenebilir” (Yavuz, 2005: 9).

Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de teknolojinin gelişmesiyle birlikte tarım sektörünün ekonomiye katkısı azalmıştır. Genel olarak Türkiye'nin dış ticareti sürekli olarak artmakta ve azalmaktadır. 2017 yılında yapılan bir araştırmaya göre, bu yıl ihracat önceki yıllara göre daha da artmıştır. Genel olarak bakıldığında, ihracatın artması tarım sektörünün dış ticaret hacminin büyümesine neden olmuştur. Türkiye'nin ihracatının büyümesi ve tarım sektörünün dış ticaretteki payı, birbirini destekleyerek birlikte gelişmiş ve büyümüştür. Tarım sektörünün Türkiye'nin ithalat ve ihracatındaki payı, diğer sektörlerin önündedir ve Türkiye'nin dış ticaret hacminin en büyük bölümünü oluşturmaktadır (Atmaca, 2022: 30).

4.3.4.3. Üretim Faktörleri Üzerindeki Etkisi

Bilindiği gibi üretim faktörleri arasında toprak (doğal kaynaklar), emek (zihinsel ve entelektüel), sermaye (para, takım, teknoloji ve diğer önemli üretim araçları) bulunmaktadır. Üretim faktörleri, A. Smith, D. Ricardo, J. Say, K. Marks, A. Marshall, I. Schumpeter, J. Keynes ve diğer önde gelen bilim insanları tarafından geniş çapta incelenmiştir. Bu bilim insanlarının çoğu (Smith, Ricardo, Say, Marx ve diğerleri) üretim faktörleri olarak toprak, emek ve sermayeyi içermekteydi. Daha sonra, A. Marshall, I. Schumpeter ve diğerleri girişimcilik faaliyetini üretim faktörlerine dahil etmiştir. İktisat biliminde insanın ekonomik sistemin ana üretim gücü olarak gösterilmesi tesadüf değildir. Bu açıdan bakıldığında, insanların iş gücü, ekonomik kalkınmanın temel ve esas unsuru olan fiziksel ve zihinsel (entelektüel) yeteneklerinin toplamı olarak görülmektedir. Ayrıca, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilim ve eğitimdeki gelişmeler, dünya ekonomisinde yaratılan ürünlerde emek faktörünün, özellikle de entelektüel emeğin rolünü artırmıştır. Günümüzde üretim verimliliğinin artırılması, doğrudan emek düzeyine, sermayeye (emek araç ve gereçleri, doğal kaynaklar dahil) ve bilimsel ve teknik ilerlemeye de bağlıdır. Bu nedenle, bilimsel ve teknik ilerlemenin hızlandırılması, bilimsel ve teknik bilgi düzeyinin ve genel olarak

fikir emeğinin yükseltilmesi, üretim verimliliğinin artırılmasının temel unsuru olarak değerlendirilmelidir (Muradov, 2019: 74).

Azerbaycan'da tarım sektörünün üretim faktörleri üzerindeki etkisi çeşitli yönlerde kendini göstermektedir:

1. Toprak: Tarıma uygun toprak türleri verimliliği artırır. Toprak kalitesi, sulama olanakları ve arazi kullanım yöntemleri, ürünün miktarını ve kalitesini doğrudan etkiler.

2. İnsan Gücü: Tarımda çalışan kişilerin bilgi ve becerileri, modern teknolojilerin uygulanmasıyla verimliliği artırır. Deneyimli çiftçiler, daha verimli üretim yöntemleri uygulayarak mahsul kalitesini artırabilir.

3. Sermaye: Üretim için gerekli ekipman ve teknolojilerin modernliği, tarımın gelişmesini hızlandırır. İyi yatırımlar, aynı zamanda üretimin genişletilmesine ve yeni tip ürünlerin üretilmesine de olanak tanır.

4. Organizasyon: Tarımda doğru organizasyon yapısı ve yönetim, üretim sürecinin verimliliğini artırır. Kaynakların çeşitli kurum ve kooperatifler aracılığıyla bir havuzda toplanması, piyasa taleplerine göre üretim yapılmasına yardımcı olur.

Bu faktörlerin uyumlu birleşimi, tarım sektörünün gelişimini ve ülke ekonomisine olan etkisini güçlendirmektedir (Xalıqova, 2019: 41).

Azerbaycan'da tarım sektörü, ülke ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturmakta ve birçok üretim faktörünü etkilemektedir. Sonuç olarak, Azerbaycan'da ekonominin, çevrenin ve sosyal yapıların oluşmasında tarım sektörü önemli bir rol oynamaktadır. Bu alanın gelişmesi, sürdürülebilir ve çağdaş yaklaşımlarla mümkündür.

Türkiye'de tarım sektörü ekonominin önemli bir parçası olup, birçok üretim faktörünü etkilemektedir. Bu etkiler şunları içerir:

1. Ekonomik Kalkınma: Tarım sektörü kırsal alanda iş olanakları yaratır, kırsal nüfusun gelirini artırır ve ekonomik kalkınmayı destekler.

2. Gıda Güvenliği: Tarımsal üretim, ülkenin gıda güvenliğini sağlar. Yerel üretim, gıda fiyatlarını istikrara kavuşturur ve ithalata bağımlılığı azaltır.

3. Çevresel Etki: Tarımsal faaliyetlerin arazi kullanımı, su kaynakları ve biyolojik çeşitlilik üzerinde önemli bir etkisi olabilir. Doğru yönetilmezse çevreye zarar verebilir.

4. Teknoloji ve Yenilik: Tarımdaki teknolojik yenilikler, üretimin artmasına ve verimliliğin artmasına yardımcı olur. Modern çiftlikler, daha az kaynakla daha fazla üretim yapmayı mümkün kılmaktadır.

5. Sosyal Etki: Tarım sektörü, kırsal toplulukların sosyal yapılarını şekillendirir. Tarımla uğraşan insanlar, yerel kültür ve geleneklerin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır (Doğan vd., 2015: 38).

Tarım sektörü, Türkiye ekonomisi için önemli olup, üretim faktörleri üzerinde geniş bir etkiye sahiptir. Sürdürülebilir tarım uygulamaları ve modern teknolojilerin devreye girmesiyle bu alanın gelişimi daha da ileri götürülebilir. “Geleneksel yapıdaki bir tarım sektöründe, toprak ve iş gücü asli girdiler olarak ifade edilmektedir. Bu girdilerin üretimdeki payı, bir üretim faktörü olan sermaye mallarının payından yüksektir. Tarım sektörü, diğer sektörlerle karşılaştırıldığında, emek yoğun üretim tekniklerinin uygulandığı bir sektördür” (Doğan vd., 2015: 39).

Türkiye'de tarım sektörü, ülke ekonomisinin ve sosyal yapısının ayrılmaz bir parçasıdır. Sonuç olarak, tarım sektörünün Türkiye ekonomisi, çevre ve sosyal yapılar üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu alanın gelişmesi, sürdürülebilir ve çağdaş yaklaşımlarla mümkündür.

4.3.4.4. Piyasa Üzerindeki Etkisi

Tarım sektörünün piyasaya etkileri çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Birincisi, üretimin artması daha fazla gıda ve tarım ürününün elde edilmesini sağlar ve bu da pazarı zenginleştirir. İkincisi, tarım sektörü, ekonomik aktiviteyi artıran iş fırsatları yaratır. Üçüncüsü, yerel üreticilerden elde edilen gelir, yerel ekonomiye finansal akış sağlar.

Aynı zamanda, yerel üretimin talebi karşılaması ve ithalata bağımlılığın azalması nedeniyle tarım sektörü gıda güvenliğini artırır. Tarım ürünleri ihracatı döviz kazancını artırdığından, ihracat potansiyeli de önemlidir. Son olarak, tarım çevreyi etkilemektedir; bu nedenle çevresel açıdan sürdürülebilir uygulamaların hayata geçirilmesi büyük önem taşır. Bu etkiler, tarım sektörünün ekonomideki önemli rolünü vurgulamaktadır.

Azerbaycan'da tarım sektörü, ülke ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu sektör, yerel üretimin artırılması, istihdam yaratılması ve ekonomik çeşitliliğin sağlanması açısından büyük öneme sahiptir. Tarım ürünleri, hem gıda güvenliğini sağlamak hem de ihracat potansiyelini artırmaktadır.

Tarım sektörünün piyasa üzerindeki etkisi çeşitli yönlerden görülebilir:

1. Üretim ve İhracat: Azerbaycan'ın ihracatında pamuk, meyve ve sebze gibi tarım ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu da döviz kazancını artırmaktadır.
2. İstihdam: Tarım sektörü, kentsel ve kırsal nüfus için iş fırsatları yaratmaktadır. Bu durum, kırsal kesimdeki insanların yaşam standardını artırmaktadır.
3. Gıda Güvenliği: Yerel üretimin artırılması, gıda güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olur. Bu da ülkenin gıda ihtiyacının karşılanmasını mümkün kılar.

4. Çevresel Etkiler: Tarımsal faaliyetler çevreyi etkileyebilir. Tarım ve hayvancılık, ekosistemin dengesini etkileyebilecek toprak ve su kaynaklarının kullanımını içermektedir.

5. Finans ve Yatırım: Tarımdaki kamu ve özel sektör yatırımları, modern teknolojilerin uygulanması yoluyla verimliliğin artırılmasına ve pazar taleplerine uyum sağlanmasına yardımcı olmaktadır (Məmmədova, 2020: 72-76).

Bu faktörlerin birleşik etkisi, tarım sektörünün piyasa ekonomisi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmasını sağlar.

Türkiye'de tarım sektörü, ülke ekonomisinde ve pazarında önemli bir rol oynamaktadır. "Türkiye'de tarım sektörü büyük bir potansiyele sahip olup, kalkınmaya çeşitli yollarla katkı yapmaktadır. Sadece istihdam içindeki önemi nedeniyle, tarım sektörü üzerinde durulmaya değer bir sektördür" (Kıral ve Akder, 2000: 1). Bu sektörün etkileri aşağıdaki gibidir:

1. Üretim Gücü: Türkiye, çeşitli tarım ürünlerinin üretiminde zengin bir ülkedir. Meyve, sebze, tahıl ve diğer ürünlerin üretimi, yerel pazarı zenginleştirir.

2. İstihdam Olanakları: Tarım sektörü, milyonlarca insana istihdam olanağı sağlamaktadır. Kırsal kesimde yaşayan nüfusun çoğunluğu bu sektörde faaliyet göstermektedir.

3. İhracat: Başta meyve ve sebze olmak üzere, Türk tarım ürünleri dünya pazarına ihraç edilmektedir. Bu da ülke ekonomisine döviz girişini artırmaktadır.

4. Gıda Güvenliği: Yerli üretim, gıda güvenliğini sağlar ve ithalata bağımlılığı azaltır. Bu, Türkiye açısından stratejik bir öneme sahiptir.

5. Finansal Akış: Tarım sektörü, yerel ekonomiye finansal bir akış yaratır; üreticiler ürünlerini sattıkça yerel pazar canlanır.

6. Ekolojik Etkiler: Tarımsal faaliyetler ekosistemleri etkiler. Su, toprak ve biyolojik çeşitliliğin korunması, çevresel açıdan sürdürülebilir uygulamaların uygulanmasını gerektirir.

7. Teknoloji ve Yenilikler: Modern teknolojilerin uygulanması, verimliliği artırır ve tarımın daha verimli olmasına yardımcı olur (Susam ve Bakkal, 2008: 344).

Genel olarak, Türkiye'de tarım sektörü ekonominin gelişmesinde ve toplumsal refahın artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu alanın gelişimi aynı zamanda iç ve dış pazarda dengenin korunmasına da yardımcı olmaktadır (Susam ve Bakkal, 2008: 344).

Azerbaycan ve Türkiye'nin tarım sektörü, her iki ülkenin ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Her iki ülkedeki üretim kapasitesi, yerel pazarı zenginleştiriyor, iş

fırsatları yaratıyor ve gıda güvenliğini sağlıyor. Sonuç olarak, tarım sektörü hem Azerbaycan'ın hem de Türkiye'nin ekonomisini güçlendirmekte ve sosyal refahın artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

4.3.5. Sürdürülebilir Tarımda Kalkınma Ajanslarının Rolü

4.3.5.1. Azerbaycan'da Kalkınma Ajansları

Azerbaycan'da sürdürülebilir tarımda kalkınma ajansları, tarımsal üretimin artırılması, modern teknolojilerin uygulanmasının teşvik edilmesi ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Üreticileri destekleyerek yerel ekonomiyi güçlendiriyor ve gıda güvenliğinin sağlanmasına yardımcı oluyorlar. Böylece bu kurumların faaliyetleri tarımın gelişimini hızlandırmakta ve ülke ekonomisine ve sosyal refahına olumlu etki yaratmaktadır.

Azerbaycan'da tarımın gelişmesini destekleyen çeşitli kurum ve kuruluşlar faaliyet göstermektedir. Bu ajanslar tarımsal üretimi artırmayı, modern teknolojileri uygulamayı ve çiftçileri desteklemeyi amaçlamaktadır. Aşağıda başlıca tarımsal kalkınma ajanslarına ilişkin bilgiler yer almaktadır:

4.3.5.2. Tarım Bakanlığı

Tarımın geliştirilmesi, kırsal alanların sosyo-ekonomik gelişimi, tarım politikasının oluşturulması ve uygulanması ile ilgilidir. Bakanlık ayrıca tarımsal üreticilere sübvansiyonlar ve diğer destek programları da sağlamaktadır.

Tarım Bakanlığı, Azerbaycan'ın tarım alanında devlet politikasının oluşturulması ve uygulanmasıyla ilgilenmektedir. Bakanlık, tarımın geliştirilmesi, kırsal alanların sosyo-ekonomik kalkınması, çiftçilerin refahının artırılması ve modern teknolojilerin tarım alanında uygulanmasının teşvik edilmesi ana hedef olarak tanımlanıyor.

Tarım Bakanlığı Projeleri

Tarımsal Kalkınma Programları: Tarımın gelişimini teşvik etmek için tasarlanmış programlar. Bu programlar tarımsal üretimin artırılması, modern teknolojilerin uygulanması ve çiftçilerin desteklenmesi ile ilgilidir.

Üretim Kooperatiflerinin Kuruluşu: Çiftçilerin bir araya gelerek kooperatif kurmaları teşvik ediliyor. Bu, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlar ve pazar fırsatlarını genişletir.

Modern Tarım Teknolojilerinin Uygulanması: Tarımda modern ve yenilikçi teknolojilerin uygulanmasını teşvik eden projeler. Bu projeler verimliliği artırmayı ve üretim sürecini optimize etmeyi amaçlamaktadır.

Ekolojik Tarım Programları: Çevre dostu ürünlerin üretimini teşvik eden projeler. Bu programlar ekolojik dengenin korunmasını ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasını amaçlamaktadır.

Su Yönetimi Programları: Tarımda su kaynaklarının etkin yönetimi ve sulama sistemlerinin modernizasyonuna ilişkin projeler (Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi).

Tarım Bakanlığı bu ve diğer projelerle tarımın gelişmesini, çiftçilerin sosyo-ekonomik durumunun iyileştirilmesini ve Azerbaycan'ın kırsal alanlarının kalkınmasını sağlamaya çalışıyor.

4.3.5.2.1. Tarımsal Hizmetler Ajansı

Bu kurum, tarım alanında devlet politikasının uygulanması, çiftçilerin desteklenmesi, tarımsal üretimin artırılması ve modern teknolojilerin uygulanması konusunda faaliyet göstermektedir. Aynı zamanda tarım alanında çeşitli proje ve programların uygulanmasını organize etmektedir.

Tarım Hizmetleri Ajansı, Azerbaycan'ın tarım sektörünün gelişimini desteklemek amacıyla kurulmuş bir devlet organıdır. Ajans, tarımın çağın gereklerine uygun olarak gelişmesini sağlamayı, çiftçileri ve tarımsal üreticileri desteklemeyi, tarımsal hizmetlerin kalitesini artırmayı hedefliyor.

Tarımsal Hizmetler Ajansının Projeleri:

Çiftçi Destek Programları: Çiftçilerin üretimini artırmaya ve sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirmeye yönelik çeşitli destek programları. Örnek olarak 2024 yılında otomobil benzini ve motorin fiyatlarında meydana gelen artışın bir kısmını telafi etmek amacıyla, 2025 yılında hububat ve bakliyat, patates, sebze ve yonca bitkileri ile mükerrer ekimlere destekleri artırılmıştır (Anonim, Aqrar Xidmetler Agentliyi, 2024).

Tarımsal Hizmetler: Toprak analizi, sulama sistemlerinin modernizasyonu ve bitki koruma dahil olmak üzere çiftçilere modern tarım teknolojisi hizmetlerinin sağlanması.

Eğitim ve Gelişim Programları: Tarımsal üreticilerin modern teknolojiler ve yönetim yöntemleri konusunda eğitilmesi.

Kooperatiflerin gelişimi: Kaynakların daha verimli kullanılması ve pazar fırsatlarının artırılması için çiftçilerin kooperatif kurmasının teşvik edilmesi.

Yenilikçi Teknolojilerin Uygulanması: Tarımda, özellikle sulama sistemleri, gıda üretimi ve işleme alanlarında yenilikçi teknolojilerin uygulanmasını teşvik eden projeler.

Ekolojik Tarım: Çevre dostu ürünlerin üretimini teşvik eden proje ve programlar.

Tarım Hizmetleri Ajansı, bu faaliyetleri aracılığıyla tarımın gelişmesini, verimliliğin artırılmasını ve çiftçilerin refahının sağlanmasını amaçlayan stratejik hedefleri hayata geçirmektedir (Aqrar Xidmət Agentliyi, 2024).

4.3.5.2.2. Tarımsal Araştırma Merkezi

Tarım alanında bilimsel araştırmalar yapar, yeni teknolojilerin geliştirilmesini ve uygulanmasını destekler. Merkez, üretkenliği artırmak için yenilikçi çözümler bulmaya odaklanıyor.

Tarımsal Araştırma Merkezi, tarımın gelişmesini ve yeniliklerin getirilmesini destekleyen çeşitli projeler yürütmektedir. Bu projeler genellikle aşağıdaki alanları kapsamaktadır:

Bitki Islah Araştırmaları: Yeni bitki çeşitlerinin oluşturulması, verimliliğin artırılması ve hastalıklara dayanıklı bitkilerin yetiştirilmesi.

Hayvancılık: Hayvanların genetik gelişimi, gıda üretiminin artırılması ve hayvan sağlığının korunması ile ilgili araştırmalar.

Toprak Araştırmaları: Toprak verimliliğini artırmaya yönelik yeni yöntemlerin geliştirilmesi, toprak analizi ve yönetimi.

Sulama ve Su Yönetimi: Sulama sistemlerinin verimliliğinin artırılması, su kaynaklarının korunması ve modern sulama teknolojilerinin uygulanması.

Sosyo-Ekonomik Araştırma: Tarımsal üreticiler için ekonomik kalkınmayı, pazar taleplerini ve çiftçilerin sosyal durumlarını iyileştirmeyi amaçlayan projeler.

Bu projeler yerel ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği çerçevesinde de hayata geçirilebilir (Anonim, Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi).

4.3.5.2.3. Tarımsal Kalkınma Merkezleri

Çiftçilere ve tarımsal üreticilere danışmanlık, eğitim ve destek programları da dahil olmak üzere çeşitli hizmetler sunmaktadır.

Tarımsal Kalkınma Merkezleri çerçevesinde hayata geçirilebilecek çeşitli projeler şu şekilde olabilir:

Eğitim Programları: Çiftçilere çeşitli tarım alanlarında (plantasyon, hayvancılık, agroekolojik vb.) uygulamalı ve teorik eğitimlerin düzenlenmesi.

Danışmanlık Hizmetleri: Çiftçilere üretim sürecinde karşılaştıkları sorunların çözümü için uzman danışmanlık hizmeti verilmesi.

Araştırma ve Geliştirme Projeleri: Yeni tarım teknolojileri, bitki çeşitleri ve hayvan türlerinin araştırılması ve uygulanması.

Mali Destek Programları: Çiftçilerin projelerini finanse etmek için hibe programları ve kredi olanaklarının oluşturulması.

Saha Çalışmaları: Tarım alanındaki güncel sorunların araştırılmasına yönelik saha çalışmalarının yapılması.

Kooperatif Kurmak: Çiftçilerin bir araya gelerek kooperatif kurmalarının desteklenmesi.

Tarımsal Turizm Projeleri: Tarımla ilgili turizm faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik projelerin geliştirilmesi.

Altyapı Projeleri: Sulama sistemleri, rezervuarlar ve diğer altyapı tesislerinin inşaatı veya modernizasyonu.

Bu projeler tarımsal kalkınma merkezlerinin çiftçilere daha iyi hizmet vermesini ve tarımsal kalkınmayı desteklemesini sağlayabilir (Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi).

Bu ajanslar tarımın sürdürülebilir gelişimini sağlamayı ve çiftçilerin yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Çeşitli program ve projelerle çiftçilere destek sağlıyor, tarımın modernleşmesine yönelik çalışmalar yürütüyorlar.

4.3.5.3. Türkiye’de Kalkınma Ajansları

Türkiye’de tarımsal kalkınmayı destekleyen birçok ajans ve kuruluş bulunmaktadır. Bu ajanslar, tarımsal üretimi artırmak, yeni teknolojilerin uygulanmasını sağlamak ve kırsal kalkınmayı teşvik etmek amacıyla çeşitli projeler yürütmektedir. Bazı önemli tarımsal kalkınma ajansları şunlardır.

4.3.5.3.1. Tarım ve Orman Bakanlığı

Tarımsal politikaların belirlenmesi, tarımsal üretimin artırılması ve kırsal alanların geliştirilmesi için çeşitli programlar uygulamaktadır.

Organizasyon Yapısı: Bakanlık merkezi ve yerel kuruluşlarla birlikte çalışmaktadır. Merkez teşkilatı bakanlığın merkez ofisi olup, yerel teşkilatlar ise il ve ilçe düzeyinde faaliyet göstermektedir.

Elektronik Hizmetler: Bakanlık çiftçilere ve üreticilere çevrimiçi hizmetler sağlıyor. Bu hizmetler arasında kayıt, destek talepleri ve bilgiye erişim yer almaktadır.

Projeler: Bakanlık, tarımın gelişmesini desteklemek amacıyla birçok proje hayata geçiriyor. Bunlar arasında sulama projeleri, verimliliği artırıcı girişimler ve çevresel sürdürülebilirlik projeleri yer alıyor.

Tarım ve Orman Bakanlığı, Türkiye'de tarım sektörünün gelişmesinde önemli bir rol oynamakta ve ülkenin gıda güvenliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Sürdürülebilir Gıda Sistemlerine Doğru Ulusal Yol Haritası t.y.: 61).

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından uygulanan projeler tarımın gelişmesini, verimliliğin artmasını ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasını amaçlıyor. Bu projeler birkaç temel alana odaklanmaktadır:

a. Sulama Projeleri

Amaç: Sulama sistemlerinin geliştirilmesi yoluyla verimliliğin artırılması.

Etkisi: Sulama altyapısının yenilenmesi, modern sulama teknolojilerinin uygulanmasıyla su kullanım verimliliğinin artırılması.

b. Modern Tarım Teknolojileri

Amaç: Çiftçiler arasında yeni teknoloji ve yöntemlerin yaygınlaştırılması.

Etkisi: Üretim süreçlerini optimize etmek, üretkenliği artırmak ve maliyetleri azaltmak.

c. Ekolojik Tarım

Amaç: Çevresel açıdan sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesi.

Etkisi: Toprak ve su kaynaklarının korunması, biyolojik çeşitliliğin artması.

d. Hayvancılık Projeleri

Amaç: Hayvancılık sektörünün geliştirilmesi ve hayvancılık ürünlerinin kalitesinin artırılması.

Etkisi: Yeni hayvan türlerinin yetiştirilmesi, yem üretiminin artırılması ve temizlik standartlarının iyileştirilmesi.

e. Kırsal Alanlarda Ekonomik Kalkınma

Amaç: Kırsal alanlarda ekonomik aktiviteyi arttırmak.

Etkisi: Tarımsal kooperatiflerin kurulması, kırsal turizmin desteklenmesi ve yerel ürün pazarlarının geliştirilmesi.

f. Araştırma ve Geliştirme Projeleri

Amaç: Tarım alanında bilimsel-araştırma çalışmalarının uygulanması.

Etki: Yeni ürün türlerinin yetiştirilmesi, hastalık kontrol yöntemlerinin geliştirilmesi.

g. Eğitim ve Farkındalık

Amaç: Çiftçi ve üreticilere yönelik eğitim programları.

Etkisi: Tarıma ilişkin bilginin arttırılması, modern uygulamaların yaygınlaştırılması.

h. Gıda Güvenliği Projeleri

Amaç: Gıda üretiminde kalite ve güvenliğin sağlanması.

Etkisi: Üretim standartlarının yükseltilmesi, tüketicilerin sağlığının korunması (Tarımsal Amaçlı Kooperatif Projeleri).

Sonuç olarak Tarım ve Orman Bakanlığı bu projeler aracılığıyla tarımın daha rekabetçi, sürdürülebilir ve çevre dostu hale getirilmesi için çabılıyor. Projelerin başarıyla uygulanması, Türkiye'de gıda güvenliğinin sağlanması ve kırsal kesimde yaşam standartlarının yükseltilmesi açısından büyük önem taşıyor.

4.3.5.3.2. Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM)

Tarımsal araştırmalar yaparak yenilikçi teknolojilerin geliştirilmesine katkıda bulunur. Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü altında yürütülen projeler ve araştırmalar, Türkiye'nin tarım sektörünü geliştirmek, verimliliği artırmak ve sürdürülebilir tarım uygulamalarını teşvik etmek amacıyla çeşitlilik göstermektedir. TAGEM'in yürüttüğü bazı önemli projeler ve başlıca alanları aşağıda sıralanmıştır.

Tarımsal Yenilik Projeleri: Yeni tarım teknolojilerinin geliştirilmesi, tarımsal üretim yöntemlerinin modernleştirilmesi ve çiftçilere bu yeniliklerin aktarılması amacıyla çeşitli projeler yürütülmektedir.

Bitkisel Üretim Projeleri: Farklı bitki türlerinin yetiştirilmesi, verimliliğin artırılması ve hastalıklara dayanıklılık gibi konular üzerinde araştırmalar yapılmaktadır. Genetik çeşitlilik çalışmaları da bu projeler arasında yer alır.

Hayvancılık Projeleri: Hayvancılıkla ilgili araştırmalar ve projeler, hayvan sağlığı, genetik iyileştirme ve beslenme konularında yoğunlaşmaktadır. Sürdürülebilir hayvancılık uygulamaları geliştirilmekte ve desteklenmektedir.

Su Yönetimi Projeleri: Su kaynaklarının verimli kullanımı ve sulama sistemlerinin iyileştirilmesi üzerine projeler, tarımda su tasarrufu sağlamak amacıyla yürütülmektedir.

Organik Tarım Projeleri: Organik tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması ve bu alandaki standartların belirlenmesi için çeşitli projeler geliştirilmekte ve desteklenmektedir.

Kırsal Kalkınma Projeleri: Kırsal alanlarda ekonomik kalkınmayı desteklemek, çiftçilerin gelir seviyelerini artırmak ve tarımsal kooperatiflerin güçlendirilmesi amacıyla projeler gerçekleştirilmektedir.

Eğitim ve Kapasite Geliştirme Projeleri: Çiftçilere yönelik eğitim programları ve seminerler düzenlenerek, yeni tekniklerin benimsenmesi ve tarımda bilgi düzeyinin artırılması hedeflenmektedir (Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü, t.y.).

TAGEM, bu tür projeler aracılığıyla tarım sektörünün gelişimine önemli katkılarda bulunmakta ve çiftçilerin ihtiyaçlarına yönelik çözümler üretmektedir.

4.3.5.3.3. Kalkınma Ajansları

Türkiye'deki farklı bölgelerde faaliyet gösteren bu ajanslar, yerel kalkınma projelerini destekleyerek kırsal alanların sosyo-ekonomik gelişimini sağlamaya çalışır.

Kalkınma Ajansları, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasını desteklemek amacıyla kurulan bölgesel kuruluşlardır. Her ajans kendi bölgesindeki ekonomik potansiyeli artırmak, yerel projeleri desteklemek ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamak için çalışıyor (Akın ve Yıldız, 2005: 1).

Proje Örnekleri:

Tarımsal Kalkınma Programları: Çiftçilere modern teknolojilerin kullanılmasına yönelik projeler, tohum ve gübre desteği, sulama sistemlerinin yapımı.

Eğitimi Geliştirme Projeleri: Kırsal alanda tarımsal eğitim programlarının uygulanması, genç çiftçilere yönelik mitolojik programları.

Turizm ve Tarımın Entegrasyonu: Tarım ürünlerinin turizm sektöründe kullanılması, tarımsal turizm projeleri, yerel ürünlerin tanıtılmasına yönelik sergiler.

Bölgesel Ekonomik Kalkınma Projeleri: Yerel üreticileri bir araya getirmeye, kooperatifler oluşturmaya, yerel pazarları geliştirmeye yönelik projeler.

Kalkınma Ajansları, bölgelerin özel ihtiyaçlarına göre hazırlanan projeleri destekleyerek bölgesel kalkınmanın hızlandırılmasına yardımcı olmaktadır. Bu kuruluşların faaliyetleri, tarım ve diğer alanlardaki yerel üreticilerin refahının artırılmasını amaçlamaktadır (Özaslan ve Ünlü, 2015: 76).

4.3.5.3.4. Tarım Kredi Kooperatifleri

Tarımsal üreticilere finansal destek ve kredi imkanları sunarak tarımsal kalkınmaya katkı sağlar.

Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK), Türkiye'de tarım alanında faaliyet gösteren kooperatiflerden biridir. Bu kooperatifler çiftçilerin bir araya gelerek çıkarlarını korumalarını ve daha uygun şartlarda ürün üretmelerini sağlamayı amaçlamaktadır.

Projeler:

Üretim Destek Programları: Çiftçilere belirli ürünlerin üretimini artırmaya yönelik mali ve teknik destek sağlayan projelerdir. Örneğin meyve bahçelerinin kurulması veya organik çiftliklerin geliştirilmesine yönelik programlar.

Kooperatif Çiftçi Örgütleri: Çiftçilerin bir araya gelerek kooperatifleşmelerini teşvik eden projeler. Bu onların gücünü artırır ve pazarda daha rekabetçi olmalarına yardımcı olur.

Sürdürülebilir Tarım Projeleri: Çevresel açıdan sürdürülebilir tarım uygulamalarını teşvik eden projeler. Bu projelerle su ve toprak kaynaklarının korunması, pestisitlerin azaltılması ve biyolojik çeşitliliğin korunması amaçlanıyor.

Teknoloji Entegrasyonu: Modern teknolojilerin tarıma entegrasyonuna yönelik projeler. Örneğin dron ve diğer tarım ekipmanlarının kullanımı verimliliği artırmaya yönelik girişimlerdir.

Bu faaliyet ve projeler, Türkiye'de tarımın gelişmesine destek olmayı ve çiftçilerin daha iyi koşullarda çalışmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Sürdürülebilir Gıda Sistemleri Ülke Raporu, 2021: 33-34).

Bu ajanslar, Türkiye'nin tarımsal sektörünü güçlendirmek ve kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla önemli rol oynamaktadır.

Azerbaycan ile Türkiye'yi tarım açısından karşılaştırdığımızda şu temel farklılıklar ve benzerlikler ortaya çıkıyor:

Benzerlikler:

Coğrafi Koşullar: Her iki ülkenin tarım sektörü farklı iklim koşulları ve toprak türleri açısından zengin olup, bu durum farklı mahsullerin üretimine olanak sağlamaktadır.

Tarım Politikası: Her iki ülkenin de tarımın gelişimini destekleyen devlet politikaları vardır.

Çiftçi Desteği: Çiftçi desteği, mali ve teknik yardım programları her iki ülkede de mevcuttur.

Farklılıklar:

Üretim Yapısı: Türkiye daha geniş bir yelpazede tarım ürünleri üretip ihraç ederken, Azerbaycan'ın üretimi esas olarak belirli ürünlere (örneğin pamuk, meyve) odaklanmaktadır.

Teknoloji Kullanımı: Türkiye tarım alanında daha modern teknolojilerin uygulanmasında önde, Azerbaycan ise bu alanda daha yeni gelişme gösteriyor.

Pazar Olanakları: Türkiye'nin tarım ürünleri dünya pazarlarında daha yaygın olarak tanınırken, Azerbaycan pazar olanaklarını artırmaya yönelik çalışmalarını sürdürüyor.

Sonuç olarak tarımda işbirliği yaparak her iki ülke de güçlü yönlerini birleştirebilir ve daha verimli ve sürdürülebilir bir şekilde gelişebilir. Aynı zamanda ülkelerin kendine özgü ihtiyaçları ve kaynakları dikkate alınarak stratejik yaklaşımların geliştirilmesi önemlidir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye ve Azerbaycan, tarım sektörlerinde birbirinden farklı coğrafi ve ekonomik koşullara sahip olmalarına rağmen, her iki ülkenin tarım politikaları büyük oranda benzer hedeflere yöneliktir. Bu hedefler arasında tarımsal üretimi artırma, kırsal kalkınmayı destekleme, gıda güvenliğini sağlama ve tarımsal ihracatı artırma yer almaktadır. Ancak, her iki ülkenin tarım politikalarının uygulanma biçimi ve öncelikleri, kendi iç dinamiklerine ve kaynaklarına göre şekillenmiştir.

Türkiye'nin Tarım Politikaları: Güçlü Destekleme ve Modernleşme

Türkiye, tarım politikalarında geniş çaplı destekleme sistemleri geliştirmiştir. Çiftçilere sağlanan doğrudan gelir desteği, mazot ve gübre sübvansiyonları gibi uygulamalar, üreticilerin gelirlerini desteklemekte ve üretim maliyetlerini düşürmektedir. Türkiye'nin tarımda uyguladığı bu politikalar, üreticilerin pazara girmelerini kolaylaştırmış ve sektörün büyümesine katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, tarımda verimliliği artırmak amacıyla sulama altyapısı, mekanizasyon, biyoteknolojik yenilikler ve modern tarım yöntemlerinin teşvik edilmesi gibi adımlar atılmıştır.

Türkiye, tarımda modernleşmeye yönelik olarak birçok projeyi hayata geçirmiştir. Örneğin, sulama sistemlerinin modernize edilmesi ve akıllı tarım teknolojilerinin kullanılması, verimliliği artırmayı hedefleyen temel politikalar arasındadır. Ayrıca, Türkiye'nin biyoteknoloji ve genetik mühendislik alanında atılacak adımlar, gelecekte tarımda daha yüksek verimlilik ve sürdürülebilirlik sağlayacaktır.

Ayrıca, Türkiye'nin tarımda dışa açılma stratejisi de önemli bir yer tutmaktadır. Tarımsal ihracatın artırılması için yapılan çalışmalar, hem ulusal ekonomiye katkı sağlamakta hem de Türkiye'nin küresel gıda pazarında daha etkin bir rol oynamasına olanak tanımaktadır. Ancak, bu geniş tarımsal dış ticaretin sürdürülebilir olması için ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesi ve kalite standartlarının yükseltilmesi gerekmektedir.

Azerbaycan'ın Tarım Politikaları: Verimlilik ve Kırsal Kalkınma Odaklı Yaklaşımlar

Azerbaycan, bağımsızlık sonrası tarım sektöründe büyük bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte, özellikle Sovyetler Birliği'nden kalan altyapı eksiklikleri ve su kaynaklarının sınırlı olması gibi büyük engellerle karşılaşmıştır. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın tarım politikaları da tarımsal üretimi artırmayı ve kırsal kalkınmayı sağlamayı hedeflemektedir.

Azerbaycan, tarımda verimliliği artırmak için sübvansiyonlar ve kredi destekleri gibi teşvik araçlarını kullanmaktadır. Ayrıca, çiftçilere verilen eğitimler ve teknik desteklerle tarımsal üretim kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Ancak, Türkiye ile kıyaslandığında Azerbaycan'daki destekleme politikaları daha sınırlıdır ve bu durum, çiftçilerin modern tarım yöntemlerine uyum sağlamasını zorlaştırabilmektedir.

Sulama altyapısına yapılan yatırımlar, Azerbaycan'ın tarım politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan, su kaynaklarının sınırlı olmasına rağmen, verimli sulama tekniklerini kullanarak tarımda verimliliği artırmayı hedeflemektedir. Özellikle, Kur-Araz Çayı havzasındaki sulama projeleri bu çabaların başında yer almaktadır. Ancak, su kaynaklarının azlığı, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini tehdit eden bir faktör olarak Azerbaycan'ın tarım politikasında karşılaştığı önemli bir engel teşkil etmektedir.

Gıda güvenliği de Azerbaycan'ın öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Azerbaycan, tarımsal üretimini artırarak dışa bağımlılığı azaltmayı ve kendi gıda güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, Azerbaycan, tarımsal ürünlerini dışa satma konusunda adımlar atmakta, özellikle meyve ve sebze ürünlerinde ihracat pazarlarını genişletmeye çalışmaktadır.

Karşılaştırmalı Değerlendirme

1. Destekleme Politikaları ve Altyapı Yatırımları: Türkiye, çiftçilere sağladığı çeşitli sübvansiyonlar, doğrudan gelir destekleri ve gübre-mazot sübvansiyonları ile daha kapsamlı bir destekleme sistemi sunmaktadır. Azerbaycan ise daha sınırlı bir destekleme yapısı benimsemiş ve çoğunlukla kredi destekleri ve eğitimlerle tarımsal üretim kapasitesini artırmayı hedeflemiştir. Türkiye'nin sulama altyapısına yaptığı büyük yatırımlar ve biyoteknoloji alanındaki gelişmeler, Azerbaycan'ın daha sınırlı kaynaklarla mücadele etmesine karşın büyük bir avantaj sağlamaktadır.

2. Tarımda Modernleşme ve Teknoloji Kullanımı: Türkiye, sulama ve modern tarım tekniklerinde önemli ilerlemeler kaydetmiş ve biyoteknolojik ürünlerin kullanımını teşvik etmiştir. Akıllı tarım teknolojileri, dijitalleşme ve mekanizasyon, Türkiye'nin tarımda verimlilik artışı sağlayan unsurlar arasında yer almaktadır. Azerbaycan ise bu alanda henüz Türkiye'ye göre geri planda kalmakta, ancak teknolojiyi benimsemek ve tarım sektörünü modernize etmek için çeşitli girişimlerde bulunmaktadır.

3. İhracat Stratejileri ve Gıda Güvenliği: Türkiye, tarımsal ihracatta önemli bir oyuncu olup, dünya çapında birçok pazara girmeyi başarmıştır. İhracatın artırılmasına yönelik politikalar, Türkiye'nin güçlü ekonomik altyapısı ve tarım ürünlerinin çeşitliliği

ile desteklenmektedir. Azerbaycan ise özellikle meyve ve sebze üretiminde ihracatını artırmaya yönelik adımlar atmakta, ancak bu alandaki başarıları henüz sınırlıdır. Her iki ülkenin de gıda güvenliğine verdiği önemin, tarım politikalarının şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir.

4. Sürdürülebilirlik ve Çevre Dostu Tarım: Türkiye, tarımda sürdürülebilirliği sağlamak için çevre dostu üretim yöntemleri ve doğal kaynakların verimli kullanılması üzerine politikalar geliştirmiştir. Azerbaycan da çevre dostu tarımı teşvik etmekte ve kırsal kalkınma projeleri ile sürdürülebilir üretimi hedeflemektedir. Ancak, Türkiye'nin daha geniş ve çeşitli çevre politikaları ile Azerbaycan'a kıyasla daha güçlü bir altyapıya sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye, tarımda büyük bir dönüşüm yaşamış ve güçlü bir tarım politikası altyapısı oluşturmuştur. Verimli tarım teknolojilerinin kullanımı, güçlü destekleme politikaları ve ihracat stratejileri ile Türkiye, tarım sektöründe önemli bir oyuncu olma yolundadır. Azerbaycan ise bu süreçte daha yeni bir aşamaya gelmiş ve tarımda kalkınma sürecini hızlandırmak için yatırımlar yapmaktadır. Ancak, su kaynaklarının sınırlı olması gibi doğal engeller, Azerbaycan'ın tarımda daha verimli olabilmesinin önündeki en büyük zorluklardan biridir.

Azerbaycan için gelecekte atılacak adımlar arasında, sulama altyapısının güçlendirilmesi, tarımda mekanizasyon ve biyoteknolojik yeniliklerin artırılması, tarımsal ihracatın teşvik edilmesi ve kırsal kalkınmanın desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin başarılı tarım politikaları, Azerbaycan için örnek teşkil edebilir ve iki ülke arasında deneyim paylaşımı bu süreçte büyük fırsatlar sunabilir. Her iki ülke de tarımda sürdürülebilirliği sağlamaya yönelik adımlar attığı sürece, tarım sektörü her iki ülkenin ekonomik büyümesine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abasov, İ. (2013). *Azərbaycanın Və Dünya Ölkələrinin Kənd Təsərrüfatı*. Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyat Evi.
- Abbasov, A. (2020). Orqanik Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İstehsal Və Satış Bazarları. *Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı*, 54.
- Abbasov, E. (2019). Kənd Təsərrüfatının İqtisadi-Statistik Təhlili. UNEC SABAH.
- Abdullayev, M. (2015, Ağustos 28). Azərbaycan İnvestisiyalar Üçün Açıq Ölkədir. 2. Yeni Azərbaycan Qəzeti.
- Acar, M., ve Bulut, E. (t.y). Dünyada Ve Türkiyə'de Tarımsal Destekleme Politikalarında Son Gelişmeler.
- Akın, S., ve Yıldız, F. F. (2005). Bölgesel Kalkınma Ajansları Ve Türk Tarımına Etkileri. *Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Türktarım Dergisi*, 26(1), 113-138.
- Akputat, F. (2019). Sürdürülebilirlik Kavramına Farklı Yaklaşımlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*, 11. İstanbul Üniversitesi.
- Allahverdiyev, E. (2022). Qlobal Aqrar Sferanın İnkişaf Xüsusiyyətləri. *Dərs Vəsaiti*. Bakı: Koperassiya Nəşriyyatı.
- Allahverdiyeva, Ə. (2019). Azərbaycanda Aqrar Sektorun İnkişafında İnnovasiyaların Rolu. *Magistatura Disertasiyası*, 8. Bakı: Beynəlxalq Magistatura ve Doktorantura Mərkəzi.
- Anonim. (tarih yok). *Sürdürülebilir Gıda Sistemlerine Doğru Ulusal Yol Haritası*. T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı.
- Anonim. (tarih yok). Aralık 6, 2024 tarihinde Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfat Nazirliyi: <https://agro.gov.az/az/nazirlik/tabeli-qurumlar/ktn-struktur/strukturuna-daxil-olan-qurumlar/doevlet-aqrar-inkisaf-merkezleri> adresinden alındı
- Anonim. (2008, Avqust 25). 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı. Bakı. Mayıs 16, 2024 tarihinde <https://e-qanun.az/framework/15320> adresinden alındı
- Anonim. (2016, Dekabr 16). Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi. 45. Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti.

- Anonim. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Türkiye 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporu. "Ortak Hedefler İçin Sağlam Temeller"*. Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar.
- Anonim. (2021). *Organik Tarım Sektör Politika Belgesi 2021-2025*. Ankara: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Ve Politikalar Genel Müdürlüğü.
- Anonim. (2021). *Sürdürülebilir Gıda Sistemleri Ülke Raporu*. T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı.
- Anonim. (2022). *Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin İcrasına Dair Azərbaycanca Görülən İşlər Və Əldə Olunan Nətiyyətlər Haqqında 2021-ci İl Üzrə Yekun Hesabat*. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf Üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası.
- Anonim. (2024, Eylül 3). Aralık 5, 2024 tarihinde Aqrar Xidmət Agentliyi: <http://axa.gov.az/az/news/1053?aqrar-subsidiya-surasi-2025-ci-il-ucun-subsidiya-emsallarini-aciqlayib-adresinden-alindi>
- Anonim. (tarih yok). Aralık 6, 2024 tarihinde Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi: <https://atm.gov.az/az/menu/2/fealiyyet/> adresinden alındı
- Anonim. (tarih yok). Aralık 8, 2024 tarihinde Aqrar Xidmət Agentliyi: <http://www.axa.gov.az/az> adresinden alındı
- Arı, A. (2006). Türkiye’de Tarımın Ekonomideki Yeri Ve Güncel Sorunlar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2(9), 61-81.
- Arı, İ., Yıkılmaz, R. F., Üstünişik, B., Rahmanlar, M., Altınsoy, S., Yılmaz, S. A., vd. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı.
- Aslanlı, A. (2018). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi*, 25(1). Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Aslanlı, K. (2017). Azərbaycanda İnnovasiya Siyasətinin Effektivliyinin Artırılması Yolları. *İqtisadi İslahatlara Ekspert Dəstəyi Layihəsi*.
- Ataşov, B. (2017). Aqrar Sahədə Struktur və Səmərəlilik Problemləri. Bakı: Kooperasiya Nəşriyyatı.
- Atmaca, Ö. (2022). Türkiye'de Tarım Sektörünün Ekonomik Gelişimi ve Sorunları. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İstehsalına Və Emalına Dair Strateji Yol Xəritəsi*. (2016). Mayıs 2, 2024 tarihinde <https://president.az/az/articles/view/22110> adresinden alındı
- Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi*. (tarih yok). Aralık 5, 2024 tarihinde <https://www.agro.gov.az/az> adresinden alındı

- Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat Perspektivi Üzrə Strateji Yol Xəritəsi. (2016). 25. <https://e-qanun.az/framework/34254>.
- Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektoru üçün fəlakət riskinin azaldılması sisteminin hərtərəfli təhlili. (2022). *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı*. Budapeşt.
- Bağcı, A. (t.y). Ekonmik Büyüme Ve Akıllı Tarım: Türkiye'den Ve Dünyadan Örnekler.
- Balkanlı, O. (2002). Türkiye'de Tarım Sektöründe Gelişme Sorunu Ve Belirleyici Faktörler. *I.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. (27).
- Bashimov, G. (2017). Türkiye'nin Tarım ve Gıda Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(3), 319-330.
- Bayram, B., Yolcu, H., ve Aksakal, V. (2007). Türkiye'de Organik Tarım ve Sorunları. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 38(2), 203-206.
- Bərxudarlı, A. (2015). Azərbaycan Türkiyə İktisadi Əlaqələrin Müasir Vəziyyətə Və İnkişaf Yolları. *Magistr Dissertasiyası*. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqrisat Unveristeti Magistratura Mərkəzi.
- Bloglarımız*. (tarix yok). Ekim 28, 2024 tarihinde TEOX Farm: https://teoxfarm.com/blog/icerik/turkiyede-tarim-ve-dis-ticaret-iliskisi/?srsltid=AfmBOopelqLXP6BeCarrNMnBZY-33k83FtUuqMC_IyFGJB6ZrZoxvYxY adresinden alındı
- BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. (tarix yok). Aralık 6, 2024 tarihinde Gazi Üniversitesi Akademik Veri Yönetim Sistemi: <https://avesis.gazi.edu.tr/surdurulebilirlik> adresinden alındı
- Cavadov, N. (2009). Aqrar Sahədə Struktur Dəyişiklikləri. 13. Bakı: Azərbaycan Milli Kitapxanası.
- Ceylan, A., ve Mızrak, Z. (2023). 100. Yılında Türkiye'deki Tarım Politikalarının Yapısal Değişimi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı), 131-147.
- Coşkun, U., Tunç, T., ve Rad, S. T. (2023). İklim Değişikliğinin Küçük Ölçekli Çiftçilik Bağlamında. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 8(2), 283-301.
- Çilesiz, Y., ve Karaköy, T. (2022). Akıllı Tarım Teknolojilerinin Tarımsal Üretimde Kullanımı. *İktisat Yayınevi*, 5-6.
- Çimen, A. O., ve Gülçubuk, B. (2024). Türkiye'deki Tarımsal Üretim Planlaması ve Hukuki Boyutu. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 30(1), 62-68.

- Çomaktekin, M. F. (2009). Tarımsal Destekleme Politikaları Ve Türkiye'de Uygulamalar (1990 Ve Sonrası Dönem). *Yüksek Lisans Tezi*. T.C. İstanbul Üniversitesi.
- Çukur, F., ve Saner, G. (2005). Konvanssyonel Ve Ekoljik Hayvancılık Sistemlerinin Sürdürülebilirliği Ve Türkiye Üzerşnde Bir Değerlendime. *ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 39-44.
- Davamlılıq Nədir*. (tarix yok). 02 20, 2023 tarixinde Eco Market: <https://www.ekoloji.com/az/ekoloji/surdurulebilirlik-nedir/> adresinden alındı
- Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri Barədə Məlumatlar*. (tarix yok). Aralık 19, 2024 tarixinde Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri Üzrə Milli Məlumatlandırma Portalı: <https://sdg.azstat.gov.az/az/goal-info/4/keyfiyyetli-tehsil> adresinden alındı
- Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri*. (2021). Aralık 19, 2024 tarixinde Western Caspian University: <https://wcu.edu.az/az/page/goal-gender-equality> adresinden alındı
- Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri. (2021). Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət İstistike Komitəsi.
- Demirci, R., Tanrıvermiş, H., Erkuş, A., Gündoğmuş, E., Parıltı, N., ve Özüdoğru, H. (2002, Eylül). Türkiye de Ekolojik Tarım Ürünleri Üretiminin Ekonomik Yönü ve Geleceği Ön araştırma SonuçlarınınTartışılması. *Tarım Ekonomisi Kongres*. Erzurum.
- Demiryürek, K. (2004). Dünya Ve Türkiye'de Organik Tarım. *HR. Ü.Z.F.Dergis*, 8(3/4), 63-71.
- Doğan, B. B. (2011). Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjektürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 41-83.
- Doğan, Z., Aslan, S., ve Berkman, A. N. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 34.
- Eğilmez, Ö. (2022). Teknoloji, İnovasyon Ve Sürdürülebilirlikte İnsan Faktörünün Önemi Üzerine Bir Araştırma. *Ekin Basın Yayın Dağıtım*, 325.
- Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında”. (2008, İyun 13). *Azərbaycan Respublikası Qanunu*,.
- Kosayev, E. (2006). Quba Vilayətinin Kənd Təsərrüfatı və Kənd İnkişafı Baş Planın. Bakı: Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Aqrar Elm Mərkəzi.

- Engin, E., ve Akgöz, B. E. (2013, Ağustos 1). Sürdürülebilir Kalkınma ve Kuramsal Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Kuramsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Değerlendirilmesi. Selçuk İletişim.
- Erbeyin, N. (2024). *Sürdürülebilirlik ve Sıfır Atık: Geleceği Şekillendirecek Çevre Dostu İpuçları*. Aralık 18, 2024 tarihinde Enocta: <https://www.enocta.com/blog/surdurulebilirlik-ve-sifir-atik-gelecegi-sekillendirecek-cevre-dostu-ipuclari> adresinden alındı
- Erdinç, Z., ve Erdinç, M. H. (t.y). Türkiye'de Tarım Reformu. Dergipark. 2(1).
- Erkoyuncu, C. (2008). Ankara ili Beypazarı İlçesinde Organik ve Geleneksel Olarak Yapılan Domates Yetiştiriciliğinin Karşılaştırmalı Ekonomik Analizi. *Yüksek Lisans Tezi*, 96. Ankara Üniversitesi.
- Eryılmaz, G. A., ve Kılıç, O. (2018). İyi Tarım Uygulamalarına Geçen İşletmelerin Gelirlerindeki Değişimin ve İyi Tarım Desteğinin Yeterlilik Düzeyinin Belirlenmesi. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 2(31), 123-127.
- Eryılmaz, T. (2011). Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı Ve Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma. *Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi*, 2. Ankara.
- Eyvazova, N. (2019, Mayıs). Aqrar Sahənin Sosial-İqtisadi İnkişafında Məqsədli Proqramların Rolü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(9), 221-222.
- FAO. (2023). Gıda Güvenliği Ve Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Yönetimi İçin Ortaklık. *FAO-Türkiye Ortaklığı*. Ankara.
- Fikretzade, F. (2021). Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı. *Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı elmi-praktik jurnal*. 1(43).
- Fikretzade, F., ve Aliyev, P. (2022). Azərbaycan Respublikasında Aqrar Sahanın Dayanıqlı İnkişaf Prensipləri Baxımından Tenzimlənməsi. *Kənd Təsərrüfatının Tenzimlənməsi*, 3(41), 14.
- Fikrətzadə, F., ve Babayeva, V. (2022). Azərbaycanca Kənd Təsərrüfatı İnnovasiyalarının Tətbiqinin İstimullaştırılması. *Kənd Təsərrüfatı İqtisadiyyatı*, 4(42), 11.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Gençler, F. F. (2009). AB Ve Türkiye'de Sürdürülebilir Tarım Uygulamalarının İncelenmesi ve Türkiye'de Sürdürülebilir Tarıma Yönelik Politikaların Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma: Zeytin Örneği. *Doktora Tezi*, 26-27. İzmir: Ege Üniversitesi.

- Göydağ, D. (2019). Ar-Ge Ve İnavasyon: Türkiye'de İnavasyonu Destekleyen Politikalar. *Yüksek Lisans Tezi*. Aydın: Aydın Üniversitesi.
- Gülçubuk, B., Köksal, Ö., Ataseven, Y., Gül, U., ve Kan, M. (2016). Kırsal Kalkınma Desteklerinin Ulusal Düzeyde Etkileri: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Projelerinin İncelenmesi. 2(1).
- Güler, M., ve Kara, T. (2005). Hassas Uygulamalı Tarım Teknolojisine Genel Bir Bakış. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*", 20(3), 110-117.
- Günaydın, G. (2006). Avrupa Birliği Gelişme Sürecinde Türkiye Kırsal Ve Tarımsal Politikalar. *Doktora Tezi*, 22. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Hacızadə, E. (2018). Dünya İktisadiyyatı Və Azərbaycan. Bakı: Letterpress Nəşriyyat Evi.
- Hasdemir, M. (2011). Kiraz Yetiştiriciliğinde İyi Tarım Uygulamalarının Benimsenmesini Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Doktora Tezi*, 89. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Həsənova, M. (2022). İxrac Yönlümlü Kənd Təsərrüfatı İstehsalının İnkişaf İstiqamətləri. *Doktora Tezi*, 9-10. Bakı.
- Həşimov, M. A. (2021). Azərbaycan"da Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə Nail Olmasında Dövlət Vasitələrinin Əhəmiyyətinin Tətbiqi. *Yüksek Lisans Tezi*, 16-17. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti Beynəlxalq Magistratura Və Doktorantura Mərkəzi.
- Hüseynov, M., Əmrahov, V., Qasimov, A., Həsənov, A., ve Nərmanov, N. (2016). *Aqrar İstehsal Strukturunun Diversifikasiyası*. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun.
- Hüseynov, S. (2020). Davamlı İnkişafın Sosial-Fəlsəfi Mahiyyəti. S. HÜSEYNOV içinde, *Davamlı İnkişafın Sosial Və Fəlsəfi Problemləri* (s. 22). Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə İnstitutu.
- Hüseynov, Z. (2019). Azərbaycanın Xarici Ticarət Strategiyası Və Onun Optimallaşdırılması Problemləri. *Magistr Dissertasiyası*. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İktisat Univeristeti Magistratura Mərkəzi.
- Hüseynova, İ. (2020). Kənd Təsərrüfatının Dayanıqlı İnkişafında Elim, Texnologiya Və İnovasiyaların Rolu. *Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı*, 4(34), 18.
- İbrahimov, E. (2013). İlham Əliyev və Müasir Aqrar Siyasət. *Azərbaycan Milli Kitabxanası*, 936. Bakı.
- İbrahimov, İ. (2002). Aqrar İqtisadiyyatın Aktual Problemləri. 7. Bakı.

- İbrahimov, İ. (2016). Aqrar Sahənin İqtisadiyyatı. *Audit Journal*, 432.
- İbrahimov, O., ve Orucov, H. (tarih yok). *Davamlı İnkişaf Fəlsəfəsi*. Nissan 16, 2024 tarihinde De Jure: <https://dejure.az/az/article/davamlı-inkisaf-flsfsi> adresinden alındı.
- İklim Değişikliğinin Tarım Ve Gıda Üretimine Etkisi Ve 2021 Orman Yangınları. (2021, Kasım).
- İnkişaf Aynlayışı. Konsepsiyalar. (2011, 11 10). Azərbaycan. 10 23, 2023 tarihinde <https://kayzen.az/blog/f%C9%99ls%C9%99f%C9%99/4768/inki%C5%9Faf-anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1.-konsepsiyalar.html> adresinden alındı
- İpek, S., ve Yaşar Çil, G. (2010). Uluslararası Ticari Boyutuyla Organik Tarım Ve Devlet Destekleri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*.5(1),
- İslamzadə, V. (2018). Dayanıqlı İqtisadi İnkişafın Təmin Edilməsində Xarici İqtisadi Əlaqələrin Rolu Və Vəzifələri. *Magistr Dissertasiyası*, 18-18. Bakı, BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTARANTURA MƏRKƏZİ: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Beynəlxalq Magistratura Və Doktorantura Mərkəzi.
- İsmayılov, F. (2015). Azərbaycan Respublikasında Aqrar Sektorün Davamlı inkişafının Huquqi Təminatının Təminləşdirilməsi Məsələləri. *Magistr Dissertasiyası*, 51. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistratura Mərkəzi.
- Kara, K. Ö., ve Yerli, A. B. (2022). İklim Değişikliğinin Yönetimi ve Tarım Sektörü. *Afet ve Risk Dergisi*, 1(5), 361-379.
- Karabıçak, M., ve Özdemir, M. B. (2015). Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 44-49.
- Karaca, C. (2013). Türkiye'de Sürdürülebilir Tarım Politikaları: Tarım Sektöründe Alt Ve Yenilenebilir Enerji Kaynakların Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 19(1), 2.
- Karaoğlu, U. (2021, 11 16). *Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci*. 10 11, 2023 tarihinde Toplum Ve Ütopya: <http://www.toplumveutopya.com/kalkinma-kavraminin-ortaya-cikisi-ve-gelisim-sureci-ugur-karaoglan/> adresinden alındı
- Kayıoğlu, Ç., ve Türksöy, S. (2023). Tarımda Sürdürülebilirlik ve Gıda Güvenliği. *Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 289-303.
- Kaypak, Ş. (2013). Çevre Sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikalarının Önemi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 17-34.

- Kərimli, M. (2021). İnovasiyanın Stimullaştırılmasının İqdisadi Ve Sosial Təsirləri. *Magistr Disertasiyası*. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İktisat Univeristedi Beynəlxalq Magəstatura Və Doktorantura Mərkəzi.
- Kılıç, M. (2006). 4857 Sayılı Yeni İş Kanunu Kapsamında Tarım İşçilerinin Hukuki Durumu. *Tarım Ekonomisi 6 Dergisi*, 12(2), 39-49.
- Kılıç, O., ve Eryılmaz, G. A. (2018). Türküye'de Sürdürülebilir Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları. *Tarım ve Doğa Dergisi*, 21(4), 625.
- Kılıç, S. (2012, Ekim). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Ekonomik Boyutuna Ekolojik Bir Yaklaşım. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 201-226.
- Kıral, T., ve Akder, H. (2000). Makro Ekonomik Gösergelerde Tarım Sektörü.
- Kızılaslan, H., ve Olgun, A. (2012). Türkiye’de Organik Tarım ve Organik Tarıma Verilen Desteklemeler. *GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-12.
- Koyuncu, N., ve Akpolat, O. (2023). Sürdürülebilirlik Açısından Teknoloji, Çevre ve İnsan Etkileşimi. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(6), 46-60.
- Kuşat, N. (2013). Yeşil Sürdürülebilirlik için Yeşil Ekonomi: Avantaj ve Dezavantajları-Türkiye İncelemesi. *Journal of Yaşar University*, 8(29), 4898.
- Məhəmmədova, M. (2020). Aqrəbəznes Sferasında Bazar İnfirasturukturunun İnkişaf Amilləri. Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı.
- Məmmədli, O. (2017). Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsəüfatı Sahəsində Meydana Gələn İqtisadi Münasibətlərinin Hüquqi Tənzimlənməsinin Təminləşdirilməsi İstiqamətləri. *Magistr Dissertasiyası*, 9. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistratura Mərkəzi.
- Məmmədov, M. (2023). Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu. Bakı: Azərnəşr. 360.
- Məmmədova, G. (2015). Koperativ Mənasibətlərin Təşkilinin Müasir Problemləri. *Magistr Disertasiyası*, 8. Bakı: Azərbaycan Respublikası Tədsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqdisad Universiteti Magistr Hazırlığı Mərkəzi.
- Merdan, K. (2024). Türkiye’nin Tarım Sektörü: Tarımının Dünü, Bugünü ve Yarını. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 47-70.
- Mirzəyev, İ. (2020). Aqrar Sferanın İqtisadi Mexanizminin İnkişaf Xususiyətləri. *Kooperasiya Elmi-Praktiki Jurnal*, 3(58), 108.
- Mollavelioğlu, M. S. (2009). Sürdürülebilir Tarımın Ölçümü Ve Türkiye. *Doktora Tezi*, 39-40. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Muradov, A. (2019). İntelektual Əmək-İstehsalın Mühüm Və Hərəkətverici Amili Kimi: Nəzəri Təhlil. Bakı: Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Economics.
- Naibov, R. (2018). İnnovasiya Prosesinin İdarə Edilməsinin Təkmilləşdirilməsi Yolları. *Magistr Dissertasiyası*, 61. Bakı: Beynəlxalq Magistatura və Doktorantura Mərkəzi.
- Oğuz, İ. H. (2019, 03). Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma ve Mikro Temelli Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamaları. *Doktora Tezi*, 12. Gaziantep: T.C. Gaziantep Üniversitesi.
- Özaslan, A., ve Ünlü, H. (2015, Aralık). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Değişim Ve Kalkınma Ajansları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 64-83.
- Özdemir, T. T. (2024). Sürdürülebilir Teknolojinin Çevresel Etkileri ve Çözümleri. *Premium Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 8(44), 980-986.
- Özertan, G. (2013, Ocak). Türkiye Tarım Sektörü'nde Yapısal Dönüşüm Ve Teknolojinin Kullanımı. *Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü*, 2-81.
- Özgüven, M. M., Türker, U., ve Beyaz, A. (2010). Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Mekanizasyon Durumu. *GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 27(2), 89-100.
- Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-dergi*, 2.
- Peşkircioğlu, N. (2016). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Küresel Verimlilik Haraketine Doğru. Kalkınmada Anahtar Verimlilik.
- Qənbərov, C. (2018). Azərbaycanca Yaşıl İqtisadiyyata Keçid İmkanları. *Tez*, 7-8. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.
- Quliyev, E. (2015). *Aqrar İktisadiyyat Ali Məktəblər Üçün Dərslik*. Bakı: Kooperasiya Nəşriyyatı, 320.
- Recep, E. (2013). Ekonomik Kalkınmada Tarımın Rolü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. 2(4), 0-5.
- Rehber, E. (1991). Alternatif Tanım Uzerine Bir Tartışma. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakultesi Dergisi*, 11(1), 153-160.
- Rəhimova, M. (2023). Aqrar Sahədə İstehsalın İnnovariv İnkişaf İstiqamətləri. *Dissertasiya İş*, 23. Bakı: Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti.
- Sagdiç, E. N., ve Yıldız, F. (2019). Türkiye'de Tarım Sektörüne Yönelik Uygulanan Mali Teşviklere Genel Bir Bakış. *ResearchGate*.

- Susam, N., ve Bakkal, U. (2008). Türkiye'de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi Ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 344.
- Şalbuzov, N. (2020). Torpaqların Konsolidasyonunun Kənd Yerlərinin İnkişafına Təsiri. *Kənd Təsərrüfatının İktisadiyyatı*, 4(34), s. 126.
- Şaşmaz, M. Ü., ve Özel, Ö. (2019). Tarım Sektörüne Sağlanan Mali Teşviklerin Tarım Sektörü Gelişimi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 50-65.
- Şıxməmmədov, Ə. (2024). Dayanıqlı İnkişafın Konseptual Modeli və Onun Komponentləri. *Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnal*, 6(10), 79-84.
- Tarımsal Amaçlı Kooperatif Projeleri*. (tarih yok). Aralık 9, 2024 tarihinde T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı : <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Kirsal-Kalkinma/Projeler> adresinden alındı
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma Ve Çevre: Teotik Bir İnceleme. *Erciyes Üniversitesi*, 2(2), 57-73.
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma VeÇevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 59.
- Topcu, B. A. (2021). Dijital Ekonomi ve Göstergelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Üzerindeki Etkisi: AB. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(2), 455-465.
- Tuna, Ö., ve Besler, S. (2015). Kuramsal Sürdürülebilirlik Anlayışı Ve Uygulamaları: Örnek Olay Çalışması. *İ.U. Siyasal Bilgiler Dergisi*, 52, 173-199.
- TURHAN, G. D., ÖZEN, T., ve ALBAYRAK, R. S. (2018). Kuramsal Sürdürülebilirlik Kavramı, Stratejik Önemi ve Sürdürülebilirlik Performansı Ölçümü: Literatür Çalışması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 17-34.
- Turhan, Ş. (2005). Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1), 2-13.
- Tutulmaz, O. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma: Sürdürülebilirlik İçin Bir Çözüm Vizyonu. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(11), 601-626.
- Türe, C. (2019). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. *Sandıklı Konferansı* (s. 63). Bursa: Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği.
- Türkmen, İ. (2007). Sürdürülebilir Tarım İçin Yöneylem Araştırması Modeli. *Yuksek Lisans Tezi*, 5-6. Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimle Enstitüsü.
- Us, K., ve Akbıyık, N. (2023). Tarım Sektöründe İstihdam Ve Çalışanların Sosyal Güvenliği. *Econharran Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 25-36.

- Uşaklıgil, H. O. (tarih yok). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefler. Baltaş Gurubu İnsan Ve Değişim.
- Vahabzadə, R. (2018, Kasım 16). *Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi*. Şubat 17, 2024 tarihinde <https://agro.gov.az/az/news/rad-vahabzade-ekoloji-knd-tsrrfatinin-qays-keyfyytl-mhsullar-stehsal-etmkdr> adresinden alındı
- Valiyev, J. (2008). Azərbaycan'da Uygulanan Ekonomik Kalkınma Politikaları: Tarım Sektörü Örneği. *Doktora Tezi*. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Vəliyev, A. (2019). Torpaqlardan Səmərəli İstifadənin Və Torpaq Münasibətlərinin Tənzimlənməsinin Huquqi-İqtisadi Aspektləri. *Avropa Nəşriyyatı*, s. 19.
- Xalıqov, N. (2019). Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İstehsal-Satış Fəaliyyətinin Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri. *Magist Disertasiyası*. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqdisat Universiteti Beynəlxalq Magəstatura Və Doktorantura Mərkəzi.
- Xəlilli, A. (2023, Mart 10). *Yaşıl İnqilab*. Şubat 04, 2024 tarihinde Vətən Naminə: <https://vetennamine.az/yasil-inqilab-2/> adresinden alındı
- XƏLİLÖV, H. (2005). Aqrar İqtisadiyyatda Sistem Transformasiyaları və Modernləşdirmə Şəraiti. 228. Bakı.
- Xəlilov, H. (2022). Kənd Təsərrüfatı Torpaqlarından Dayanıqlı İstifadə Mexanizimləri. *Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı, II(40)*, s. 31.
- Yağış, O. (2024). Tarım Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkileri: Türkiye İçin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 817.
- Yalçın, A. (2022, Haziran). 21. Yüzyılda Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Türkiye’de Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Yapısal Olarak İncelenmesi. *Harran Maarif Dergisi*, 7(1), 134.
- Yalçınkaya, A., Durmaz, V., ve Adiller, L. (2011). Sürdürülebilir Kalkınma ve Kuramsal Sürdürülebilirlik için Yeni Ölçmeler: Üçlü Performans. (s. 3327). Saraybosna-Bosna Hersek: Uluslararası 9. Bilgi, Eknmi ve Yönetim Kongresi Bildirileri.
- Yavlioğlu, C. (2001). Ekonomik Kalkınma Ve Motivasyon Arasındaki İlişki. *Cumhuriyet Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 109-133.
- Yavuz, F. (2005). *Türkiye’de Tarım*. Erzurum: Tarım Ve Köyişleri Bakanlığı.
- Yazıcı, A. (2021, Eylül). Tarım Sektörünün Türkiye Ekonomisi Gelişimine Katkısı 1980-2018 Döneminin Analizi. *Yüksek Lisans Tezi*. Nevşehir: T.C. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

- Yılmaz, E. A., ve Soysal, E. S. (2022). Modern Tarım Uygulamaları. *ResearchGate*.
- Yılmaz, Ö., ve Yücel, G. E. (2017). Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Türkiye'nin Tarımda Yaşadığı Dönüşüm. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 179-199.
- Yılmaz, E. B. (2024). Çiftçiler ve Tarımı Destekleyen Kurum Teknik Elemanlarının Bakış Açısıyla Akıllı Tarım Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 70-89.
- Yücel, T. S. (2016). Sürdürülebilirlik ve Kuramsal Sürdürülebilirlik Kavramının İncelemesi ve Muhasebe ile İlişkisi: Teorik Bir İnceleme. *Kesit Akademi Dergisi*, (5), 158-181.
- Yürüdü, E., Kara, H., ve Arıbaş, K. (2010). Türkiye'de Organik (Ekolojik) Tarım Coğrafyası. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 202-424.

ÖZGEÇMİŞ

Lise öğrenimini, Azerbaycan'da tamamlamıştır. Niğde Ömer HALİSDEMİR Üniversitesi'nin İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi'nin Kamu Yönetimi bölümünden 2019 yılında mezun olmuştur. Gümüşhane Üniversitesi'nin Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli yüksek lisans programında eğitim görmektedir.

